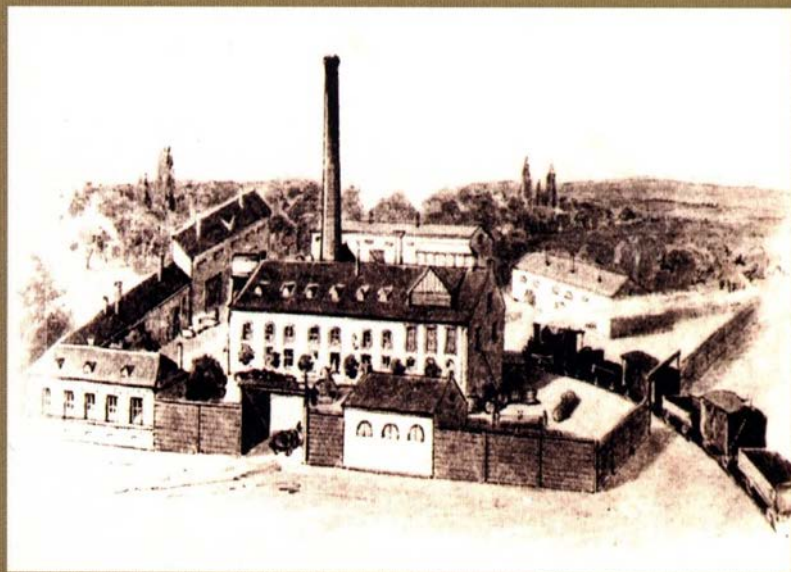

Erdélyi Magyar Adatbank
Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság

Nagyvárad ipartörténete

Nagyvárad
2008

Partiumi füzetek

50

NAGYVÁRAD IPARTÖRTÉNETE

NAGYVÁRAD IPARTÖRTÉNETE

Szerzők:

BENEDEK KLÁRA, BÉRES-RANYÁK KATALIN,
COROIU NICOLAE, DUKRÉT GÉZA, HEVESI SÁNDOR,
HOCHHAUSER RONALD, KELEMEN EMŐKE, MAKAI ZOLTÁN,
NAGY ISTVÁN, PÁSZTAI OTTÓ, PÉTER I. ZOLTÁN,
SZÉL SÁNDOR, VESSELÉNYI TIBOR GYULA

Kiadja

a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

2008

A sorozatot szerkeszti:

Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes tördelés:

Szilágyi Gabriella

Fényképek:

Dukrét Géza

és a Körösvidéki Múzeum archívuma

Készült

a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
és a Szent László plébánia
támogatásával

ELŐSZÓ

A helytörténeti kutatások és azok közzététele reneszánszát éljük. Ezen a téren hatalmas fehér foltok találhatóak, amelyeket nem győzzük kitölteni. Ez nem véletlen, hisz 1990 előtt hosszú évtizedeken keresztül szó sem lehetett ilyen jellegű kutatásokról, s még inkább azok közzétételéről. Mi is megpróbálunk egy ilyen fehér foltot felszámolni, de nem a teljesség igényével. Inkább kiindulópontnak tekintjük a jövő kutatógenerációjának. Hisz ez a téma, Nagyvárad ipartörténete, olyan hatalmas anyag, amelynek alapos feltárása több évtizedes kutatómunkát igényel, lebontva egyes iparágakra, sőt egyes ipari vállalatokra, egységekre, üzemekre.

Kötetünk felépítése követi az ipar hagyományos felosztását. Egy rövid történeti áttekintés után következnek az iparágak: energetika, fémipar, vegyipar, feldolgozó-ipar, építőanyag-ipar, könnyűipar, élelmiszeripar, szolgáltatások, közlekedés, kereskedelem. A kötetet zárjuk egy jegyzékkel, az időközben megszűnt üzemekről. Városunkban a második világháborúig jelentős helyet foglaltak el a kisépítők. Az államosítás után a kisépítőket szövetkezetekbe kényszerítették. Alapvető iparágak csak szövetkezetek formájában működtek. Később több szövetkezet országos hírű egységgé nőtte ki magát, teljesítménye vetekedett számos nagyipari vállalattal. Ezért ezeket külön fejezetben tárgyaljuk, kivétel volt a Lemnul Szövetkezet, amelyről több adatot sikerült összegyűjteni. A szövetkezetekről két önálló tanulmány készült, amelyek nagyon különböznek egymástól, ezért mindkettőt közzétettük.

Az iparágakat próbáltuk nyomon követni, a kezdetektől napjainkig. Az egyes iparágak keretében, adatok hiányában, nem tudtuk bemutatni az összes vállalatokat. Sajnos az egyes üzemek, vállalatok dokumentációihoz nem tudtunk hozzáférni, mert a régi beidegződések miatt még mindig zömében titkosak, a technológiai, valamint a termelési adatok miatt, így nagyon nehéz a történeti feltárásuk. Ugyanakkor sok vállalatnál az 1989 előtti dokumentumokat részben megsemmisítették, főleg akkor, amikor privatizálták őket, vagy amikor

átalakultak részvénytársasággá. Így zömében könyvészetre és visszaemlékezésekre támaszkodhattunk. Nagyon sokat segítettek visszaemlékezéseikkel több ipari létesítmény működésével kapcsolatban és a rendelkezésünkre bocsátott forrásmunkákkal a következő személyek: Bolcaş Victor, Csekő Kálmán, Egri Gheorghe, Emődi János, Isai Adrian, Kágán Vladimír, Miron Georgeta, Negruţ Florica, Rollinger György, Széll Katalin, Varga Sándor, Vojticsek Baby és Árpád, Wallner András. Ezúton is szeretnénk megköszönni közreműködésüket.

A könyvészetet nem összesítettük, hanem feltüntettük majdnem minden tanulmány után, külön-külön, így több forrásmunka megismétlődik. Azzal a cézzal közöljük ilyen formában, hogy az egyes iparágak kutatói a megfelelő ágazatnál találják meg az odaillő könyvészetet.

Fontosnak tartottuk minél több illusztráció felhasználását, nemcsak a kötet mozgalmassabbá tétele miatt, hanem olyan képek közzétételét is, amelyek már rég eltűnt épületeket vagy berendezéseket mutatnak be. Nagy segítség volt, hogy fel tudtuk használni a múzeum archívumában fellelhető, valamint egyes személyek tulajdonában lévő képanyagot is. A jelenkori helyzetről fényképsorozatot készítettünk. Ugyanakkor felhasználtuk régi leírások és albumok fényképanyagát is.

Reméljük, egy érdekes kötetet nyújtunk át közösségünknek, amely további kutatásra sarkallja a fiatalabb generációt.

Dukrét Géza

DUKRÉT GÉZA

IPARTEREMTŐ NAGYVÁRADI SZEMÉLYISÉGEK
A SZÁZADELŐN

Az 1892. esztendőben kettős jubileumot ünnepeltek Nagyváradon: Szent László király szentté avatásának 700. évfordulóját és Nagyvárad török uralom alól való felszabadulásának 200. évfordulóját, mely alkalommal a Szent László-templom falán emléktáblát helyeztek el. Ekkor Sal Ferenc volt a város polgármestere, aki kitűnő gazdálkodásával lerakta Nagyvárad hatalmas kultúrvárosá fejlődésének alapjait. Az ő idejétől számíthatjuk a város vagyoni fejlődését. Ekkor épült fel az új főreál- és polgári iskola, a vágóhíd, a két vashíd (a mai Continental Szálloda melletti és a városközpontban levő hidak akkor vas-szerkezetes hidaknak épültek), berendezték a vásárteret és kiépítették a vízvezetékrendszert. Ebben az időben Nagyváradnak kb. 200 önálló iparos volt, s így 1885. január 18-án megalakítják az **Ipartestületet**, melynek hatékony működése eredményeként 1900-ban már 1324 iparos dolgozott a városban.

1897-ben Bulyovszky József vette át a polgármesteri hivatalt. Az ő idejében indult meg a város nagyobb méretű fejlődése. Célul tűzte ki, hogy a százéves nagyváradai színművészetnek hajlékot emeljen. A Szigligeti Színház a bécsi Fellner és Helmer tervei alapján, ifjú Rimánóczy Kálmán, Guttmann József és Rendes Vilmos építészek kivitelezése útján készült el, és 1900. október 15-én nyitotta meg kapuit a közönség előtt. Bulyovszky József nevéhez fűződik az iskolakérdés rendezése, a közegészségügy javítása, az utcák kikövezése, a vásárterek rendezése. A városrendezés érdekében 1897-ben újjászervezi a mérnöki hivatalt, melynek élére Busch Dávid főmérnök kerül, aki 30 éven át vezeti azokat a középítkezéseket, melynek eredményeként felépülnek a város díszes palotasorai.

1902-ben Kőszeghy Józsefet nevezték ki Nagyvárad város főmérnökévé. Az ő működése idején épül fel az új városháza, kővel burkolták be az utcák és terek részét.

A város fejlődésében döntő tényező volt az Ipartestület tevékenysége. 1904-ben, Bertsey György ipartestületi elnök működési ideje alatt, már 1741 iparos, 1660 segéd és 968 tanonc dolgozott 67 különböző iparágban. A mindenkori iparos vezetők a legnagyobb közmegebecsülésnek örvendtek. A polgárság elsősorban az iparosokat választotta be a város vezető tisztségeibe. A városatyák is az iparosokból kerültek ki, s így nekik köszönhető, hogy Nagyvárad az akkori Magyarország egyik legtekintélyesebb, a versenyt a legjobban bíró nagyvárosává nője ki magát. A város középületei, közintézményei, kulturális egyesületei, iskolái mind az iparosok törekvő és haladó szellemének köszönhetik létüket.

Az ipartestület működése nemcsak az ipar fejlődésére hatott, hanem a város társadalmi életére, területi fejlődésére, szellemi előrehaladására is. Miután 1890-ben a Kert utca 4. és a Szacsvay utca 21. számú, közös udvarral bíró Bucsánszky-házat megvásárolta székháznak (az 1950-es évektől ez lett a kézműipari szövetkezetek megyei központja), innen irányították az ipari tevékenység mellett, az iparos ifjak önképző egyesületének létrehozását, az utazó munkások tisztességes szállóhellyel való ellátását és annak erkölcsi felügyeletét, innen indult ki az önálló iparoskönyvtár felállítása, majd az **Iparos Menház** létesítése. 1896-ban a Szacsvay utcán felépítették az Iparos Menházat a munkaképtelen agg iparosoknak, majd ugyanebben az épületben erkölcsi felügyelet alatt álló munkásszállót rendeztek be. Szórakoztató multságok, felolvasások, kiállítások és színelőadások rendezésével gyűjtötték ehhez a tőkét. Az iparosok minden tanonc után évről évre járulékot fizettek, hogy a jótékonyági alapot növeljék. Ez volt az első ilyen intézmény az országban, majd ennek mintájára épül fel több erdélyi város hasonló intézménye.

Fontos momentum volt a munkás betegsegélyző pénztárak létesítése, amelyek később állami intézménnyé váltak, valamint az **Ipartestületi Hitelszövetkezet**, mely az iparosok gazdasági megerősödését segítette.

A háború után az Ipartestület új erővel látott munkához. Az akkori konjunktúra főleg a ruházati és élelmiszer-iparágaknak kedvezett. 1936-ban az új ipartörvény értelmében országosan megszüntették az

Ipartestületek intézményét és át kellett adniuk székházaikat összes ingó és ingatlan vagyonával együtt.

De nem volna teljes a képünk, ha nem ismerkednénk meg néhány iparteremtő személyiséggel. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy az igazi iparteremtők Nagyváradon a kisiparosok voltak. Ők határozták meg a város arculatát, ők hozták létre az Ipartestületet, ők biztosították értékteremtő munkájukkal a város jólétét, ők voltak a város kulturális intézményeinek létrehozói és fenntartói. És ez nem volt véletlen. Szinte valamennyien középiskolájukat a váradai főreáliskolában végezték. Szakmai tudásukat pedig legtöbb esetben külföldön sajátították el, melyet hazatérve, sikeresen gyümölcsoztettek. Ugyanitt általános műveltségre tettek szert. **Badar Béni** bőrdíszműűaru iparos, érettségi után a budapesti József műegyetem hallgatója, majd egy híres bécsi cég bőrdíszműűaru gyárában szerzi meg szakmai tudását. **Gleichmann Antal** Budapesten tanulja meg az ortopéd cipők készítését és 1923-ban már a bécsi nemzetközi kiállításon aranyérmel nyert. **Koller Ágoston** Kanizsán, Szombathelyen és Budapesten tökéletesítette tudását. **Münckstein István** Szegeden, Budapesten majd Bécsben gyarapította tudását a női fodrászat és a kozmetika szakmában.

Nomenszky Imre Nagyszombaton, Pozsonyban, majd Budapesten sajátítja el a cukrászmesterséget. Készítményei sokszor kerülnek a budai királyi palota, sőt a bécsi Burg díszlakomáinak fogásai közé. Váradon nem volt bankett, lakodalom, ünnepi vacsora Nomenszky süteményei és szakácsművészetének remekei nélkül. 1902-ben Budapesten ezüstérmel, 1908-ban Temesváron díszoklevelet, a helybeli Kereskedelmi Csarnok által rendezett vendégipari kiállításon elismerő oklevelet nyert. A váradai Kereskedelmi és Iparkamara királyi kitüntetésre terjesztette fel.

Az egész országban elismerést és hírnevet szereztek kitűnő szak tudásukkal a szabó iparosok. 1870 és 1900 között **Tóth Ferenc** az ország díszmagyar ruhaszükségletének legalább a felét készítette. Üzlete a Bémer téren állott. Jó hírnevű szabó volt még **Szödényi Nándor**. **Ifj. Erdős Albert** a szakmát apjától tanulta, majd 1894 és 1900 között előbb Budapesten, majd Münchenben és Berlinben sajátítja el

az európai színvonalú iparművészetet. 1900 elején jön haza, s modern ízlésű munkája révén úgyszólván hetek alatt hírnévre tesz szert. Művészi ízlésű munkáival versenyképes a főváros termékeivel. A 30-as években a szabó iparosok szakszervezetének elnöke. Áldozatkészen vette ki részét minden kulturális, emberbaráti és jótékony intézmény támogatásában. **Gerhardt Ferenc** úridivatszabó a legelőkelőbb közönség legkeresettebb szabója lett legújabb divatú, ízléses férfiruhái miatt. Helyét fia, **Gerhardt László** vette át. A céget Várad legelső férfidivat-szabóságává fejlesztette. **Nagy P. István**, mint férfiszabó, nevezetes közéleti személyiség volt: tisztségviselő a református egyház vezetésében, a református énekkar elnöke, 1912-ben többedmagával megalakította az Egyetértés sportegyesületet, majd elnöke lesz a Református Körnek, a Magyar Párt tevékeny tagja. **Szűcs László** férfiszabó munkásságának állomásai Budapest, Nagyvárad, Berlin, London. Hazatérve üzletet nyit Nagyváradon. A város iparának egyik jelentékeny ága volt a paplankészítés. Kevés művelői között a leghíresebb **Platt József** volt, aki szakmáját Bécsben, majd Budapesten tökéletesítette. 1906-ban tér vissza Váradra, ahol szaktudásával világvárosi szintre emeli e kényes iparágat.

Várad társadalmi életében mindig nagy szerepet játszottak az előkelő kávéházak és cukrászdák, melyek találkozóhelyei voltak az akkori értelmiségnek, előkelőségnek. A legközismertebb az Emke kávéház volt, Ady kávéháza, de itt vitatták meg irodalmi és szociális problémáikat Dutka Ákos, Juhász Gyula, Emőd Tamás. De ki ne halott volna a híres Japport cukrászdáról. E cukrászda különösen a két világháború között egy külön fogalom volt. Délelőttönként írók, költők, újságírók, művészek találkozóhelye, délután a város hölgytársadalma ült le a márványasztalok mellé egy uzsonnára, vagy este egy feketére. Nyugat-európai stílusa, berendezése egy darab Párizst varázsolt a főutca közepére. Nevét **Japport Viktortól** kapta, aki egész fiatal korában elsajátította a cukrászművészet minden titkát, s tudásával a legkényesebb igényeket is ki tudta elégíteni. A város vendégei a cukrászdában adtak egymásnak találkát.

Tiszay János órás és ékszerész, szakmáját Váradon tanulja meg, de tudásvágya Budapestre viszi, ahol esti időben szakmai kurzust

hallgat. Bécsbe megy, ahol különböző nagyobb cégeknél dolgozott a legnagyobb elismerés mellett. Hazatérve a Teleki utcán nyitotta meg órás- és ékszerészüzletét. 1931-ben a Rákóczi út 8. szám alatt (a mai Republicii úton) nyitja meg elegánsan berendezett ékszer- és órásüzletét. Lelkesen vett részt az Ipartestület munkájában, melynek választmányi tagja volt, majd az Órás és Ékszerüzletek Egyesülete alelnökévé választotta. Áldozatkészen vesz részt a város emberbaráti, kulturális és jótékony egyesületeink humánus munkájában. A második világháború után a kisipari szövetkezetben dolgozik tovább. Ekkor főleg turista szenvedélyének áldoz. Sokszor magányosan járja be a hegyeket. De nagyon szereti a fiatalságot, s közülük sokkal megszeretetti a természetjárást. A váradi turista társadalom egyik nagy egyénisége volt.

Várad ipara különösen asztalosiparával tűnt ki a régi Magyarországon. **Széles Sándor** műasztalos nevét a fővárosban is ismerték, mint az ország egyik legjobb szakemberét. Helyét fiai, **Kálmán** és **Gábor** vették át. Elsősorban Széles Gábor tűnt ki csodálatos faragott bútoraival. Három esztendeig tanul Molnár József szobrásznál, majd Temesvárra, Bukarestbe, végül Bécsbe megy, hogy tökéletesítse tudását a fafaragásban. Az általa készített faragott bútorokat Erdély más városaiba is szállították.

Urán László Párizsban sajátította el az ortopéd cipészetet, ahol különböző kórházakban járt, s alkalma volt szakmai előadásokat hallgatni a betegekről. Hazajöve a Közkórházat és a Zsidókórházat látta el ortopéd cipőkkel. Sikeres ipari munkássága mellett aktív tevékenységet fejt ki a váradi sport és közélet terén.

De hosszan sorolhatnám így tovább. Természetesen nem feledkezhetünk meg a nagyiparosokról sem, de közvetlenül a század elején kevesen voltak. Ők is, mint kisiparosok kezdték, vagy kisiparos családból származtak és a szülők nyomdokain haladva, a családi tőkét gyarapítva váltak nagyiparosokká. A későbbi nagyiparosok is, szinte kivétel nélkül, az apai házban szívták magukba a szakma szeretetét, megismerték annak minden titkát és így a nagyobb vállalatokat is hozzáértéssel tudták vezetni, szorgalmukkal gyarapítani. Ezek között említeném az **Andriska** családot. **Andriska Antal** 1826-ban jött

Váradra, s mint tímár, termény-, fa- és bőrkereskedő működött. Fia, **Andriska Károly** a váradi tímáripart országos hírűvé fejlesztette. Bertsey Györggyel együtt megalapította az Ipartestületet, melynek alelnöki tisztségében évtizedekig képviselte az iparosok érdekeit. Részt vett az iparosok Hitelszövetkezetének megalapításában, amelyet a város egyik legerősebb pénzügyintézetévé fejlesztett. Mint a törvényhatósági bizottság tagja tevékenyen kivette részét Várad kereskedelmi, ipari, kulturális fejlesztésében. Andriska Károly fia, **Andriska József**, kezdetben főtisztként dolgozott a postaigazgatóságnál, impériumváltás után szücs nagyiparos és szőrmekereskedő lesz. Átveszi apósa, **Zboray Gyula** jólmenő szőrmeiparát és berendezkedik nagyobb arányú konfekciógyártásra és nagybani árusításra. Itthon kezdte gyártani azokat a szőrmeéket és kabátokat, amelyeket addig Budapestről és Bécsből készen hozattak.

Grünwald Jenő a lakatos szakma elsajátítása után hét évig vándorúton volt, a régi céhrendszer szokásai szerint, majd megtakarított pénzével lakatosműhelyt nyitott Nagyváradon. Műlakatos munkái alapján hamar közismert lett, s így műhelyét tekintélyes ipari vállalatná fejlesztette. Maradandó iparművészeti alkotásait megtaláljuk a Moskovits-palota, az új városháza, a Rimanóczy-ház, a Royal kávéház, az Osztrák–Magyar Bank palotája (a jelenlegi nagypoliklinika), a hadapródiskola, csendőriskola, tüzéraktanya, Budapest több palotája, a nagyenyedi megyeháza, a zilahi törvényszéki palota vasszerkezetében és műlakatos munkáiban. Ezután hozzáfogott egy új iparág megteremtéséhez: saját erejéből létrehozta a vasredőnygyárat. 1922-ben fivéreivel együtt fém- és bádogáru gyárat létesít, melyet 1929-ben faredőnygyártással bővít ki. 1933-ban Prim elnevezésű fémtisztító szer előállítására testvérvállalatot létesít.

Nagy egyéniségeket és családokat említhetnénk tovább, de a felsorolt példák bizonyítják, hogy Váradot a szorgalom tette nagygyá. Nagyvárad kereskedelmének és iparának története és az első világháború előtti hatalmas fejlődése bizonyítja, hogy ez a város mindig kivált a vidéki városok sorából azzal, hogy itt becsülték meg a legjobban azokat az iparosokat és kereskedőket, akik nem vagyonuk segítségével, hanem kitartó munkával és hatalmas energiával küzdötték fel

magukat a váradi ipari és kereskedelmi vállalatok sorába. De abban is kivált a sorból, hogy értékelni és becsülni tudta azokat a más városokból vagy külföldről idekerült szakembereket, akik néhány év alatt összeforrtak a várossal és nagyban hozzájárultak annak fejlődéséhez. Ugyanakkor a legtoleránsabb városok közé tartozott, ahol felekezeti, nemzetiségi és osztálykülönbség nélkül érvényesülhettek azok az egyéniségek, akik új iparvállalatok létesítésével, újításokkal, s emellett a közügyek és az emberszeretet terén gyakorolt áldozatkészségükkel szereztek meg polgártársaik elismerését és nagyrabecsülését. Itt meg kell említeni, hogy a nagyváradi zsidóságnak szorgalmával, üzleti találegonyságával és lokálpatriotizmusával, döntő szerepe volt a város iparosításában, kulturális fellendülésében.

Nagyvárad 1900 és 1914 között modern kereskedelmi, ipari, kulturális nagyvárossá fejlődött, amelynek egyedüli forrása lakosságának szívós, kitartó munkája volt. Bármily különösen hangzik, Nagyváradnak az volt a szerencséje, hogy sem a hatalmasságok nem halmozták el közkinccsekkel, sem magas kegyek nem pazarolták rá sugaraikat, a város nem kapott adományokat, idegen tőkét nem fektettek be, így a város rá volt utalva arra, hogy polgárai arcuk veritékével saját két kezükkel építsék fel azt a modern metropolist, amelynek képe mindig ott lebegett álmaikban. Szinte alig voltak számba vehetők azok a közintézmények, amelyeket Nagyváradnak adtak, a kereskedelem és az ipar terén pedig talán egyetlen tégladarabbal sem segítették az építkezés hatalmas munkájában. Az ipari és kereskedelmi intézmények csaknem teljes hiánya mellett mégis kialakult egy hatalmas kereskedelmi élet, amellyel egyetlen város sem versenyezhetett és kiforrt egy olyan ipari fejlődés, amely diadalmasan állotta meg helyét Temesvár, Pozsony, Arad, Kolozsvár vagy Győr iparával szemben. A közintézmények létrehozása szintén tükrözi e fejlődést. E gazdasági fejlődésnek köszönhető az is, hogy Nagyvárad modern irodalmi mozgalmak centrumává vált, a holt naposok városává, ahol új világnézetek alakultak ki, ahol nem egy eszme született meg, amelyek később az egész ország népességének hatalmas rétegét hozta mozgásba. A fővároson kívül nem nagyon volt még egy olyan város, amely dicsekedhetett volna a szellemi élet annyi vívmányával, intézményeivel, s főleg

azzal, hogy mindezt a város saját erejéből valósította meg. Nem véletlenül nevezték Pece-parti Párisnak. A váradi ember felismerte azt, hogy aki saját magát és ezzel együtt a várost is emelni, erősíteni, gyarapítani akarja, annak saját kezével és eszével kell teremnie, különben soha előre nem jut. Ez fölöttébb példamutató lehetne a ma emberének is.

Sajnos, Nagyvárad hatalmas kereskedelmi, ipari és kulturális fejlődésének az első világháború kitörése vetett véget. De Várad szellemisége, szorgalma, kitartása, toleranciája rányomja bélyegét a város későbbi történelmére is, és e szellemiség kellene hasson ma is.

MAKAI ZOLTÁN – PÁSZTAI OTTÓ

AZ IPAR RÖVID TÖRTÉNETE

Nagyvárad 1992-ben ünnepelte fennállásának 900. évfordulóját. Történelme rendkívül viharos és hányatott volt. Ezt a több virágzó korszakot is megélt várost erősen megrázta a tatárjárás, majd a 32 évig tartó török uralom. Az osztrákok 1692 májusában szabadították fel a török uralom alól. Az ostrom alatt majdnem elpusztult, alig 164 épület maradt meg, lakóinak száma pedig pár százra csappant. De a város és lakói megrázták magukat és mindent előlről kezdtek. Így a város fokozatosan talpra áll, megkezdődik a barokk újjáépítés kora. Felépül a római katolikus székesegyház és a püspöki palota. A 18. század sem volt mentes több sorscsapástól, de a fejlődés ekkor már megállíthatatlan. Az 1848-as szabadságharc idején Várad volt a honvédség fegyver-, ruha-, és élelmiszerellátásának központja. A dualizmus korában felgyorsul a fejlődés üteme. Felgyorsul az urbanizáció és Nagyvárad egy pezsgő, lüktető, minden újra fogékony, viszonylag modern várossá alakul át. 1870-ben Nagyváradot törvényhatósági jogú város rangjára emelték. A 20. század küszöbén megépülnek a gyönyörű szecessziós belvárosi épületek, majd 1900-ra megépül a színház is. Az első világháború megállítja ezt a dinamikus fejlődést. A határok megváltoztatásával politikai, gazdasági, kereskedelmi, kulturális helyzete megváltozik. A gazdasági válság csak súlyosbítja ezt a helyzetet. A második világháború szerencsére nem pusztítja el a várost. A következő korszakban azonban minden szempontból átalakul. Építészeti szempontból nézve a városmag szerencsére megmenekül, de a nagy bontási hullámnak több városrész is áldozatul esik. Reméljük a jövő egy jobb korszakot hoz majd életébe.

Nagyvárad iparának kialakulása

A török uralom utáni időkben a városba elsősorban az iparosok telepedtek le, mert jogokat és kiváltságokat szerezhettek. A céhekbe tömörülő iparosok száma így fokozatosan nő és tevékenységi körük is

szélesedik. 1848 után a feudalizmus fokozatos visszavonulásával megkezdődik az ipar átalakulása. A kézműves tevékenység fokozatosan átalakul kisiparrá. Földrajzi helyzetéből adódóan az altalajkincsek és a természeti erőforrások közelsége miatt Nagyvárad ipara rohamosan alakul ki és fejlődik. Az 1870-es években kezd tért hódítani a gépipar, főleg a mezőgazdasági gépek, tűzoltó szerkezetek, vasúti javítóműhelyek terén. Később megjelenik a mérlegkészítés és az órapar is.

Jelentős eseményeknek számítanak az ipar fejlődése szempontjából 1858-ban a vasúti közlekedés megindulása, 1873-ban a gázüzemű közvilágítás kezdete, 1882-ben a gőzüzemű közvontatás beindulása, majd 1885-ben az első vízmű üzembe helyezése. Már 1880 körül a **Perge–Rozslay cég** foglalkozott gazdasági gépek és eszközök gyártásával, majd 1894-ben **Gitye Demeter** géplakatos műhelyét **ekegyárrá** alakítja át. 1892-ben megalakul a **Tátray S. Rt. Vasöntöde**, amely kis vasúti kocsikat, vasszerkezeteket, ekéket stb. gyárt. Nagyvárad legfejlettebb iparága ebben az időben a nyomdaipar volt, amely gazdag tradíciókra tekint vissza, élén a későbbi híres **Sonnenfeld nyomdával**. A tökefelhalmozás eredményeként fontos szerepe lesz az élelmiszeriparnak, mégpedig a malom- és szesziparnak. Ezek nemcsak versenyképesek, hanem minőségi árukat termeltek. Az 1880-as években megjelennek a gőzhengermalmok, amelyek nagy lépést jelentettek. Beindulnak a finomítók, likőrgyárak, éter, ecet és gyógyszerkészítmények gyártása. Bár a sörgyártás már az 1850-es években meghonosodott, majd kisebb válságokon ment át, újra megerősödik és a **Dreher–Haggenmacher sörgyár** beindulásával a 19. század végén híressé válik. A mészáros és hentes készítményekkel foglalkozó iparág is megerősödik. Példa rá az 1900-ban beindult **Pontelli-féle szalámi-gyár**. A fokozatos igények nyomán kifejlődik a vegyipar is. Egyik legjelentősebb képviselője az 1872-ben alapított légszeszgyár, amely a város világítását is ellátta. Ezekben az években létesül a **Műtrágyagyár Rt.** és a **Vály-féle szikvízgyár**. 1886-ban megalakul az Ipartestület, amely komoly előrelépést jelent Várad ipari fejlődésében. A sajtó is mind jobban foglalkozik az iparral és kiemeli azt a tényt, hogy a városnak képzett önálló iparosokra, szakemberekre és jó kereskedőkre is szüksége van.

Az ipari forradalom időszaka. A magyar elektrotechnika, a gépgyártás és a malomipar vívmányai

A 19. század vége jelentős eseményeket hoz a magyar elektrotechnika, a gépgyártás és a malomipar területén. 1878-ban megkezdí működését a világhírű Ganz Villamosági és Gépgyár. 1885-ben a nagy hármas, Zipernowszky–Déry–Bláthy feltalálják a világon elsőként a transzformátort, amely megteremtette a modern villamos energiatermelés, szállítás és elosztás alapját. Puskás Tivadar 1879-ben üzembe helyezi az első telefonközpontot, a modern távközlés fontos elemét. Kandó Kálmán 1897-ben először alkalmazza a világon a háromfázisú villamosenergia-rendszert villamos vontatásban. A malomiparban forradalmi újításnak számítottak az 1876-ban feltalált spirál alakban megcsavart rovátkálású hengerek, valamint a Machwart András által feltalált szítálás gépesítése. A fentiek s más fejlesztések és találmányok hatására a 19. század végén, illetve a 20. század elején a magyar ipar műszaki, szervezeti és üzemi keretei egyaránt, minőségi átalakuláson mennek át. A hagyományos kisüzemek mellett számos modern gyár alakul, a telepített gőzgépek teljesítménye megtízszereződik, megkezdődik a városok villamosítása, megindul a villamosközlekedés. Ezen a téren Nagyvárad egy kis lépéshátránnyal indul, főleg ha Temesvárral és Araddal vetjük össze. Ezt városunk fokozatosan ledolgozza, amelyben nagy szerepe volt az infrastruktúrák kiépülésének, a közlekedés, hírközlés, vízvezeték, csatornarendszer, középítkezések, majd a villanytelep megjelenésének. A gőzerőre berendezett gyárak fokozatosan háttérbe szorítják a kézműves cégeket. A középítkezések, a városrendezések, az állami megrendelések mind befolyásolták a modern ipar megjelenését városunkban.

Ebből a pezsdítő, forrongó folyamatból jelentős részt vállalt városunk zsidósága. Gazdasági szempontból igen jelentős pozíciókat foglaltak el, külföldet járva ráirányították a figyelmet az ipar fejlesztésének modern útjára. A századforduló környékén a cégek technikai felszereltsége egyre jobban kidomborodik és mind jobban nő versenyképességük. A technikai felszereltség terén élen jártak a következő cégek: **Léderer- és Kálmán-féle szeszgyár, Moskovits Mór és Fia**

szeszgyár, Löblé Henrik szeszfinomító, Berger Dániel szesz- és élesztőgyár, Moskovits Adolf és Fia szesz- és élesztőgyár, Egyesült László és Hunyadi gőzmalom, Weinberger Jakab és Fia – Emília gőz – hengermalom, Janky és Társa francia cognac gyára, Pontelli-féle szalámigyár, Perge és Rozslay lakatosgyár, Campbells és Sands légszeszgyár, Moskovits Farkas és Társa csizma- és cipőgyár, Nagyváradi Műtrágyagyár. Az 1903-as világgazdasági válság komoly megrázkódtatást okozott a legtöbb vállalat életében, de néhány kényszerű csődtől eltekintve, viszonylag kissé lelassuló termeléssel, átvészelték ezt a nehéz időszakot.

Jelentős esemény ebben az időben az 1903. december 15-én beindult **Villanytelep**, amellyel megkezdődik a villamos energia térhódítása városunkban. Ez után új iparágak jelennek meg Váradon, éspedig bórzsírgyár, kalapgyár, szénsavgyár, kenyérgyárak, rézöntöde és bőrröndgyár. 1906-ban megindul a villamos vontatás és villamosközlekedés Váradon. Majd a meglévő malmok modernizálódnak. 1910-ben beindul a városi jéggyár. Így az 1911-es évre Nagyvárad igazi iparvárossá alakul át. A város fejlődése az 1912-es gazdasági válságig tartott. Az első világháború és ezáltal a haditermelésre való átállás mégjobban elmélyítette ezt a helyzetet. A bekövetkezett politikai és gazdasági válság hatására jelentősen csökkent az iparosok száma városunkban. Az 1918-as események már teljesen szétzilált állapotban találták az azelőtt csaknem folyamatosan fejlődést mutató nagyváradi ipart, gazdaságot és a következő idők a gazdasági struktúra részleges deformálását hozták.

Az ipar helyzete 1919 és 1940 között

Vesztett háború, forradalom, politikai változások, államalakulat csere, mindezek súlyosan érintették városunk lakóit. 1919. április 20-án a román csapatok megszállják Nagyváradot és ezzel új korszak kezdődik a város életében. Nagyvárad magyarságának nem volt könnyű elfogadni azt a gondolatot, hogy az addigi államalakulat néhány hét alatt szétesik és egy alacsonyabb infrastruktúrával rendelkező ország

keretében, a kisebbségi sors vár reá. Igen nagy számban vették a vándorbotot a kezükbe, főleg az állami alkalmazottak és városi tisztviselők. Mivel a város nem volt hadszíntér, nem jelentkeztek károk üzemekben, gyárakban és műhelyekben. Ebben az új helyzetben a magyar iparos társadalom szükségesnek látta megalapítani egy érdekvédelmi egyesületet, amelynek egyelőre az Iparosok Temetkezési Egyesülete nevet adták. A magyar iparosok tevékenységébe fokozatosan bekapcsolódnak a román iparosok is és jó együttműködés alakul ki közöttük. A törvényhozás 1934-ben megszünteti az Ipartestületek intézményét, s helyette a Munkakamarát létesítette, átvéve minden ingó és ingatlan vagyonukat.

Ebben az időszakban fokozatosan kialakul a háztartási javak tömegtermelése, s mind inkább vezető szerepet töltenek be az ipari termelésben. A fent vázolt viszonyok dacára a gazdaság fejlődik, egészen a nagy gazdasági világválságig (1933), amiben szinte minden vállalat megrokkant. Miután nagy nehezen talpra álltak, pár évi fel lendülés után, 1937-ben újabb válság rázta meg a nemzetközi gazdasági életet. Hogy a válságból kiláboljanak, mindinkább a hadiipar kerül előtérbe. Ebbe az irányba fejlődnek a nagyvárosi iparvállalatok is. Bár a válság ellenére még más iparvállalatok is megmaradtak és fejlődtek. Példa erre az alábbiakban felsorolt üzemek és gyárak névsora: **Váli Péter-féle szikvízgyár, Reich József folyékony szénsav- és oxigéngyára, Steiner László kenyérgyára, Széles Kálmán műasztalos üzeme, Mokos-féle kelmefestő és tisztító üzem, Mandel Sándor Norma-vegyigyára, Carmen cipőgyár, Heller és Deutsch kalapgyár, Rippner Farkas fésű és hajdíszmű gyára, Leichner József szőrmegyára, Nagy István Viktória-csokoládégyára, Wasserstrom Sándor téglagyára, Hertz Sándor bőrgyára, Messinger Ádám Veszta-vegyyszer és gyógyszergyára, Petrovics Mihály csokoládégyára, Silberman Andor Fibra-textilgyára, König Vilmos és Klein Simon kalapgyára, Metzen Sámuel Majestic-bőrgyára, Zankl és Fiai festékgár, Dreher-Haggenmacher sörgyára, Feldmesser Jenő Klotild-vegyészeti gyár, Krautlein Hans harisnyagyára, Weisz Kálmán és Regner fonoda- és textilgyára, Weisz Jenő és Ocsay Viktor Wee-Go-cipőgyára, Grünwald Jenő redőny-**

gyára, Haas Siegfried Cristalina-demijongyár, Silberman József Esta-Sun-vegyigyára, Lorenz-féle mérleggyár, Phöcbus vasgyár, Melocco művek cementárugyár és építési vállalat, Városi vízmű, a Morgan cég telefonközpontja. Jelen felsorolásban nem tettünk említést azokról az iparvállalatokról, amelyeket már eddig is bemutattunk, hiszen ezek túlnyomó többsége ebben az időben is működött. A nagyváradai üzemekbe is lassan beáramlott az idegen tőke, a francia, német, amerikai stb., amelynek eredményeként az üzemeket modern gépekkel és technológiákkal szerelték fel.

Második világháborús viszonyok

1940 szeptemberében Észak-Erdély ismét Magyarországhoz kerül, így Nagyvárad is. Nagyvárad ipara komoly konkurenciát jelentett az anyaországi hasonló gyáraknak és üzemeknek. Kétségtelen tény, hogy a kisiparosoknak újra jobbra fordult a sorsa, mert az Ipartestület erős szervezetként fogta össze tevékenységüket, és így munkájuknak igazi becsülete lett. Az Erdélyben és Nagyváradon megkezdett nagyarányú építkezések, mint a Nagyvárad–Kolozsvár műút modernizálása, a Székelykörvasút kialakítása, az ONCSA-házak stb., fellendítették a váradi gyárak és üzemek tevékenységét is. Alig telik el egy kis idő relatív nyugalomban és máris a háború kellős közepén találjuk magunkat. Szűkében lesznek a nyersanyagok és így a hadiipar az elsőség. A gyárak nehéz helyzetbe kerülnek és ugyanakkor szigorú állami ellenőrzésnek vannak alávetve. Megjelennek a megkülönböztető zsidó-törvények és így kialakul a strómanok intézménye, azaz a vállalat igazgatóságában csak őskeresztény lehet jelen, az ő nevükön fut a cég, a háttérben pedig a valódi tulajdonos, aki azért általában 30–35 százalékos részesedést ad. 1944 nyarán a német megszállás alatt megalakítják a gettókat, majd elszállítják a zsidóságot a haláltáborokba, így a gyárak és üzemek nagy része valódi tulajdonosa nélkül marad. A hadigazdaság is mind jobban akadozik, kevés a nyersanyag, megjelennek a póttermékek. Ebben a nagyon nehéz helyzetben különös jelentősége volt a kisipari tevékenységnek. A kisipa-

rosok a kényszerből is erényt kovácsoltak, így igen sok kérést tudtak teljesíteni a lakosság számára. Ötleteikben kifogyhatatlanoknak mutatkoztak. Szomorú mementó városunk életében az 1944. június 2-i és szeptember 6-ai bombázás, amikor emberéletek veszttek el értelmetlenül, és jelentős anyagi károk keletkeztek. A közeledő harci eseményeknek is szenvedő alanyai lettünk, hiszen a város összes hídjá megsérült, elég sok épület megrongálódott, míg mások gyújtogatásoknak estek áldozatul.

A város ipara a második világháború befejezésétől az államosításig

A szovjet–román csapatok 1944. október 12-én végleg elfoglalták a várost. Az üzemeket sok helyen kirabolta a csőceselék, ellopva hajtószíjakat, villanymotorokat, szerszámokat, megdézsmálva a nyersanyagkészleteket és készárukat. Pár nap múlva visszaáll a román közigazgatás, de a háború okozta helyzetet pillanatnyilag nem tudta senki sem orvosolni. Nem volt villanyáram, akadozott a tűzifaellátás, hiányoztak a legelemibb élelmiszerek, nehéz télnek néztünk elébe. Új fogalommal kellett megismerkedni, a robotmunkával, amelyre a város minden lakóját válogatás nélkül, nagy előszeretettel elvittek. A közlekedés nagy nehézségekkel indul meg, a vonatokat a hadsereg veszi igénybe. Teherautók nincsenek, vagy ami van, az tönkrement állapotban van. Az erélyes és relatív hatékony intézkedések nyomán, lassan kezd ébredezni a város a fásultságból. A villanytelepet helyreállítják, tüzelőanyagot is szereznek és így megindul az áramellátás. Ez már lökészerű lépés az újrainduláshoz. A gyárak Váradon található munkásai minden erővel a rendbetételen tevékenykednek, s a nagyon körülményesen megszerezhető nyersanyagok arányában ismét termelni kezdenek. Ez után egy elég szegényes négyéves időszak következik. Sok minden bizonytalan, akadozik az ellátás nincsenek cserealkatrészek, a lakosság vásárlóereje nagyon alacsony. Az 1946-os országos méretű hatalmas szárazság szinte az éhínség küszöbére sodorta az embereket. Tízezerrel menekültek főleg Moldvából Erdélybe, a

Partiumba és a Bánságba, ahonnan azután már nem igen tértek haza. A nemzetgazdaságra súlyosan nehezedett rá a jóvátételi kötelezettség, amely az élelmiszertől kezdve csaknem minden ipari termékre is vonatkozott. A megváltozott politikai és társadalmi körülmények között, egyre jobban felerősödött a szakszervezetek szerepe és mind több beleszólást igényeltek az üzemek vezetésébe, főleg a szociális kérdések megoldásába. A gyártulajdonosokat minden oldalról szorongatták és az egyre kialakuló furcsa hangulat előrevetítette az árnyékát egy közelgő kisajátításnak. Ilyen körülmények között nem csodálható, ha mindannyian arra törekedtek, hogy minél előbb kimenekítsék az ingó vagyonukat nyugatra, megteremtve így a feltételeket az ország elhagyására.

Amint az várható volt, 1948 júliusában bekövetkezett az államosítás. Egyik napról a másikra lefoglalták a gyárakat, üzemeket, minden termelő egységet, teljes ingó és ingatlan vagyonával együtt, minden kártérítés nélkül. Eltávolították a tulajdonosokat és ún. munkásigazgatókat neveztek ki az élükre. Ezek az igazgatók főleg régi szakszervezeti vezetők, illetve pártaktivisták voltak, minimális iskolai felkészültséggel, de az új eszme feltétlen híveiként. Kemény kézzel kezdték meg az osztályharcot, sok helyen eltávolították még a régi technikai vezetőket, a főkönyvelőket, és az adminisztratív személyzet egy részét. Kialakult egy teljesen bizalmatlan légkör, minden műszaki, illetve más jellegű hibában szabotázszt kerestek. Mindezeket a hibákat a régi vezetők nyakába varrták. Igen sokan megjárták ezért a börtönöket, teljesen ártatlanul. A vég nélküli gyűlések időszaka kezdődött el, mindenkinek hozzá kellett szólnia, de tulajdonképpen csak osztották a semmit.

A felemelkedés azután következik be, miután eltörölik az ország jóvátételi kötelezettségét. Ezután több lett a nyersanyag, a gyárakban javul a közhangulat, és meghallgatják a szakemberek véleményét is. Több iparág jelentős megrendelést kap a Szovjetunióból. Így a szőrmegyár, a textilgyárak, a bútorgyárak, cipőgyárak, festékgyárak, szesz- és élesztőgyár stb. Lassan megindul a szükséges gépek behozatala, részben a Szovjetunióból, másrészt Csehszlovákiából és jóval később az NDK-ból. Bár szükség lett volna minden üzemben az épületek.

munkacsarnokok bővítésére, a politikum elzárkózott ettől a gondolat-tól. Sőt a Nemzeti Bank és a kommunista párt aktivistái szigorúan ellenőrizték, hogy ilyen építkezésekre nehogy valaki is pénzt költjön. Később a pártszervek belátták ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát, és hallgatólagosan, kiségesítés elnevezés alatt, behunyták szemüket, ha különböző építkezésre is sor került.

De lassan megváltozik a politikum szemlélete. Meghirdetik az elmaradt országrészek iparosításának a programját, és így minden féle fémfeldolgozó gyár létesül, a nők foglalkoztatására pedig textilgyára-kat és kötődéket létesítenek országszerte. Ebből a programból Nagyváradnak is csurran valami, aminek persze alapvetően más célja is volt. Azért észrevehető egy bizonyos fejlődés is. Az egyetemeken felnevelkedik egy fiatal szakembergárda, a munkásigazgatókat fokozatosan lecserélik az új szakemberekkel. Egyre nagyobb figyelmet fordítanak az iparágak sokoldalúságára és így egyre több új iparág honosodik meg.

Az ipar fejlődése az államosítástól napjainkig

Az ipar fejlődésének, illetve átalakulásának több különböző szakasza volt. Lehet vitatkozni ezen szakaszok létjogosultságán, de a határvonalak jól megkülönböztethetők.

Az első szakasz: 1948–1965 között

Erre a szakaszra elsősorban a kisipar felszámolása, szövetkezetek-be vagy állami cégekbe való besorolása volt a jellemző. Nagy beruházásokról még nem beszélhetünk egyrészt tőkehiány miatt, másrészt a villamosenergia-rendszer gyengesége miatt. Az akkori Crișana tartomány és így Nagyvárad is csak 1960. december 30-án csatlakozott utolsó előttiként az Országos Villamosenergetikai Rendszerhez, illetve csak az elkövetkező években javul meg a nyersanyaggal való ellátás. Lássuk mi is történt ezekben az években.

Az energetikai iparágban az ún. **Villanytelepen** felépül egy dízel-erőmű, a meglévő hőerőmű bővül és áttér folyékony tüzelőanyagra. A villamos elosztóhálózat kibővül, modernizálódik, áttér a szabvány-feszültségre és frekvenciára. Megkezdődik egy új hőerőmű építése a Borsi úton.

A fémiparban a Phoebus gyár felveszi az **Înfrățirea** nevet és megkezd a szerszámgépek gyártását. A Gitye-féle gyár fokozatosan kinövi magát, járműszerelvény gyárrá alakul át a Templom tér közeli telephelyén, és felveszi a **Bernáth Andor** nevet. A **Metalica** cég a Sovata utcai telephelyen erősödik meg és főleg háztartási készülékeket gyárt. Más fémfeldolgozó cégek a Vártéren (Piața Cetății) helyiipari vállalatként tömörülnek. A város egyetlen oxigéngyára a D. Cantemir utcán, a mai Aura cég közelében működik.

A vegyipari üzemek, az **Aurora**, a **Vesta**, az **Esta-Sun**, **Transilvania** stb. egyetlen cégbe tömörülnek **Sinteza** néven, persze több telephellyel.

A bútorgyárak nagy része Iprofil néven egy nagy cégbe tömörül, több telephellyel. A többiek szövetkezetként működnek. Az Iprofilhoz tartozik a régi hordógyár is, amely kis bútorokat kezd gyártani.

A textiliparban Crișana néven működik a legnagyobb fonoda és szövöde, a Püspöki úton (később Proletarilor, ma Ștefan cel Mare út) míg a csipke- és fűzőgyár **Drum Nou** néven a Ghillányi, ma D. Cantemir utcán.

A cipőiparban három nagy céget ismerünk. A **Crișul**, amelynek a központi telephelye a Kossuth utcán van (ma Independenței utca) és amelyhez két bőrcserző tartozik: az egyik Szőlősn a Rollinger-malom közelében, a másik a Decebal úton. A Carmen cipőgyár a **Solidaritatea** nevet veszi fel, míg a főutcai (ma Republicii) **Arta** néven működik. A többi kis cipőműhelyek az Incălțăminte szövetkezetbe tömörültek.

A műanyagiparban minden üzem egy cégbe olvad bele, amelynek a központja a Kolozsvári úton van és **Viitorul** néven működik.

Az építőiparban a Melocco felveszi az **Azbociment** nevet, székhelye a Szőlős utcán van. Működnek a téglagyárak is, a Püspöki út elején **Vulcan** (volt Weisz József téglagyár) néven az egyik, a Kolozsvári úton a másik és a velencei állomás közelében a harmadik. Jelentős

még a Medgyesi Üveggyárhoz tartozó üvegesiszoló műhely, amelynek **Cristal** a neve és a mai Zaláului utcában volt a telephelye.

A konfekció iparba sorolhatók a **Szörme gyár**, amelynek két telephelye van (a Kolozsvári úton a szörme-előkészítő és a Griviței utcán a konfekció részleg), a **Ruhagyár**, amely a Kossuth utcán működik és a kötöttáru gyár **Miorița** néven a mai Bicazului utcában.

Az élelmiszeripar nagyon erős. Ide sorolhatjuk a következőket: A Kolozsvári úton a **Szesz- és élesztőgyárat**, az **Avántul paprika- és konzervgyárat**, az Óssiben lévő **Tejfeldolgozót és Vajgyárat**, az **Interindustrial** néven működő olajgyárat, a szőlősi **Sörgyárat**, a **Vágóhidat**, amely húsfeldolgozással is foglalkozik. A malmokból csak egy marad, mégpedig a Léderer- és Kálmán-malom, amely a **Răsăritul** nevet veszi fel. Működnek a kenyérsütődék is, de mindegyik a Răsăritul malomhoz tartozik. Gyümölcsbegyűjtő, -válogató és -exportáló is működik **Fructexport** néven, a velencei negyedben. Gyógynövény-begyűjtő és -feldolgozó, **Plafar** néven, a volt Várház utcában (ma Sucevei). **Vinalcool** néven bor- és szesztermék begyűjtő, tároló és palackozó, több telephelyen. A biharpüspöki állomás mellett egy borexportáló cég is működik, **Vinexport** néven.

A kisiparosok nagy része a **Kisipari Termelőszövetkezetek Szövetsége** ernyőszervezetbe tömörült iparágakként. Többek között a cipészek az **Incălțăminte** szövetkezetbe, a lakatosok, fémmegmunkálók az **Electrometal** szövetkezetbe, a bútorgyártók és asztalosok a **Lemnul** szövetkezetbe, a különböző szolgáltatók a **Prestarea** szövetkezetbe, és így tovább.

A nyomdaiparban minden nyomdát összevonnak a Sonnenfeld nyomda székházába és egyetlen vállalatként a **Breiner Béla** nevet veszik fel.

A távközlés terén csak a Nagysándor utcai telefonközpont működik.

A vízművek, a szennyvíztelep, a villamosszállítás és -közlekedés, a köztisztaság mind a közüzemekhez tartoznak és **Intreprinderea Comunală Oradea** (ICO) néven működnek.

A vasúti javító műhely (Ateliere de zona CFR) és a vasúti fűtőház (Depoul de locomotive CFR) a Kolozsváron székelő Területi Vasúti Igazgatósághoz tartoznak.

A második szakasz 1965–1990 között

Az előző szakasz végén a kommunista párt és a kormány szakemberei eltervezik Nagyváradon több ipari negyed kiépítését. Így ezekben az években megkezdik és meg is valósítják ezen ipari negyedek telepítését. Így jön létre a **Nyugati Ipartelep**, az őssi vasútállomás mögötti és velencei vasútállomás melletti telep. Azért hogy a fejlődést az RKP Bihar megyei bizottsága népszerűsítse, 1973-ban a propaganda osztály révén megjelentetett magyar nyelven, egy dokumentációs kiadványt, amely bemutatja Románia és Bihar megye gazdasági, társadalmi fejlődését az 1948–1973-as időszakban. Ami Bihar megyét illeti, ebből a kiadványból megtudjuk többek között, hogy az ipari össztermelés 12,7-szerese az 1950-es szintnek. Az egyes iparágak termelésének a növekedése a következő volt: gépgyártás és fémmegmunkálás 78,9-szer nőtt, a vegyipari termelés 48,5-ször, míg az építőanyag-ipar 33-szorosságra nőtt.

Lássuk csak közelebbről mi minden épült fel, a felsorolt ipari telepeken, amelyek előhírnökei voltak a ma ismert ipari parkoknak, illetve azokká szerettek volna válni.

A nyugati ipari negyedben a következő gyárak, illetve ipari létesítmények épülnek fel: mezőgazdasági gépeket gyártó cég, **Mecanica** néven; a helyi iparvállalat, a **Bihoreana** új gumi- és fémfeldolgozó részlege; a **Járműszerelvénygyár**, a Bernáth Andor új részlege, UAMT néven; a **Metalica** új gáztűzhelyeket és zománcozott edényeket gyártó egysége; egy új oxigéngyár; Románia első timföld üzeme **Alumina** néven; a **Sinteza** gyógyszer, vegyszer és rovarirtót gyártó egysége; egy modern **Házgyár és habbetonelemgyár**; az **Alfa Bútorgyár**, egy **Cukorgyár**, egy új bőrgyár és Szentjános falu közelében egy baromfikombinát, **Avicola** néven, illetve egy üvegházvállalat, **Sere** néven.

Az őssi vasútállomás háta mögött felépül egy gabonasiló, egy vetőmag-előkészítő vállalat, **Agrosem** néven, egy takarmánykonyha **FNC** néven és egy disznóhizlalda.

A velencei körzetben kiépül egy raktártelep és áruátrakodó, a velencei vasútállomás mellett, bővül a **Viitorul műanyagárugyár**, fejlődik az **Azbociment gyár**, új telephely épül az Electrometal, a

Prestarea, a Victoria és a fogyasztási szövetkezeteknek. Felépiül egy szőnyeggyár és nem utolsó sorban egy új hőerőmű a velencei vasútállomás mellett, **2-es számú CET** néven. Létre jön egy butángáztöltő állomás is, szintén a vasútállomás mellett.

A fejlődés máshol is érezhető. A régi lóvásárteret meghódítja a terjeszkedő szerszámgyépgyár, az Infrățirea, bővül a Sinteza az eredeti telephelyen és a textilgyár. A nyomda új székházba költözik az Aradi úton. Bővül a Sörgyár, a Húsfeldolgozó Vállalat, az Avântul konzervgyár, a Vajgyár. Nő a város ivóvíz szükséglete és ezért felépiül még öt új vízmű. A Távközlési Vállalat új telefonközpontokat helyez üzembe a nyugati lakónegyedben, a Nagysándor utcában, és a Ghillányi úton. A villamosközlekedés is bővül, illetve változik, így új egyenirányító tápállomások épülnek a városban

Az 1973-ban kezdődött kőolajválság, a fokozatos energiahány, a villamos energia korlátozások, az ésszerűtlen fejlesztések, a felhalmozott eladatlan árukészletek, a Ceaușescu-rendszer esztelen politikája, 1989-re katasztrofális helyzetbe juttatta a nemzetgazdaságot, így a nagyváradi ipart is. De ez már egy külön tanulmányt érdemel.

Az 1990 utáni időszak

1990 után Nagyvárad ipara fokozatosan átalakul. A vállalatok egy része a fenti okok miatt, amelyhez még a KGST-piac elvesztése, és a szándékos tönkretétel is hozzájárult, megszüntetik tevékenységüket, felszámolják őket, sőt, mások el is tűnnek a város színéről. Ide sorolhatók a következők: a Sörgyár, a Pamora malomipari vállalat, a Tejfeldolgozó Gyár, az Avântul konzervgyár, a takarmánykonyha, a Szesz- és élesztőgyár, a Crișana textilgyár, a téglagyárak, az üvegcsiszolda. Más cégek termelése visszaesett, tevékenységük lecsökkent. Ide sorolhatjuk a következő cégeket: Mecord, Premagro, Vest Metal, Stimin, Infrățirea, Metalica, UAMT, Alumina, Sinteza, Állami Nyomda, Szőrmegyár, Ruhagyár, cipőgyárak, szövetkezetek, üvegházvállalat, baromfikombinát, gabonasiló stb. Versenyképesek maradtak, sőt modernizálódtak a következők: A műanyagárugyár, a Plator, az épü-

letanyaggyár, a Simcor, az Azbociment gyár, a bútorgyárak, a Cukorgyár, az Aura stb.

Fontos jelenség hogy új üzemek is megjelentek, főleg a könnyűiparban, külföldi befektetők révén.

Forrásmunkák:

Árva József: *A magyar ipar*. Halász Pál Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1941.

Berend T. Iván – Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon (1848–1944)*. Harmadik, változatlan kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 93.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai Bihar vármegye és Nagyvárad enciklopédiája*. Budapest, 1901.

Fehér Dezső: *Bihar – Biharmegye. Oradea – Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*. Nagyvárad, 1933–1937, 277., 278.

Fleisz János: *Város kinek nem látni mását – Nagyvárad a dualizmus korában*. Charta Könyvkiadó, Nagyvárad, 1997, 13.

Liviu Borcea – Gheorghe Gorun: *Nagyvárad monográfiája (Istoria oraşului Oradea)*. Nagyvárad, 1995, 230.

Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon (1867–1900)*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1954, 578.

ENERGETIKA

MAKAI ZOLTÁN

A NAGYVÁRADI VILLANYTELEP

Nagyvárad ipari fejlődése a 19. század második felében óriási lépéssel közeledik egy modern ipari szerkezet felé. Ugyanakkor mind több és több gőzkazán és gőzgép biztosítja a város energiaellátását. 1882-ben megindul a gőzüzemű vasúti teherszállítás, majd 1895-ben üzembe helyezik az első vízművet is. A gázszolgáltató által biztosított „közvilágítás” is fokozatosan bővül.

A világ és a magyar elektrotechnika vívmányai lehetővé teszik a közcélú áramszolgáltatás megjelenését Magyarországon is. Úttörő volt 1884-ben – elsőként Európában – Temesvár közvilágításának a megvalósítása. A mai Magyarország területén először Mátészalkán indult be a közcélú áramszolgáltatás.

Nagyvárad kapuit is döngetni kezdte az áramszolgáltatás igénye.

Melyek voltak azok a tényezők, amelyek a villanytelep megszületését elősegítették?

Először is megjelentek a gázellátás hiányosságai a közvilágítás terén. Másodszor 1896-ban a városi tanács döntött egy új, modern városrőháza és egy megfelelő kőszínház építéséről. Mindkét létesítmény működéséhez villanyáramra volt szükség. Harmadszor, de nem utolsósorban színrelépett dr. Károly Ireneus József premontrei tanár, az akkori idők híres fizikusa és megkezdte gyümölcsöző tevékenységét a villamosítás érdekében.

Hosszas csatározás után, amely több éven át tartott, a városi tanács elfogadta a Ganz cég ajánlatát a Villanytelep építésére. A munkálatok 1902-ben kezdődtek el és 1903. december 17-én egy hónapig tartó próbaüzem után a Villanytelep megkezdte működését.

Az épületrészek építését az Incze Lajos és társa cég nyerte meg. A csarnok építése 1902. október 25-én kezdődött el. Az első kémény építésére is megkötötték a szerződést. A 45 méter magas kémény építésére a megbízást a Custodis cég kapta.

Az ipari épületek tervezője a budapesti Nicholson cég tervezőirodája. Ezen épületek alaprajza meghosszabbított téglalapot formáz, műszaki alagsorral és magasföldszinttel. A boltíves részek szimmetrikusan helyezkednek a homlokzati oldalon. Az épületek anyaga vasbeton alap és tégl. A tető fémlemezből és világító részekből lett tervezve. A kazánház és a gépcarnok hűen utánozza a kor (századelő) iparépítészeti stílusát. Így teljesen hasonlít a pár évvel később üzembe helyezett Grebla-Resica és a Hideg-Szamoson települt vízi erőművekhez.

El kell mondanunk, hogy nagy küzdelem folyt a telepítés helyének kiválasztásánál. Végül is 1902. október 15-én a Városi Vasúti Társaság ingyen felajánlott egy telephelyet, a mai Griviței utca 32. szám alatt, az elosztó vasútállomás mellett, amelyet a városi tanács gyorsan el is fogadott.

Ami az építkezést és a telepítést illeti, a szerződés szerint a Ganz cég a következő berendezéseket (gépeket) szállította, illetve szerelte be:

- 2 db. 450 LE-s (lóerős) dugattyús vízszintes elhelyezésű gőzgép;
- 1 db. 210 LE-s (lóerős) dugattyús függőleges elhelyezésű gőzgép;
- 4 db. Simonis–Lanz gőzkazán 10 atm. nyomáson;
- 2 db. háromfázisú váltóáramú 400 kVA generátor 3000 volton, 42 Hz frekvencián;
- 1 db. háromfázisú 300 kVA generátor 3000 volton, 42 Hz frekvencián;

Az első hálózati elemeket, mármint légvezetékeket, transzformátorokat, világítótesteket először relatív kis területen szerelték fel.

1905-ben jelentős folytatásra kerül sor. A Ganz cég beszerel egy 11 atm. kazánt, egy 900 LE-s vízszintes fekvésű gőzgépet, egy generátort és egy villamossági elosztótáblát.

Közben zajlik az élet és hosszas csatározás után megszületik az egyezség a Városi Vasút Társasággal, a villamos vontatás megteremtésére. A Villanytelep vállalta, hogy az egyenáramú részét is fejleszti és kedvező áron biztosítja a villamosvontatás és a villamosközlekedés beindulását. A Villanytelep 2 db. 185 LE-s „unformer” motorgenerá-

tort telepített a városi vasút villamosítására. A városi vasút 14 villamost vásárolt a Siemens–Schuckert cégtől. Így 1906. március 2-án beindul a villamosközlekedés Nagyváradon.

1908-ban újabb fejlesztésre kerül sor, egy 900 LE-s gőzgép és generátor formájában. Közben megkezdődik a villamos energia széles körű felhasználása. Erről tanúskodnak a mellékelt képek.

1909. október 21-én jelentős konfliktus alakul ki a Villanytelep és a Pecére telepített malmok között, mivel a Villanytelep sokáig előnyösnek tartotta az olcsó Pece-vízet használni, ez pedig sértette a malmok érdekeit. A konfliktus csak 1956 után csillapodott, amikor üzembe helyezték a Dacia híd közelében felépült szivattyútelepet.

Nagyon érdekes szemléletváltást jelent az, hogy 1910-ben a Villanytelep fejlesztését már gőzturbina formájában képzelel el, amely lassan kiszorítja a gőzgépeket. 1912-ben üzembe helyezik az első gőzturbinát, amelynek teljesítménye 2200 LE. A turbina Zoelly-típusú és a Láng gyár terméke. A generátor teljesítménye 2200 kVA, kapcsolófeszültsége 3000 volt, frekvenciája 42 Hz. Üzembe helyezik a második 50 méteres kéményt is.

Ugyanakkor beszerelnek egy Ganz „unformert” 270 LE-s teljesítménnyel, amely a bővülő villamosvontatást látja el.

Az első világháború rányomja a bélyegét a Villanytelep fejlődésére, mind a fogyasztás, mind a tüzelőanyaggal való ellátás terén. A háború dacára 1917-ben jelentős fejlesztésre kerül sor. Beszerelnek még egy Zoelly-típusú gőzturbinát és egy generátort, illetve leszerelik az 1903-ban üzembe helyezett 450 LE-s gőzgépeket és két kazánt.

A két világháború között

1923-ban üzembe helyeznek egy új, Wurm–Svegal típusú mozgó rostélyos kazánt és egy Steinmüller típusú Láng kazánt. Jelentős eseménynek számít egy Curtiss–Parsons típusú turbina és egy Kolben típusú generátor beszerelése 1925-ben. A termelőegység Wiener Nanstadból – ahol tartalékként használták – kerül Váradra. Mivel a fajlagos fogyasztása elég nagy volt és a teljesítménye idővel csökkent, Váradon is csak tartalékként használták.

A villamos vasút táplálására egy újabb 270 kW-os „unformer” kerül beszerelésre. 1929-ben jelentős fejlesztést hajtanak végre. Egy modern Babcock–Wilcox típusú német kazánt kezdenek beszerezni, ugyanakkor egy fémkéményt szerelnek a kazánház tetejére.

1938-ban leszerelik az 1903-ban és 1905-ben üzembe helyezett kazánokat, a két 900 LE-s dugattyús gőzgépet és mindkét Zoelly típusú gőzturbinát. A cél, hogy ezeket a berendezéseket modernebb gőzturbinákkal és generátorokkal cseréljék ki. Ugyanakkor felmerült a kérdés, miként térjenek át a szabvány által előírt frekvenciára és feszültségre (50 Hz. illetve 380/220 V). A versenytárgyalások után a Villamosmű két modern 3000 LE-s Láng turbinát és Ganz generátort vásárolt, amelyek különböző paraméterekkel tudtak működni. Első szakaszban biztosítani tudták a 42 Hz-es frekvenciát, második szakaszban az 50 Hz-es frekvenciát. Így megtörténhetett a szabvány által előírt értékre való áttérés. Mindkét gépegységet 1939-ben helyezték üzembe. Ez a két gépegység kifogástalanul működött egészen 1971-ig, amikor is a Kolben–Danekkel együtt leszerelték őket és az ócska-vas állományt gazdagították.

A háborús körülmények ellenére a fejlesztések tovább folytatódtak. Lebontották a gépterem egy részét, ahonnan még 1938-ban leszerelték a két 900 LE-s blokkot és helyébe villamos elosztótermet építettek. A gépterem másik oldalára új irodarész épült.

Megkezdődött az új modern elosztótábla szerelése, amelyet a budapesti Ervill cég szállított. Az elosztótábla végleges üzembe helyezése 1952-ben volt.

Államosítás után

Az 1950–1951-es években a kéményt kijavították és három kazánt teljesen olajtüzelésre állítottak át. Ugyanakkor üzembe helyeztek két mozdonykazánt, amelyek sikeresen működtek egészen 1960-ig. 1956-ban megépült egy folyékony üzemanyagot kezelő részleg és a kazánok ettől kezdve folyékony üzemanyaggal működtek. 1958-ban üzembe helyeztek egy modern 30 atmoszférás, 30 tonna/óra teljesítményű Erste–Boriner gőzkazánt. A szakemberek az esküllői vízerő-

mű beindulása után (1954) keresték a megoldást a növekvő villamosenergia-szükséglet gyors fedezésére, újabb erőmű létesítésére. Legmegfelelőbb megoldásnak egy dízelmotorokból és megfelelő generátorokból álló erőmű telepítése körvonalazódott. Annál is inkább, mert az országban felszabadultak olyan dízelegységek, amelyek a nagy építőtelepek – Déva, Szeben, Békás, Vöröscsél – ideiglenes villamos energiával való ellátását oldották meg. Így kezdődött 1955-ben a dízel-erőmű építése és a gépegységek szerelése. A végleges telepítés 1959-ben fejeződött be. Négy egység összesen 8250 kW teljesítménnyel működött. Az építőtelepek dízelmotorjai és generátorai a svájci Sulzer cég szerelőcsarnokaiban készültek. 1960-ban az akkori Crişana tartomány csatlakozik az országos villamosenergia-rendszerhez a Vaskoh–Nagyvárad között létesített 110 kV-os távvezetéken keresztül. Így mindkét erőmű szerepe fokozatosan csökkent. 1966-ban üzembe helyezik az 1-es számú hőerőmű két gépegységét, amely átveszi az egész város távfűtését is. 1968-tól a régi erőmű csak hőenergiát szolgáltat, majd 1971-ben szanálják, kivéve a kazánokat, amelyek csak 1990-ben kerülnek lebontásra. A dízelgépek még szerepet kaptak az ország elszigetelt építőtelepein, de 1980-ban ezek is a szanálás sorsára jutottak. Kár, hogy oktatási célokra nem használták fel, de egy technikai múzeumban is hasznukat vehették volna.

A régi erőmű kazánházából eltűntek a kazánok, az épület megtartotta 1959-ben kialakított jellegét, de a felszabadult csarnok mint leraakat és gépkocsiszín működik. Eltűntek a széntüzelés nyomai, a hajdani szénlerakodó, a csillék, az ipari vágány. Megmaradt, kissé felújítva és kibővítve, a 20. század elejére jellemző építészeti stílusban a műhely, a raktár és az irodaépület, amelynek hajdan a Cicero utca felől is volt bejárata. Az udvarban fő helyet foglal el – kissé szűkösen – a kültéri 110 kV-os alállomás, az 1954-ben üzembe helyezett alállomás utóda. A pakuraszivattyú-állomás épülete megmaradt régi formájában. Eltűntek viszont a pakurát és motorinát tároló vastartályok és azt körülvevő betonfalak. A dízel-erőmű épülete megmaradt. Ma a transzformátorokat és kapcsolókat javító részleg működik itt.

Mi is látható még a hajdani Villanytelepből és a későbbi fejlesztésekből? Lássuk csak őket sorban.

Az iroda főépülete, amely 1903-ban épült, teljesen átalakult. Először is a hajdani, mindenkori főmérnök elsőemeleti lakása átalakult irodahelyiséggé, ráhúztak még egy emeletet, így megváltozott a teraszos része és egészen más jellege lett.

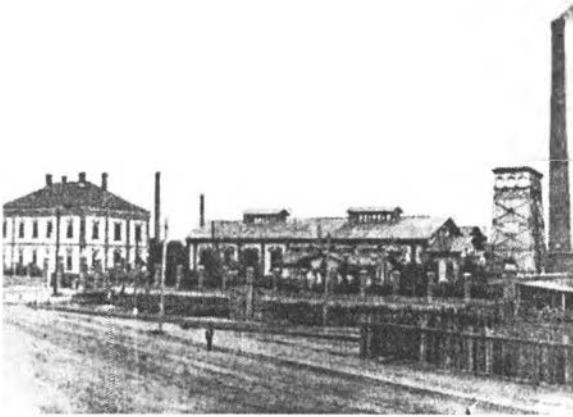
A főépület mellé épült egy modern többszintes vegyes rendeltetésű rész, amelyet egy hídszerű fedett folyosó köt össze a régi épület-résszel. A gépház lényegében megmaradt, de átalakult és jelenleg egy gépkocsijavító-műhelynek ad otthont. Megvan viszont – teljes egészében – a 40-es években elkészült épületszárny, amelyben a központi 110/6 kV-os állomás beltéri része található. A beltéri 6 kV-os cellák jellege megmaradt, csak a régi, ún. Sachsenverg-kapcsolók adták át helyüket újgenerációs nagyteljesítményű társaiknak.

A Ghillányi – ma D. Cantemir – utcai kisépület, amely a hajdani fogyasztásmérő gyárnak adott otthont, kibővült és ma itt működik az áramszolgáltató vállalat egyik közönség-kiszolgáló részlege. A régi folyékony-tüzelőanyag tartályok helyén 1984-ben egy többszintes épületet emeltek, amelyben különböző műhelyek és részlegek működnek.

Íme milyen jelentős változásokra került sor nem egészen száz év alatt.

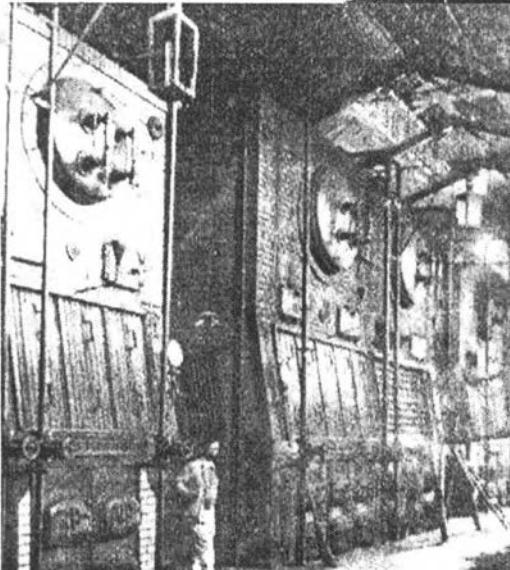
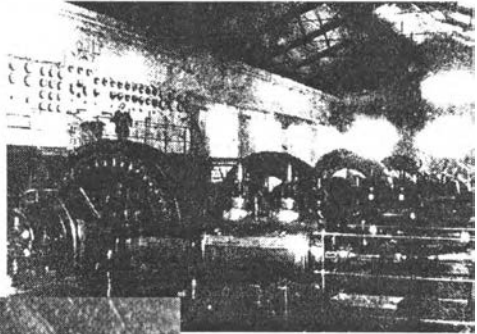
Forrásmunkák:

Makai Zoltán, Zétényi Zsigmond: *100 éves a villamosítás Nagyváradon*
 Bolcaş Victor: *Monografia Filialei de Reţele Electrice Oradea*
Un veac de lumină, Editura Muzeul Țării Crişurilor, Oradea 2003

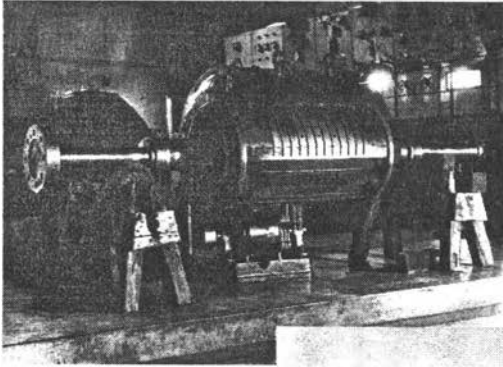

A villanytelep
homlokzata
1906–1911-ben

Az első gőzgépek
és generátorok

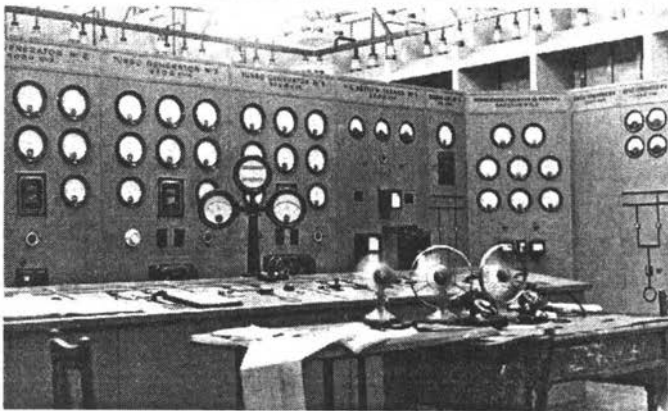
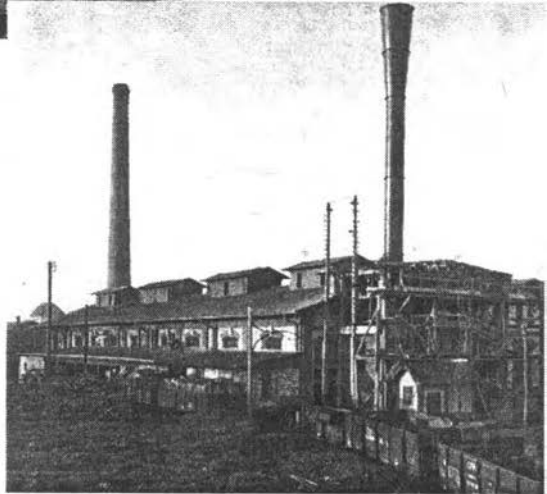

Kazánház – 1903–1912

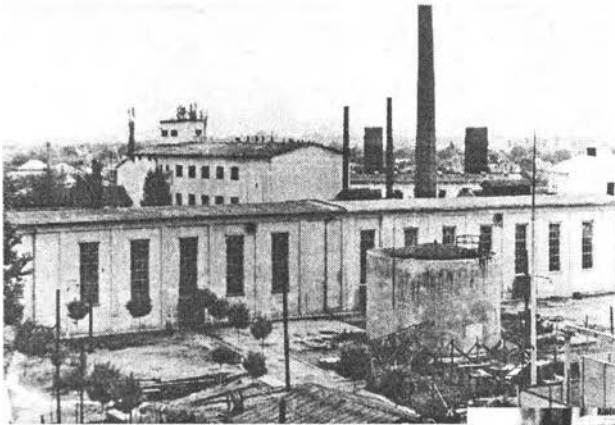
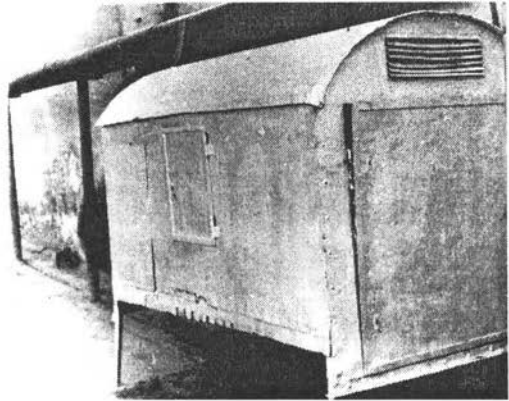
A Kolben-Danek
egység forgórésze
1930-ban

A szénlerakódó telep
1930-ban

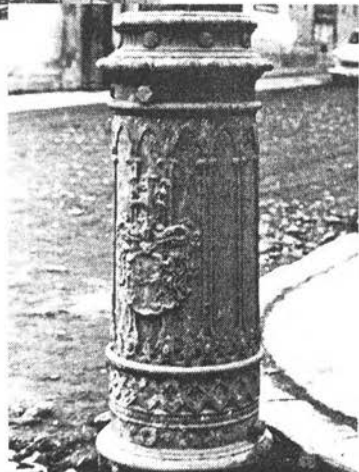
A központi kapcsoló és elosztó tábla 1944–1960 között

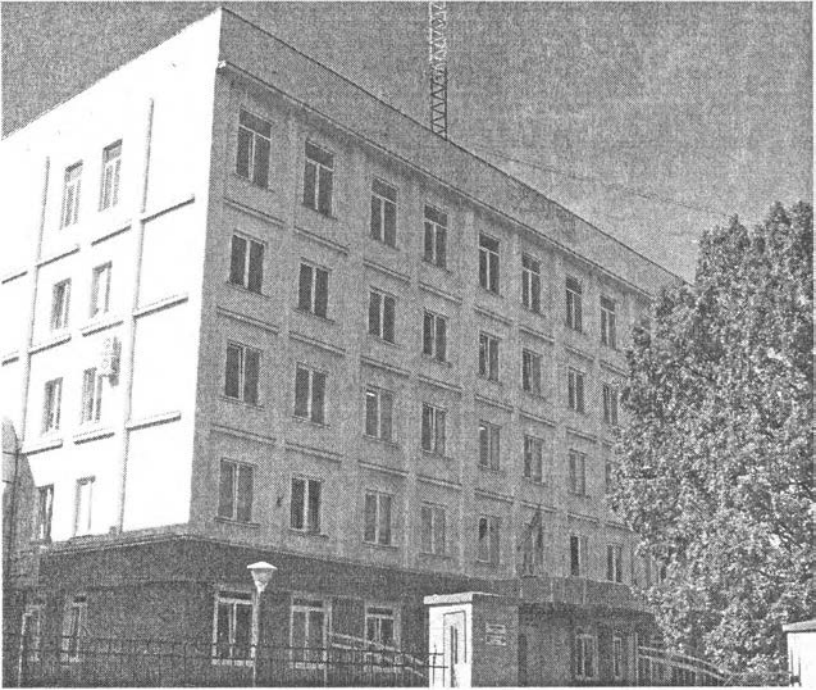
Az első transzformátorház (kutyaház)

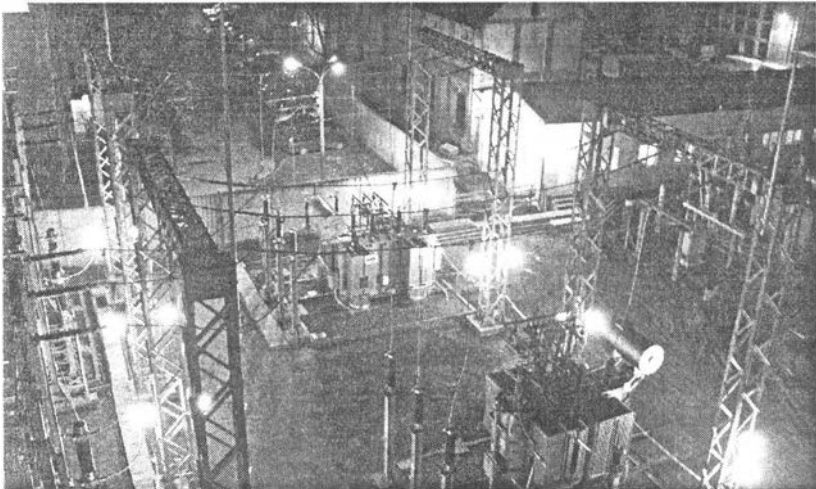
A dízelerőmű épülete

Az első öntöttvas oszloptartó

Az új épületszárny

A 110/20 kW-os alállomás

A NAGYVÁRADAI 1-ES SZÁMÚ HŐERŐMŰ

1960-ban az akkori állami és pártvezetés eldöntötte, hogy a város nyugati részén a Nagyvárad–Arad vasútvonaltól nyugatra egy ipari övezetet hoznak létre. Megtervezték egy cukorgyár, bútorgyár, tím-földüzem, vegyi üzem, baromfikombinát és egy üvegházvállalat felépítését. Ugyanakkor szükségessé vált a város távfűtőrendszerének kibővítése, amely a Villanytelepi Erőműtől indult ki. Ezért döntés született egy új hőerőmű megépítéséről, amely a fenti vállalatok hőenergiával és villamos energiával való ellátását biztosítja, s megoldja a távfűtő rendszer bővítését. Az új hőerőmű megszületéséhez jelentősen hozzájárult Andrassy Gyula, a Villanytelep akkori főmérnöke, aki sokat lobbizott magas rangú állami és pártvezetőknel, tudatosítva az új erőmű felépítésének a szükségességét. Az új hőerőmű telephelyén az akkori állami mezőgazdasági vállalat Fácános nevű farmja működött. Az új erőmű felépítésével lehetővé vált a közeli almaszegi és sarmasági szénmedence gyenge minőségű széntartalékainak az ésszerű felhasználása, és a régi gazdaságtalan Villanytelepi Erőmű fokozatos leállítása. Az új erőművet az új ipari övezet közepére helyezték el, az E 60-as nemzetközi út, az ún. Borsi út mellett, az 5.5 km-nél, a Sebes-Körös jobb partján, 2 km-re a város nyugati lakónegyedétől. Ugyanakkor ez a telephely megkönnyítette a szén szállítását a biharpüspöki vasútállomástól (2,4 km) és biztosította a hűtővíz-ellátást, szabadeséssel a Sebes-Körösből.

Az erőmű összteljesítménye 205 MW és több lépcsőben épült fel. Az első két gépcgység tervezésében, szállításában és szerelésében magyarországi cégek is részt vettek. A tervezésben az Erőterv, a szállításban és szerelésben a Ganz Budapest és a Láng Gépgyár vett részt. A kazánokat túlnyomórészt cseh cégek szállították. Az erőműnek két kéménye van. Egy 112 m-es, a másik pedig egy 180 m magas. Az előkészítő munkálatok 1961-ben kezdődtek el. Az első 25 MW-os turbinát és generátort 1966 áprilisában helyezték üzembe. A beszerelt és üzembe helyezett főbb berendezések műszaki adatai a következők:

Kazánok

Műszaki jellemzők	Paraméterek	1-es	2-es	3-as	4-es	5-ös	6-os
Teljesítmény	T/h	165	165	350	400	400	350
Gőznyomás	Ata	139	139	139	139	139	139
Gőzhőmérséklet	C	540	540	540	540	540	540
Üzembehelyezés éve		1966	1966	1967	1973	1976	1987
Gyártó cég neve		Ganz	Ganz	Cseh.	Cseh.	Cseh.	Cseh.

Turbinák

Típus	-	Láng	Láng	PTKO	DSL-50	DSL-50
Gyártó cég	-	magyar	magyar	cseh	román	román
Teljesítmény	MW	25	25	55	50	50

Generátorok

Típus	-	Ganz	Ganz	Cseh.	Resica	Resica
Teljesítmény	MVA	31,5	31,5	68,8	75	75
Kapocsfeszültség	KV	6,3	6,3	10,5	10,5	10,5

Az erőmű rendelkezik még öt melegvíz-kazánnal is 100 Gcal/h egyéni teljesítménnyel, amelyek csak 1969 és 1981 között üzemeltek. Ezek román gyártmányú kazánok és pakurával üzemelnek. A fenti táblázatok híven tükrözik a beszerelt berendezések üzembe helyezésének ütemét. 1987-ben a 6-os, ún. tartalékkazán üzembe helyezésével az erőmű teljes kapacitással tudott termelni. A megtermelt villamos

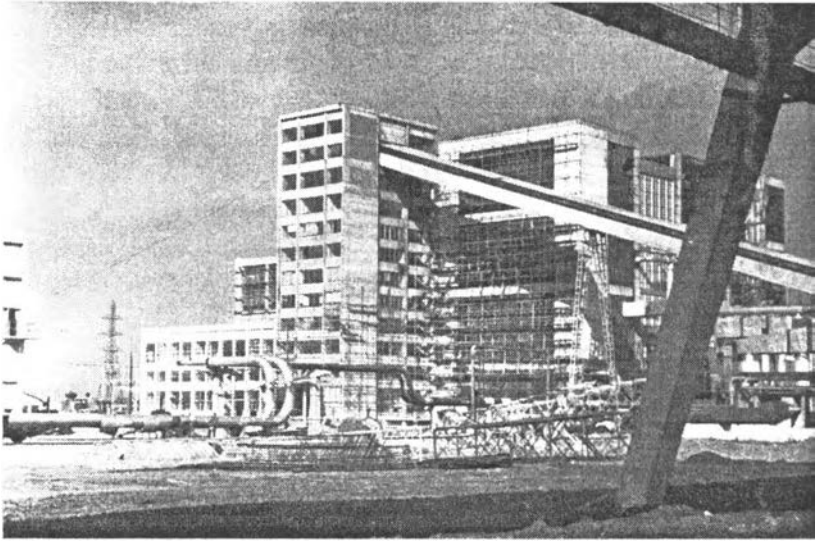
energiát egy külsőtéri 110 KV-os alállomáson keresztül veszi át az országos villamosenergetikai rendszer. Az erőmű össze van kötve a közeli 400/110 KV-os Nagyvárad Déli Alállomással, amely fontos csomópontja a román villamosenergetikai rendszernek. Az erőmű 29 ha területen fekszik és megvannak azok a részlegei, amelyek széntüzelésű erőművet jellemeznek. A Bihar és Szilágy megyei szénmedencék kimerülésével, az erőmű kénytelen volt szenet vásárolni Románia déli szénmedencéjéből is. Sőt kénytelen volt barna szenet is beszerezni. Mindezen források jelentős szállítási költségeket jelentettek. 1990 után külföldi szén is érkezett az erőműbe.

A jelenlegi helyzetkép hogyan mutat? 1990 után a villamosenergia- és hőenergia-fogyasztás visszaesése miatt az erőmű termelése jelentősen csökkent. Az országos villamosenergetikai rendszer csak annyi villamos energiát vesz át, amennyit a hőenergiái termeléshez kapcsolva termel az erőmű. A fenti okok miatt a kormányzat 2002-ben az erőművet átadta a helyi önkormányzatnak. Időközben a megye földgáz-szolgáltatásának a fejlődésével bevezették a földgázt az erőműbe és három kazán tüzelése át lett állítva földgázra. A jelenlegi üzemvitel a következő: a téli időszakban három kazán és két turbinagenerátor működik, vegyes üzemanyaggal. Nyári időszakban csak egy kazán és egy turbinagenerátor működik. Tulajdonképpen az üzemvitel függ az időjárástól, a Timföldüzem gőzfogyasztásától, a széntartaléktól, az ország földgázellátásától és esetleg más tényezőktől.

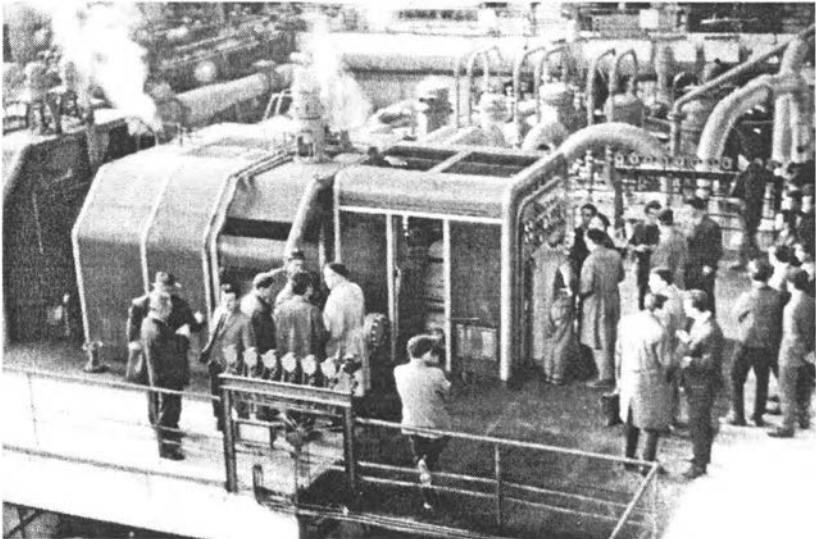
Van-e jövője az erőműnek, unokáink látni fogják-e még? Annak dacára, hogy az erőmű felújításra és modernizálásra szorul, amire az önkormányzat keresi a pénzügyi forrásokat, legyünk optimisták.

Forrásmunka:

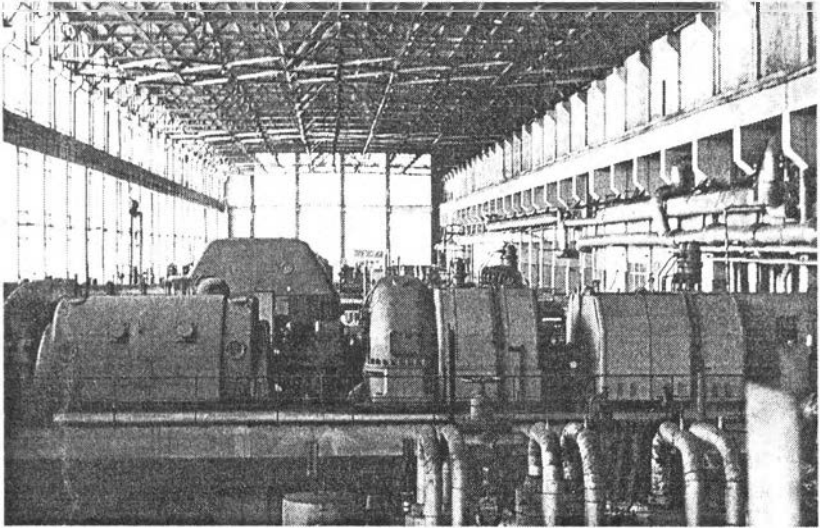
Monografia Sucursalei Electrocentrale Oradea la 35-a aniversare de la punerea în funcțiune a primului grup.

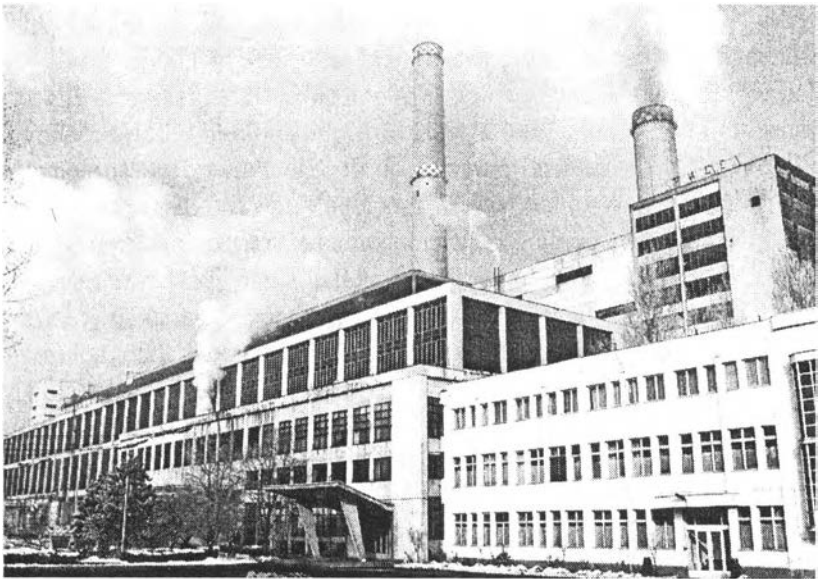
Épül az 1-es számú Hőerőmű

Próbaüzem

A turbinák és generátorok csarnoka

A Hőerőmű végső formája

A 2-ES SZÁMÚ HŐERŐMŰ

Az 1980-as évben nyilvánvalóvá vált az a tény, hogy az 1-es számú Hőerőmű nem tudja ellátni hőenergiával a város növekvő szükségleteit. Ezen kívül megoldásra vártak a következő problémák: megoldani Szentmárton és Félixfürdő távfűtését, a város keleti részében lévő iparvállalatok elavult gőzkazánjainak a kiváltását (Olajgyár, Szőrmegyár, Azbocemetgyár stb.), a tervbe vett új Gyógyszergyár hőenergiával való ellátását. A fenti okok miatt döntés született arról, hogy meg kell építeni a város keleti részében egy új Hőerőművet, amely villamos- és hőenergiát is termel. Az 1983-ban jóváhagyott tervek szerint a beruházás három gépegségben gondolkozott. Az erőmű teljesítményét 150 MW-ra határozták meg. Az új hőerőmű 48 ha-on terül el, 1,5 km-re a város szélétől, 4,2 km-re a városházától, illetve 8.6 km-re légvonalban az 1-es számú Hőerőműtől. Az új erőmű alapegységei a következők lettek: 3 db. gőzkazán, amelynek teljesítménye 420 tonna/óra egyenként, a termelt gőz hőmérséklete 540 °C és nyomása 140 ata. 2 db. gőzturbina, szabályozható megcsapolással, 1,2–2,5, illetve 10 plusz–mínusz 2 ata-n. Teljesítményük egyenként 50 MW-ra lett tervezve. 1 db. ellennyomásos gőzturbina, 1,2–2,5 ata-n és egy 10 plusz–mínusz 2 ata-n szabályozható megcsapolással. Teljesítménye szintén 50 MW-ra lett tervezve. 3 db. generátor, teljesítményük egyenként 50 MW-ra lett tervezve. Felépült egy 160 m-es kémény is. Az épületeket és az építészeti munkákat a helyi ipari építészeti tröszt, míg a gépészeti és villamosági munkálatokat a Bukaresti Energomontaj Erdélyi Kirendeltsége végezte el. A termelőgépek és a kazánok szerelése 1984-ben kezdődött el és ezeknél a munkálatoknál részt vett a cseh beszállító cég képviselője is. Az első gépegséget 1987 októberében, a másodikat 1988 júliusában, míg a harmadikat 1989 márciusában helyezték üzembe. Az Erőmű beindulása után a város távfűtőrendszerét két részre osztották. Az 1-es Hőerőmű a város nyugati részét kapta, majdnem a központig, míg a 2-es Hőerőmű a város keleti részét, Szentmártont és a Félixfürdőt látta el. A gőzszolgáltatás terén egy fővezeték épült a régi erőmű telephelyéig és egy elosztó-

rendszeren keresztül látta el a következő vállalatokat: Azbocementgyár, Avântul konzervgyár, Drum Nou csipke-, fűző- és fonalggyár. Érdekes, hogy az új erőmű közelében lévő ipartelepek nem csatlakoztak az erőműhöz, hanem megtartották saját kazánjaikat.

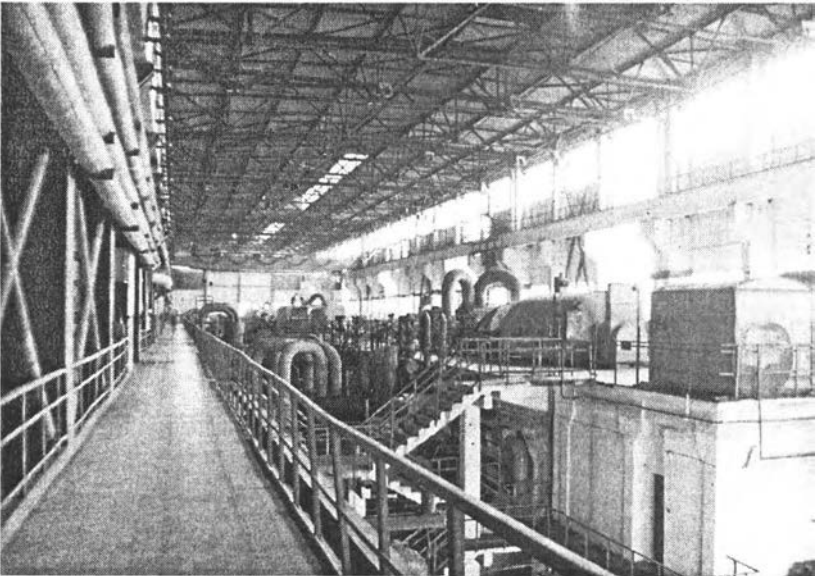
1990. december 29-én egy nagy üzemzavar keletkezett az erőműben. Éspedig a 3-as turbinagenerátor, amely 40 MW-ra volt leterhelve, meghibásodott, a generátor tengelye három részre tört és megrongálta a turbinát is. A letört alkatrészek több száz méterre repültek az erőműtől, szerencsére nem okoztak balesetet. A meghibásodás okát nem sikerült egyértelműen megállapítani. 1990 után Románia villamosenergia-fogyasztása rohamosan csökkent, és a város hőenergia-fogyasztása is visszaesett. Így a 2-es Hőerőmű szerepe fokozatosan csökkent. 1999-től kezdődőleg az erőmű a nyári időszakban leállt, csak a meleg vizet átemelő berendezés, amely Szentmárton és Félix-fürdő felé szállítja a meleg vizet, működött. 2002-ben az erőmű teljesen megszüntette tevékenységét és megtörtént a konzerválása. 2004-ben a meleg víz átemelő is megszüntette működését. Jelenleg az erőmű a **Termoelectrica** cég tulajdonában van és adóhátrálék fejében a Pénzügyi és Adóhatóság rendelkezik felette. Ez a hatóság nyilvános árverésen próbálja eladni az egész erőművet és így próbálja behajtani a Termoelectrica adósságát. Kár, mert az erőmű relatív modern berendezésekkel rendelkezik. Mit hoz a jövő nem tudjuk.

Forrásmunka:

Monografia Sucursalei Electrocentrale Oradea la a 35-a aniversare de la punerea în funcțiune a primului grup.

A 2-es számú Hőerőmű

A 2-es számú Hőerőmű gépháza

FÉMIPAR

PÁSZTAI OTTÓ

TIMFÖLDGYÁR – ALUMINA

Már az első egyéves állami tervben szerepelt egy bauxitfeldolgozó üzem létesítése Nagyváradon. Erre azonban csaknem két évtizedet kellett várni, míg 1965-ben üzembe helyezték a Timföldgyárat.

A két világháború között mind a belföldi, mind a külföldi geológusok felmérései szerint, Biharban jelentős mennyiségű bauxitot rejt az altalaj, amelyet gazdaságosan ki lehet termelni. Az államosítás utáni években Bihardobrosdon (Dobrești) fokozatosan épült ki a bánya. Amint a vizsgálatokból kiderült, sajnos igen magas az itt kitermelt bauxit vasoxidtartalma. Ezért a gazdaságos feldolgozás érdekében szükségessé vált keverni olyan bauxittal, amelyben lényegesen kevesebb a vasoxid. Így a továbbiakban Indiából, Ghánából és Jugoszláviából hozták be ezt a bauxitot.

A gyártás folyamán alkalmazott technológia, a beérkezett nyersanyagok függvényében, esetről esetre változott. Az eljárás lényege, a lúgos közegben való dúsítási folyamat, a kísérő alkotóanyagok (komponensek) leválasztása, tisztítás, szárítás. A nagy mennyiségben jelenlévő vasoxidot, lúgos zagyként nagy kiterjedésű ülepitő medencékbe pumpálták távvezetékeken. A Sinteza gyár ebből az ülepitett melléktermékből gyártotta a vasoxidvörös szervesetlen festőanyagot (pigment). A timföldgyártás mellékterméke még az igen értékes vanádiumoxid, amelynek kinyeréséhez és hasznosításához az évek folyamán egy külön kis üzemrészt építettek. Az itt dúsított, tisztított bauxitot Slatinán dolgozták fel, igen nagy elektromos energia fogyasztással.

A szép perspektívákat ígérő Timföldüzem, 12–15 év múlva komoly problémákkal találta szembe magát. A nemzetközi piacokon mind az indiai, mind a ghánai bauxit beszerzési ára nagyon megnőtt. Ehhez járultak a hatalmas szállítási költségek, a nagy távolságok miatt. Ebből a megfontolásból Tulceán is épült egy hasonló profilú

feldolgozó üzem, amellyel mintegy ezer km-t spórolhattak a szállítási költségek terén. Valamint vízi úton érkezhettek a nyers bauxit, s nem kellett átrakodni, vasúti szerelvényeket igénybe venni.

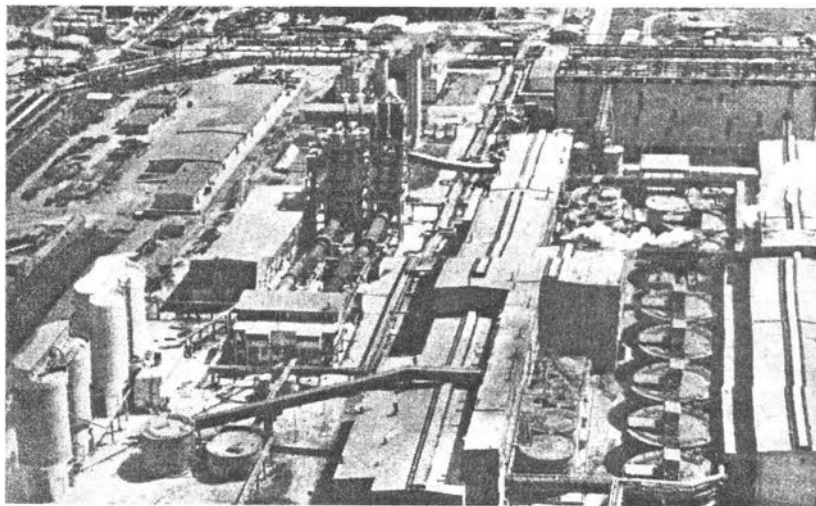
A nagyváradi üzem ezek után főleg a jugoszláv bauxitra volt utalva. Sajnos ez a másik két forráshoz viszonyítva, lényegesen magasabb vasoxidot tartalmazott. Azaz visszajutottunk oda, ahonnan megpróbáltunk elmozdulni. A feldolgozás költségesebbé vált.

A másik, még ennél is súlyosabb problémát, a berendezések fokozott korrodálása okozta, az erősen lúgos technológiai eljárás következtében. Egy adott időn túl, már országosan alig-alig lehetett tartalék alkatrészeket beszerezni külföldről, főleg speciális pumpákat. Így a javítások csak ideig-óráig biztosították a termelést.

A harmadik tényező, az ország energiagazdaságában alkalmazott megszorító intézkedések egész sora volt. A slatinai kombinát termelését ezzel nagy mértékben csökkentették. Nyilván, kevesebb nyersanyagra lett szükségük. Ami hűsbavágóan érintette a Timföldgyárat is.

Az már csak hab a tortán, hogy a vállalatok országos körbetartozása, pénzügyileg lehetetlen helyzetbe hozta a legtöbb gyárat. Esetünkben a valutakorlátozások is megnehezítették a jugoszláv bauxit beszerzését.

Mindezeket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy az utolsó húsz év nem igazán volt sikertörténet a gyár életében.

VESSELÉNYI GYULA TIBOR

TANULSÁGOK VÁROSUNK SZERSZÁMGÉP-
GYÁRTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL**Néhány kép Nagyvárad és Bihar vármegye vas-
és fémiparának múltjából**

E térség késedelmes és egyenlőtlen ipari fejlődése történelmi, társadalmi és földrajzi adottságaival is magyarázható. Itt, a 19. század elején zömmel még céhszerű iparúzésről beszélhetünk. A gyáripar kialakulásának kezdetei az 1800-as évek derekára tehetőek. Az iparfejlesztés üteme csak az első világháború után gyorsult fel jelentősen. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyáripar kialakulásának Nagyváradon és Bihar vármegyében ne lettek volna gazdaságtörténeti előzményei.

Az őstermelés valamennyi ága közül ebben a régióban is a bányászat indult fejlődésnek legkorábban. Az írásos emlékekből kitűnik, hogy a Bihar-hegységben található Rézbánya már 1501-ben, mint bányaváros szerepelt. Később a város és a bánya elpusztult. A beomlott tárnákat csak 1726-ban nyitották újra. Igen értékes ásványi kincseket tartalmaztak. A jegeces palában vagy mészkőben található telérek mézspátot, kvarcot, gránitot és helyenként rezet, molibdént, bizmutot, ólomércet, sőt aranyat és ezüstöt is rejtettek.

A régió vashányászata a 18. századig vezethető vissza. Ekkor a vasművek a Fekete- és Fehér-Körös közötti vízvásztón, a Királyerdő hegység északi kiágazásain működtek. Figyelemre méltó a Vaskohn és Petrocon űzött vashányászat és feldolgozás. Példaként említhetjük: a vaskohi hámor termelését, 1839-ben évi kb. 1500 mázsa, leginkább „vastag munkára” alkalmas vas képezte. Legnagyobb részét a környékbeli kovácsipart űző lakosoknál értékesítették. Jelentékenyebb volt a petroszi vasmű, ahol a nagyolvasztó és reszelőüzemen kívül gyűjtőszereket is gyártottak. A 19. század végére a vastermelés lehanyatlott. A 20. század elején már csak néhány jelentéktelen magánkézből lévő bánya termelésére terjedt ki. A fentebb említett két vashámor teljesen beszüntette működését.

Ha közvetve is kapcsolódik a fémiparhoz, de említésre méltó, hogy a bitumen bányászata viszont csak az újabb időkben jött létre Felső-Dernán és Tataroson. E zónában márga- és homokrétegekkel elválasztott több aszfalt telepet is fedeztek fel, 1–2 m vastagságban. Bitumen, aszfalt, aszfaltolaj, aszfaltlakk, kőolaj, valamint kátrány termelhető itt ki, melyek a legkiválóbb külföldi hasonló anyagfélséggel is állták a versenyt. Akkoriban kezdett fellendülni a szénbányászat is. Almamezőn kb. 24 méteres homokkő és agyagréteg alatt 1–1,75 méter vastagságú jóminőségű lignitre akadtak. Délebbre, Nagybárod vidékén a barnaszén telepvastagsága elérte a 2–3 métert, 140 méter televényhomokkő és agyagpala alatt. A legjelentősebb lelőhelyét azonban a Derna–Bodonos–Középes térségben fekvő lignitlep képviseli. Számos elgondolás született az idők folyamán az itt kitermelhető fűtőanyag-tartalék célszerű felhasználására. Többek között említésre méltó a lignitnek helyszíni hőerőműben történő villamos energiává alakítása, mint az iparfejlesztés hatékony ösztönzője.

Hasonló tényezőként a kőbányászat mindenkorí élvonalába tartozott a Barátkán gránitkővet, a Vaskoh környéki hegyekben márványt kitermelő tevékenység. Ugyanakkor Barátka és Dobrosd között a „vörös aranyat”, a bauxitot a 20. század első felében Németország dolgozta fel. Ennek egy része, értékét megsokszorozva, alumíniumtermékek és csiszoló anyagok formájában került vissza a bihariak használatába. A bauxit alumíniummá alakításához igen sok hő- és villamos energiára lett volna szükség, amivel Bihar vármegye nem rendelkezett a 20. század derekáig.

A feldolgozó iparban a termelést a 19. század elejéig szinte kizárólag a kézművesek tevékenysége képezte. Törökdúlás után a gyarapodás útjára inkább a városokba tömörülő iparosok jutottak. Nemcsak Nagyváradon, de a megye más városaiban is több iparágat felölelő céh működött. Így említhetjük a béli üveghutát, a nagyváradi, mezőtelegdi cserépgyártókat, de a margittai, belényesi és nagyszalontai szerveződések is. Nagyváradon a 18. század közepéről szíjgyártó, asztalos, fazekas, cipész, könyvkötő és egyéb céhekről maradtak fenn írásk.

Nagyváradon az iparfejlesztést jelentős mértékben ösztönözte az a tény, hogy 1840-ben megszüntették az iparosok számhoz kötöttségét.

Az 1848-as szabadságharc utáni elnyomás visszavetette ugyan az ipar fejlődését, de végül is a helyreállított alkotmányos állapot lehetővé tette a lendületesebb haladást. Nagyvárad ipari várossá válhatott és a megye más helységeiben is létrejöttek olyan ipartelepek, amelyek Bihar vármegye iparát országos jellegűvé avatták. Eredményességét tekintve Nagyváradnak legkiválóbb iparága a vas- és fémipar, noha az 1870-es években itt is nagyobb számban lakatosokat találunk.

Ez időtől kezdve a helybéli vas- és fémipar különösen az építkezésekkel összefüggő ágazataiban mutatott fejlődést. Az akkori piac szükségleteinek megfelelően alakuló szakosodás eredményeként megjelenik a mezőgazdasági szerszám- és gépgyártás, mérlegkészítés és a kovácsolt termékek előállítására. Ám a kibontakozó gyáripari verseny a kovácsműhelyek tevékenységét hamarosan korlátozni kezdte. Az építkezések kapcsán a bádigos ipar jutott érvényre. A város közművi fejlesztése nyomán pedig a vízvezeték és csatornázás felszerelési és -berendezési szerelvények előállításával kapcsolatos tevékenység bővült.

Említésre méltó, hogy a megye kisiparának keretében nagy forgalmat bonyolított a rézműves és sárgaréz-öntő ipar. Már a 19. század folyamán főbb termékeikkel, mint vörösréz mosó és pálinka főző üstök, csengők sikeresek voltak a helyi piacokon. Mint ismeretes, a szabadságharc idején Nagyváradon jelentékeny fegyver és tölténygyártás folyt, ami aztán rövidesen meg is szűnt.

A kisipar keretében foglalkoztak ugyan különféle gépek javításával, tűztöltőszerelvények, mérlegek, órák készítésével, de csak a mezőgazdasági gépek és eszközök készítése érte el azt a színvonalat, amit gyári szintű előállításnak lehetett minősíteni.

A gépipar, mint olyan az 1870-es években kezd kilépni a lakosság kereteiből. A kézműiparos műhelyek fokozatos bővülésük eredményeképpen túlléphettek a helyi piacok keresletét és tért nyerhettek más belföldi piacokon, de a Balkán-államok közelfekvő piacain is. Minőségbelileg sikeresen állták a versenyt a nagyüzemek hasonló termékeivel. Abban az időben ennyire keresett mezőgazdasági gépeket előállító üzemeket csak Nagyváradon találni a régióban. A kizárólag mezőgazdasági gépek és eszközök készítésére szakosodott **Perge és**

Rozalay cég 1880-ban alakult. Mellette jelentősebb géplakatosműhelyként a Gitye Demeterét ismerték. Egyébként gépjavítóműhelyek egész sora foglalkozott ipari jellegű szolgáltatással. Tevékenységük szorosan kapcsolódott a nagyobb ipari vállalatokhoz, de karbantartó-javító tevékenységükkel széleskörűen támogatták más vállalatok, műhelyek működését.

A lakatosiparból vált ki a nagyváradai mérlegkészítő ipar. Igaz, az ezzel foglalkozó iparosokon kívül a mezőgazdasági gépgyárak is foglalkoztak mérlegek előállításával és javításával. Az 1880-as években találkozhattunk Tepper Károly és Wirth János neves mérlegkészítő iparosokkal, akik tizedes mérlegeket gyártottak. Ugyanezen időszakban jelenik meg fűtőkészülékeivel Wallner Ferenc, aki Nagyváradról kiszorította a hasonló berendezések importját.

Itt ideje megjegyeznünk, hogy a 19–20. század fordulóján Bihar vármegyében és Nagyváradon a húzó ipari ágazatot nem a vas- és fémipar, hanem a malom- és szeszipar jelentette. Az öt gőzmalom és három szeszgyár termékei külföldi piacokon is ismertek és elismertek voltak. Az első gőzmalmot működtető **László Gőzmalom Részvénytársaságot** 1870-ben hozták létre, míg az Emília, Hunyadi, Adria és Kálmán gőzmalmok a 18. század utolsó tizedében épültek fel, éppúgy, mint a nevezetes Moskovits, Löbl és Berger szeszgyárak is.

A vas- és fémipar „zászlóshajójaként” az **Első Nagyvárad Vasöntöde és Gépgyár Rt.**-t kell említenünk. A gyár keletkezése visszanyúlik a 19. század utolsó éveire, amikor is a volt Hármás utcának a Teleki utca felőli végén Tátrai Sándor műlakatosmester és Klier Feroslav cseh öntő megalapították a kb. 10–12 alkalmazottal dolgozó épület- és műlakatosműhelyüket. Az 1900-as évek elején a műhelyt áthelyezték ugyanazon utcának 2. számú épületébe, melynek frontja ugyancsak a forgalmas Teleki utcára nyílt. Az üzem gyors ütemben fejlődött és 1904-ben már vas- és fémöntödével is rendelkezett. Gyártmányainak választéka az épület- és műlakatos munkálatokon kívül víz és csatorna szerelvényekből, valamint gépöntvényekből, kutakból, szivattyúkból állt. A Biharmegyei Gazdasági Egyesület által 1906-ban a Városligetben rendezett kiállításon az üzemet szakágazatában az első díjjal tüntették ki.

Három utca közé ékelve, a vállalat alapítása helyszínén nem tudott terjeszkedni. Ehhez járult, hogy az öntöde tűzveszélyes voltánál fogva távozásra kényszerült egy más, főként lakótelepektől távolabb fekvő helyre. Tátrai Sándor a gyárnak végleges, jelenlegi helyét választotta. Éspedig, az őssi temető főbejáratától balra, ahol akkoriban egy hajdani téglagyárnak kiaknázott, szeméttel feltöltött területe volt található. Az átköltözés 1907–1908-as években történt. Az üzem ekkor már kb. 100–120 munkással dolgozott és a környék gyáriparának egyik legtekintélyesebb vállalatává fejlődött. Most már a fentebb említett termékeken kívül a gyár áttért mezőgazdasági felszerelések, úgymint ekék, boronák, szecskavágók, borsajtók, kukoricadarálók előállítására is. Ezenkívül felvállaltak mindenfajta gépjavítási munkálatokat a város és környéke bánya, fafeldolgozó, malom és szeszipari vállalatainak szükséglete szerint.

A gépipar alakulása a két világháború között

A rohamosan növekvő piaci keresletnek Tátrai Sándor egyedül már nem tudott megfelelni. Ezért 1911-ben vállalatát bővített részvénytársasággá alakította át. Juba Márton és Schüller Amerikából visszatért mérnökök főreszvényesként léptek be. Ezután újabb területet vásároltak a várostól, melyen Incze Lipót építész-mérnök tervei alapján felépítették a gépi megmunkáló műhely három hajós „shed” tetőszerkezettel ellátott épületét. Ennek hossza 48 méter, szélessége pedig 3x7 méter volt. Ide kerültek az összes forgácsolással megmunkáló szerszámgépek, melyekből csak az esztergapadok száma 15 darab körüli, ami akkoriban igen tekintélyes termelőkapacitásnak felelt meg. Így az eddigi programja mellett az üzem most már képessé vált pontosabb mechanikai munkák elvégzésére. Az első világháború éveiben az osztrák–magyar hadsereg részére gránát és srappel hüvelyek, valamint sínszegek gyártásával foglalkozott.

A gyár történetében 1918 körül jelenik meg Erdős Zsigmond, aki társaival, Gárdossal és Rumplerrel együtt felvásárolja a részvényeket a fentebbi tulajdonosoktól és a céget addigi nevén tovább vezeti. A jó kereskedői képességekkel és éleslátással rendelkező Erdős Zsigmond

a gyárat rövid időn belül a régió egyik legjelentősebbjévé menedzselte. A Román Államvasutak (CFR) vezérigazgatóságával például, tízéves szerződést kötött mozdonyok és vagonok javítására, mely utóbbi azonban már 1923-ban leállította. Akkorra a foglalkoztatott munkáslétszám elérte a 600–700 főt. Ugyanakkor jelentős beruházások valósultak meg: 1922-ben új kazán- és mozdonyszerelő műhely épült; 1923-ban új kovácműhely. 1924–1925-ben a várostól bérelt újabb területen felépítették az 50 méter hosszú és 16 méter széles közepcsarnokkal, valamint a 2x7,5 méter széles oldalszárnyakkal rendelkező vasszerkezetű tetővel ellátott vas- és fémöntödét. Ehhez épült még öntvénytisztító műhely, és az emeletes mintaasztalos-műhely, melynek felső szintje a tulajdonképpeni műhelyt foglalta magába, a földszintje pedig az öntési minták raktározására szolgált. Az 1922–1896-os években a gyár műszaki irányítását Popper Henrik nyugalmazott MÁV (Magyar Állami Vasutak) főfelügyelő végezte. Különösen a mozdonyok felelősségteljes javítása terén tűnt ki szervező képességével, műszaki tudásával és tapasztalatával.

A gyár ilyen arányú gyors fejlődését a rátermett kereskedelmi irányítás mellett, az első világháború utáni időszak rendkívüli konjunkturális lehetőségei is magyarázzák. A már említett jelentős építkezésekkel párhuzamosan megindult az akkor könnyen beszerezhető szerszámgépeknek, precíziós szerszámoknak, emelőgépeknek, öntödei berendezéseknek, emelőgépeknek külföldről megvalósított behozatala. A korabeli műszaki értékelések alapján nyugodtan állítható, hogy a fentebb bemutatott öntöde, mind berendezése, telepítése, felszerelése, mind gyártmányainak minősége szempontjából elnyerte az országos első helyezést. A befektetett hatalmas beruházási összegek alig pár év alatt megtérültek és ugyanakkor tekintélyes osztalékot is biztosítottak a részvényeseknek. A gyár a nagy létszámú dolgozó foglalkoztatásán keresztül természetesen kihatott Nagyvárad városának társadalmi és gazdasági fejlődésére és fontos szerepet játszott a régió gazdasági kibontakozásában. A kitűnően megszervezett műszaki és kereskedelmi személyzete mellett, magas szintű szaktudással rendelkező munkásállományának köszönhetőe sikeres működését, amelyet húsz éven keresztül sikerült együtt tartani.

1926-ban a gyár felveszi a **Phoebus Vasöntöde és Gépgyár S. A.** nevet. Az 1926–1930-as években a műszaki vezetője Röschenthaler Anton, mint neves szakember, kiváló gyakorlati érzékkel rendelkezve, bevezette a robbanómotorok gyártását.

Az addig főleg mozdonygyártásra berendezkedett üzem fokozatosan bővítette áruválasztékát. Az általános rendeltetésű mezőgazdasági felszereléseken kívül olajmalomi berendezések, különböző nagyságú és típusú emelőgépek, tolópadok, vasszerkezetek, tartályok készültek itt, de megjelennek, mint a szerszámgépgyártás előhírnökei a csapesztergák, fűrőgépek, gyalugépek, hidraulikus- és excenterprések. Benzín, petróleum vagy gáz üzemelésű robbanómotorokat 3,5 lóerős teljesítményűtől 18 lóerősig állítottak elő. Ezek cséplőgépek, üzemi munkagépek és berendezések, szivattyúk, fűrészgépek, villamos áramfejlesztők meghajtására szolgáltak. A motorok igényes pontosságú kivitelezésükkel, biztonságos működésükkel, kiváló minőségű anyagokból készült alkatrészekkel országos hírnevet szereztek a cégnek.

1930-ban a gyár vezetősége felismerte a kőolaj gazdasági jelentőségét országon belül és kívül. Berendezkedett tehát e rohamosan fejlődő iparág számára szükséges szerelvények, olajemelő-gépek, valamint vezetékek és csőidomok gyártására. Az ország legjelentősebb ilyen profilú vállalatainak sorába lépve ezáltal.

A termékválaszték tovább szélesedik víz-, gáz-, levegő- és olajszelepek, elzáró tolatyúk, csapok készítésének irányába. 5 mm-től 1200 mm-es átmérőig, alacsony és magas nyomású (0–400 atmoszféra) típusú kivitelezésben. Mindezekon kívül közelebbi és távolabbi műhelyek, üzemek és vállalatok rendelkezésére álltak iparvasúti felszerelések, mozdony gőzhengerek, gőzgépek és motortengelyek szavatoltan szakszerű javításával, ami által azok zökkenőmentes működését biztosították.

Az 1932-es évben a CFR vezérigazgatósága nem újította meg a lejárt mozdonyjavítási szerződést, amit a vállalat vezetősége a gyártási program bővítésével helyettesített. Tovább fejlesztették a kőolajipari szerelvényeket. Nekifogtak nagyteljesítményű bányászati emelőgépek, len- és kenderfeldolgozó felszerelések, cukorgyári- és vágóhídi berendezések, sodronykötélpályák előállításához. Időközben,

1928 körül a vállalat kötelékéből kiváltak Rumpler és Gárdos főrésztvényes társak. Helyüket a nagyváradi Egyesült Bank, majd ennek jogutódja a Román–Olasz Bank foglalta el. 1932 után ez utóbbi bank tulajdonába kerültek Erdős Zsigmond részvényei is, aki azonban továbbra is megtartotta vezérigazgatói tisztjét. A gépgyár 1937-ben, Erdős Zsigmond halála után, a bräilai Franco–Románă SA cég tulajdonába jutott és termelési programját zavartalanul teljesíti 1940 nyaráig. Az ekkor régióinkban is beinduló világpolitikai nyugtalanságok, a második világháború kibontakozó eseményei arra készítették a cég igazgatóságát, hogy a nagyváradi Phoebus gyárat Bräilába költöztesse le az anyavállalathoz. Ez a művelet 1940 májusában kezdődött és ugyanazon év augusztus 30-ig, tehát a bécsi döntés dátumáig be is fejeződött. A váradi üzemnek nem csak gépeit és felszereléseit, amely az időben már mintegy 300 egységből, köztük 45 esztergapadból állt, hanem a technológiai folyamathoz szükséges teljes berendezését, szerszámaikat, készülékeit, nyersanyagkészletét vitték a Kárpátokon túlra. Még az épületek vasszerkezetű alkatrészeit is leszerelték és elszállították. Ennek következtében Bihar, Szilágy és Szatmár vármegyéknek a műszaki ellátottsága évekre megbénult. Nagyvárad vas- és fémiparának fejlődése visszaesett. Az itteni kiváló műszaki felkészültségű technikusoknak és munkásoknak foglalkoztatási, elhelyezkedési gondjaik támadtak. Megélhetésük elnehezedett. Talán ezt tekinthetjük a legsúlyosabb veszteségnek, hiszen a humán erőforrások pótolhatók a legnehezebben. Íme, egy 1958-ban végzett felmérés a gyár rendelkezésére álló munkaerő-állományról az 1937–1940-es években:

1. mérnökök	8–10 fő;
2. technikusok, mesterek	16;
ezek közül irodán:	7;
műhelyekben:	9;
3. tisztviselők:	16–29;
I. Műszaki-adminisztratív személyzet:	40–55;

II. Kiszolgáló segédszemélyzet:	7;
ezek közül takarító:	2;
portás:	1;
őr:	3;
futár:	1;
A. Az üzem „rezi” személyzete összesen:	47–62;
B. Munkások:	300–400;
Alkalmazottak összlétszáma:	347–400

A vállalatnak a bécsi döntés után kevés, még visszamaradt anyag- és szerszámkészletét megbízottak értékesítették és a befolyt összegből az itthon maradt munkásság és tisztviselők peres igényeit elégítették ki. A gyár termelő ingatlan részeit, a Körös partján 1923-ban épült tisztviselői lakásokból álló egyemeletes, valamint mellette munkáslakásokból álló két földszintes épülettel együtt a Franco–Románá cég igazgatósága eladta Szabó Béni brassói országgyűlési képviselő fiának. Az új tulajdonos mit sem törődött a munka nélkül tengődő alkalmazottak sorsával. Pedig létszámbelileg, szakmai összetételében, felkészültségét és tapasztalatait tekintve európai szintű versenyképes, alkotó munkaközösségről volt szó. Hiányát a város és a régió gazdasági fejlődésének alakulása mindenképpen megsínylette. Végül is csupán néhány munkást foglalkoztató cserépkályha üzemet indított be és a második világháború idején működő vitorlázó repülőket előállító műhelyt, melyeknek iparfejlesztési szempontból különösebb értékük nem volt.

A vas- és fémipari kisvállalkozások történetéből

Nem volnánk igazságosak, ha meg nem említenénk azokat a kisüzemeket, műhelyeket ennek az ipari ágazatnak a keretéből, melyek a 19–20. századok fordulójától a második világháború végéig szintén jelentős szerepet játszottak Nagyvárad, Bihar vármegye és a régió gazdasági életének történetében.

Igen szépen berendezett és megbízható munkát végző kisüzemként tartották számon az **Andriska és Rosenbaum Autogarage-t**, melynek alapítási éve 1929. A cég az amerikai Ford automobilgyár alkatrész-lerakataként főként gépjárművek szakszerű karbantartásával és javításával foglalkozott, 20–25 főnyi létszámú alkalmazottjával.

Jó hírnevű cégeként szerepelt ipari krónikákban az átlagosan 20 személyt foglalkoztató, 1914 körül alapított **Bozsák Mihály-féle sodronyszövet, fonat és vasbútor üzem**. A legfinomabb réz szítaszövetből kezdve, a legvaskosabb kerítésekhez használt sodronyhálóig úgyszólván minden ilyen termékfajta készített. Működését méltán tekintették hézagpótlónak e régióban.

Munkájáról jól ismert, szakszerűen berendezett és vezetett üzemként tartották számon a **Szántó Dezső és Fia Redőny- és Kályhagyárat**. Alapítási éve 1897 és 30–40 munkással termelt. Termékei közül említésre méltók az egész Közép-Európában szabadalmazott és ismert Zephir rendszerű kályhák, az esslingeni redőnyök és a praktikus Elite takaréktűzhelyek.

Széles termékskálával rendelkezett a **Florenz mérleggyár**. Alapítási éve 1923. A 40 főnyi alkalmazott bolti, tizedes és rugós, valamint különleges pontosságú mérlegeket, vas és rézsúlyokat, ablak és ajtóvasalásokat, bútordíszítő elemeket gyártott.

A hasonló létszámú és ugyanazon évben létesült **Fulger** nevet viselő **Lakatos és Bádógárugyár** főgyártmányait takaréktűzhelyek, minden fajta ajtó-, ablak- és bútortvázak képezték.

A környéken egyedülálló volt termékeivel az 1922-ben alapított **Grünwald Testvérek bádóg és fémárugyár**. 35 munkás foglalkoztatásával készített széles választékban konzerv, festék és cukros bádogdobozokat, kannákat, vas- és esslingeni redőnyöket, de múlakatos munkákat is.

A város egyik legrégebbi üzemének számított az 1912-ben indult 20 alkalmazottal működő **Halász Testvérek redőny- és lakatosárugyár**. Termékválasztékában vas- és faredőnyök, valamint sokféle ajtó, ablak és bútortváz tartozott.

Klasszikusnak tekinthető az elsők között mezőgazdasági gépeket készítő **Gitye Demeter-féle gépgyár**. Már 1884-től gyártották itt a

föld megmunkálásához szükséges ekéket és boronákat. Később már gyártásba vettek minden kisebb mezőgazdasági gépet, felszerelést. Köztük szőlőüzókat, borsajtolókat is. A piaci kereslet és a rendelések függvényében foglalkoztatott munkásainak száma jelentősen ingadozott, de átlagosan 40 főre tehető.

A nagyváradi Phoebus gyárnak Brăilába költöztetése után az **Iván József vasöntöde és gépgyár** igyekezett részben pótolni a kapacitáshiányt. Vasöntvényei, ha nem is voltak mindég a legkiválóbb minőségűek, de kereskedelmi céloknak megfeleltek. Az 1920-as évektől 50 dolgozóval állítottak elő, a vasöntvényeken kívül, kisebb fűrőgépeket, párhuzamos satukat, „amerikáner” esztergafejet. Tevékenységükhöz tartozott gépek előállítás és javítása is.

Kovacsik János 1918-as alapítású vállalkozása 20 emberrel működött. Megbízható javításokat eszközölt cséplőgépeken, lokomobilokon, traktorokon, motorokon és egyéb gépeken. Saját erőtelepe és jól berendezett, de nem kellőképpen kihasznált vasöntödéje is volt.

A 20. század elején indult be a **Ruwior Gépgyár**, amely 12 munkással is országosan jó nevet vívott ki magának. A műszakilag jól irányított kisüzem mezőgazdasági kisgépek és alkatrészek, mint koscsitengelyek, perselyek, gyalukések, eke gerendelyek és -fejek előállításával foglalkozott.

Hajcsatokat, biztosító- és kötőtűket, gyűszűket, nadrágkapcsokat és egyéb apró háztartási, fogyasztási cikket gyártott a Metaloid Fémárugyár. 1925 körül alapították és 20–25 főnyi személyzettel működött.

A színesfémöntödékek közül a **Salamon-féle** vált ki tömör, lyukacsmentes, megbízható termékeivel. Az 1910-es években alapított, átlagosan 6–8 személyt foglalkoztató üzemben alumínium, bronz és sárgaréz gyártmányokat öntöttek.

Nikkelezésben elért elsőrangú munkájáról volt nevezetes a Standard gyerekkocsi és csőbütorgyár. 1921 óta működött 20 munkással. Termékválasztékát az említetteken kívül szobafelszerelések, lakatosmunkák és hegesztések képezték.

A felsorolás távolról sem teljes. Hiszen az említettek mellett még számos kisüzem, műhely működött, többnyire tíz főn aluli személyzettel, melyek mind hozzájárultak Nagyvárad és Bihar vármegye vas- és fémiparának kifejlődéséhez.

A háborús évek következményei

Az 1940-ben kitelepített Phoebus gépgyárral Nagyváradon megszűnt a nagyüzemi fémfeldolgozó ipar. Szakemberei lassan szétszóródtak. Egy ilyen jellegű ipari létesítmény hiánya Románia északnyugati régiójában megnehezítette a háború okozta súlyos gazdasági károk gyors kiküszöbölését. 1947 őszén az akkori politikai hatalom indíttatására, a Vas- és Fémmunkás Szakszervezet támogatásával a régi gépgyár üresen maradt, lerombolt épületeiben elkezdődött a termelés feltételeinek újraépítése. 1948. január 1-jei kezdettel öt kisebb üzem (Grünwald Testvérek, Fulger S. A., Szántó Dezső és Fia, Standard, Iván Vasöntöde és Gépgyár) egyesüléséből létrejött **Phoebus S. A.** néven az új gyár.

Az újonnan alakult termelőegység közösségének, vezetőknek és beosztottnak egyaránt számos hiányossággal kellett keményen megküzdenie. Mint például: a vasöntöde felépítésével, nyersanyag-hiánnyal, az üzemmenet fenntartásához szükséges forgótöke elégtelenségével, a régi kopott gépek működőképes állapotba helyezésével, az új termékek előállításánál felmerülő bonyodalmakkal. Mindezekhez járultak a város különböző részeiben található öt telephely adminisztrációjának összhangba hozatalával kapcsolatos gondok és akadályok.

1948. június 11-én, a termelői magántulajdon és kezdeményezés feketenapján, minden külön értesítés helyett, a teljes elhamarkodottság jegyében megtörtént a pártállami szocialista államosítás. 48 óra leforgása alatt. 1989 után a tulajdonjog rendezéséhez viszont 15 esztendő sem volt elegendő. Akkor vette kezdetét az említett alapításban egyesült üzemek összeköltöztetése. A volt kovácműhelyekbe telepített öntöde szűknek bizonyult a több vagonnyi vasúti féktuskó elkészítéséhez. Ezért egy oldalcsarnokkal kellett bővíteni. Ugyanazon év állami beruházási hitelével felépült az új asztalosműhely és redőnyműhely. A volt mozdonyszereldét és kazánműhelyt tetővel kellett ellátni. Majd közfalakkal kisebb részekre osztották fel, az újabban beolvasztandó öt egység (Bozsák Mihály, Halász Testvérek, Florenz, Metaloid és a Dózsa György Fűrészáruműhely) elhelyezése végett. Ezekhez csatlakozott később a kisajátított **Salamon Öntöde**.

Az államosítás alkalmával nevezték el az így kialakított vállalatot **Infrățirea**-nak, ami magyarul testvériséget jelent. Tehát, noha az állampárti propaganda gyakran úgy hangoztatta, itt nem zöldmezős beruházásról volt szó. 1949 tavaszán az átalakított és újonnan épült helyiségekbe a bemutatott 11 termelőegység közül 9 költözött össze.

A volt Bozsák üzem gépi állományát az akkori Ipari Minisztérium a brassói Metaloductil és a temesvári Solidaritatea állami vállalatok között osztotta szét. Előbbi kapta a sodronyszövet gyártásához, míg az utóbbi a sodronyháló előállítására alkalmas berendezéseket és felszereléseket. A volt Salamon Öntöde pedig hely hiányában a régi helyén maradt, a Báthory utcában.

Az 1949 évben az **Infrățirea Állami Fémipari Vállalat** már a központilag utasított terv szerint dolgozott. Az első, egyéves terv keretében az **Infrățirea** az ország öt szerszámgépgyártó üzemének egyike lett. Megbízást kapott forgácsolás útján megmunkáló fűrőgépek, gyalugépek, légalapácsok és öntödei formázógépek készítésére. Emellett megmaradt a rendkívül széles választékban előállított fémtömegcikk gyártása is. Így készültek: különféle zárok, lakatok, ajtó-, ablak- és bútorvasalások a lakatos részlegen; patkók a katonaságnak; Zephir kályhák és Elite tűzhelyek a kályha részlegen. Szakosított műhelyek keretében gyártották a cukros, festékes és egyéb rendeltetésű fémdobozokat, vaságyakat, csatokat és tűket, fa- és fém-fűrészlapokat, vas és esslingeni redőnyöket. Az öntödékben pedig gépi és kereskedelmi rendeltetésű vas, alumínium, bronz és más ötvözetekből olvasztott alkatrészeket állítottak elő. A gépi megmunkáló részleg fontos terméke volt az „amerikáner”, az esztergályozási műveleteknél a munkadarab rögzítését szolgáló igen pontos készülék.

Az elkövetkezendő évek iparfejlesztési politikájának előszeleként 1949-ben felépült az akkoriban korszerű gépekkel berendezett új szerszámműhely a jelentősen megnövekedett szerszám- és készülékszükségletek kielégítése céljából. A magas pontosságú megmunkálások lehetővé tétele végett folyamatosan érkeztek az üzembe a legújabb típusú és szerkezetű szerszámgépek importból.

Az Iparügyi Minisztérium 1949. június 30-án kiadott rendelete értelmében a **Forja** néven működő állami vállalat is az **Infrățirea** egyik részlegévé vált.

Maga a Forja cég a hajdani Ru-Wi-Or (Ruwior) és a volt Gitye-féle gyárak összevonásából keletkezett. Termékeit szekértengelyek, tengelyperselyek és különböző méretű kézi gyalukések alkották. Ez a kovácsoló üzem a régi telephelyén működött, amíg az Infrățirea melletti hajdani Lóvásár téren az 1949–1950-es évi beruházás keretében megindult építkezés lehetővé tette az anyavállalathoz költözését.

E nagyberuházás ütemterve szerint egy 1200 m² területű új vas és fémöntöde és 600 m²-es új kovácműhely épült. Ezt további beruházások követték, melyeket leginkább a foglalkoztatottak létszámának növekedése tükröz: 1948. január elseje és 1949 novembere között az alkalmazottak száma 120 főről 1400-ra nőtt. A továbbiakban elérendő fejlesztési feladatként egy 3000–4000 munkással működő gyártelep kialakítása szerepelt.

Hagyományos szakszervezeti mozgalom – az ipartörténet szerves része

A 20. század elején Nagyváradon a vasmunkás mozgalom még gyermekcipőben járt és nem játszott jelentős szerepet a munkásság mozgalmi életében. Létezett ugyan vasas szakegylet, de annak az idegenből idekerült vasöntők és az akkor létező **Első Nagyvárad Vas-és Rézbútorgyár** munkásai voltak tagjai és vezetői. Szervezettségük erejét azonban bizonyítja, hogy jóval nagyobb fizetést élveztek, mint a szervezeten kívüli ugyanolyan felkészültséggel rendelkező helybéli munkaerők. Ez jelentős dolognak számított a szervezettség beindulása érdekében. Nagyvárad jelentősebb lakatosüzemei szakegyletbe tartoztak és bátorkodtak bizonyos megmozdulásokat kezdeményezni. Különösképpen az úgynevezett „bárca” és „kutyaszövetség” ellen, melyek tiltották a munkások szervezkedését.

Azokban az időkben a munkaidő tartalma 9,5 és 12 óra. A bérezés formája a legtöbb helyen időbér. Az építőiparban már létezett az akkordbér, amely a krajcáros órabértől 12 krajcárig is emelkedett. Így az akkordbérben megkeresték a 12 forintos heti átlagot is, ami már elég szép keresetnek számított.

Az ipari munkavédelem és egészségvédelem elég elmaradottnak tekinthető, noha létezett a betegsegélyző pénztár intézménye, mint az akkori államrend egyik legjövödelmezőbb vállalkozása.

Az 1914-es első világháború évei meglehetősen változásokat hoztak a vasmunkásság szervezeti életébe. A termelőegységek hadiüzemekké állnak át és a bevonult szakmunkásokat még a frontról is visszavezénylik a hadiiparba. Az Első Nagyvárad Vasöntöde és Gépgyár sok felmentett katonával dolgozott és 1918 elején megkezdődött a gyár munkásainak szervezése szakszervezeti keretek között, Kállai József felmentett őrmester kezdeményezésére. Dacára annak, hogy a gyár vezetősége az első bizalmi testületet bevonultatja, az 1918-as őszirózsás forradalom már egységes vasas szakszervezetet talál Nagyváradon és az egy hónapig tartó 1919-es kommün után sikeresen ellenáll a román hatóságok munkásellenes intézkedéseinek. Az 1920-as általános sztrájk leverése után 1922-ben éled újra hivatalosan a szakszervezeti mozgalom, amely a vasiparban a betiltás idején is működött. Főként az akkor már Phoebus néven ismert gépgyár keretében, ahova akkoriban nagyszámú magyar nemzetiségű mozdonymunkás is került a szakszervezeti élet tapasztalataival.

Kedvezőtlenül érintette a nagyvárad vasas szakszervezeti mozgalmat az 1923-as kolozsvári szakadás, amely főleg a budapesti munkásokat az amszterdami táborba vezeti és így a munkásság két táborra oszlott. A váradi üzem munkásai úgy ítélték meg, hogy az amszterdamiak magatartása képmutató és áruló. Ezért kizárták őket soraikból. Így a Phoebus vasszakszervezete egységesként támogatta a választási küzdelmekben a Dolgozók Blokkját, amely 24 munkás tanácstagot küldhetett ezáltal Nagyvárad városi tanácsába.

Említésre méltó a gyár munkásmozgalmának történetében az 1921-es Wassmer-sztrájk. A gyár igazgatója egy tárgyalás alkalmával sértőnek találta Wassmer János hangnemét, és mint főbizalmi azonnali hatállyal elbocsátotta. Mire a munkásság azonnali munkabeszüntetéssel válaszolt. Az említett kettős akadás idején történt az Almási-sztrájk. Kirobbantója egy Mayer nevezetű jobboldali szocdemekhez csatlakozott bizalmi volt, aki ok nélkül felpofozott egy fiatal munkást. Ezek után a gyár egységes szakszervezetének bizalmi testülete kérdő-

re vonta a verekedő „amszterdami”, amiből ismét verekedés támadt. A gyár vezetősége rendőrségi támogatással kiűrtette a gyárat, az egységes szakszervezetekhez tartozóktól. A bennmaradt 16–20 „amszterdami” a gyár vezetőségének befolyásolására követelte az egységek bizalmi testületének elbocsátását. A munkásság viszont ezek nélkül nem volt hajlandó felvenni a munkát. Hosszas tárgyalások után mindkét főbizalminak el kellett hagynia az üzemet.

Az 1927-es bérmozgalom okául az szolgált, hogy a rendes megszokott évenkénti kollektív munkaszerződés tárgyalása eredménytelen volt és a munkások ezért sztrájkba léptek. Válaszul az igazgatóság sztrájkötörőket alkalmazott, akik verekedést provokáltak az üzem ellenőrzésével megbízott sztrájkolókkal. Az ezt követő rendőrségi beavatkozás a sztrájkbizottság letartóztatásához vezetett és a kolozsvári hadbíróshoz szállították őket. Hat héten keresztül tartott a munkabeszüntetés, végül is a gyár vezetősége megegyezett a munkások megbízottjaival, hogy a szakszervezet vezetőit szabadon bocsátják, akik ekkor már éhségsztrájkoltak a kolozsvári hadbíróshoz.

A húszas években a kollektív szerződések lejártakor, a bértárgyalások alkalmával minden évben előfordultak kisebb-nagyobb leállások. Ilyenkor, mind a rendőrség, mind a Siguranța (Biztonsági Szolgálat) bármilyen munkásmegmozdulás alkalmával igyekezett megfélemlíteni a munkásságot. Annál is inkább, mivel ezért külön díjazásban részesült. Ám buzgó közreműködésüket az a tény is ösztönözte, hogy akkoriban még Nagyvárad munkásságának és főként a gépgyárainak túlnyomó többsége magyar nemzetiségű volt.

Az 1929-es temesvári kongresszus véres leverése alkalmából a gyár munkásai ötperces munkabeszüntetéssel tiltakoztak a hatósági erőszak ellen. Ugyanazon évben Iuliu Maniu kormánya határozatban rendelte el az egységes szakszervezetek feloszlását és működésüknek betiltását, ami a nagyváradai Phoebusban is korlátozta a munkásmozgalmi tevékenységet.

Meg kell még említenünk az öntőmunkások 1931. évi egyedi megmozdulását, mely közel hat hónapig tartott, de egységes fellépés hiányában eredménytelenül végződött. Nem úgy, mint az 1935-ben tíz héten keresztül húzódó sztrájk, amely a munkások álláspontjának elfogadásával végződött.

Miután az újabb tulajdonos, a Franco–Română Részvénytársaság 1940-ben központi székhelyére, Brăilába költöztette nagyváradi gyár-egységét, a munkások szétszéledtek. Jelentős részük Budapesten keresett és talált elhelyezkedést.

Csak kevesen találtak munkát a Phoebus telephelyén, az 1940–1944 között működő **Szabó-féle kályhagyár és Molnár-féle motor-nélküli vitorlázó repülőgépgyár** keretében.

A háború végére, noha semmiféle közvetlen háborús beavatkozás nem érte, a volt Phoebus, Románia egyik legjobban felszerelt gépgyára egy lebombázott üzem képét mutatta: az öntöde és szerelde tetők nélkül, a gépterem teljesen kiürítve. A szakszervezeti kezdeményezés is hozzájárult a gépgyár újraindulásához, hogy a rendelkezésre álló, a háború után hazatért vasmunkás tömeg foglalkoztatottsága megoldott legyen. Az 1947-ben megindult üzemi tárgyalások eredményeképpen újraalakulhatott a nagyváradi **Phoebus Vasöntöde és Gépgyár**, ami elsősorban a nagyváradi munkások és vasipari vállalkozók öntevékeny erőfeszítésének és közreműködésének köszönhető.

Ezzel talán befejezhetnénk az ipartörténet szempontjából érdeklődésre számítható jelen fejezetet. Az 1948-as államosítás után a kialakuló és megerősödő tervutasításos parancsuralmi rendszer gyökerestől megváltoztatta, amint az ismeretes, a szakszervezeti mozgalom szerepét és jellegét.

A szakszervezetek a kommunista állampárt irányítása alatt álló pártállami tulajdonú iparvállalatok keretében is „hajtószíj” rendeltetést kaptak: a hatalom érdekében mozgósítani a munkás tömegeket a termelési tervfeladatok bármi áron történő megvalósítására, sőt, túlszárnyalására.

Szerszámgépgyártás az 1950-es években

1949 termelési feladatait a sokszorosára növekedett létszámú **Infrățirea** az elvárásoknál magasabb szinten teljesítette. Meg kell jegyeznünk, hogy e teljesítmény elemzéséből kiderül – legalábbis előzetes jelként értelmezhetően – a központosított tervutasításos gazda-

sági rendszer egyik legjellemzőbb hiányossága: a kvantitatívizmus előtérbe helyezése. Vagyis a mennyiségi növekedés prioritásos hajhászása. Esetünkben, például, 1949-es tervét a szerszámgépgyár súlyban 29 százalékkal, míg értékben mindössze 15 százalékkal haladta meg. Ez azt jelenti, hogy a kevésbé értékes termékekre tevődött a hangsúly, ahelyett, hogy fordítva igyekeztek volna kialakítani a termelési eredményeket.

Az 1950-es termelési feladatok keretében több új, addig még nem gyártott szerszámgép szerepelt. Így, egy 40 mm átmérőjű fúróképeséggel rendelkező fúrógép, egy sűrített levegővel működő formázógép (melyet az aradi Victoria üzemtől vettek át), valamint egy 300 mm löketű vésőgép.

Az egyre emelkedő termelési feladatok megvalósításához folyamatos beruházások révén 1950–1951-ben többletucatnyi egységgel bővült a vállalat forgácsoló szerszámgépparkja. Az új öntöde felszereléséből említésre méltóak: egy 3,5 tonnás és egy 1 tonnás teljesítményű kúpoló kemence, 25 m² felületű szárító, valamint 10 m² nagyságú izzító kemence, meg a 10/3 tonna teherbírású futódaru.

Az 1951-es beruházások ugyanakkor lehetővé tették, hogy a hatóságtól kapott új területtel 10,879 hektárra felnövekedett gyári területet bekerítsék és megvalósítsák e területet átszelő városi vasút Váradvelence–Őssi vonalának az áthelyezését.

A termelés menetét megnehezítette és a gazdálkodás ésszerű szervezését is gátolta már a munkahelyiségek, részlegek, műhelyek túlszűfolttsága. Ez arra készítette a Kormányt és a gazdasági Főhatóságot, hogy 1951. április 1-jével a közszükségleti (fogyasztási) tömegcikkeket gyártó részlegeket a város keleti részén, a Velence negyedbeli Templom tér szögletében fekvő volt Gitye-gyártelepre költöztesse ki. Az így létrejött új vállalatot **Bernáth Andor** néven az Iparügyi Minisztérium könnyű ipari központjához sorolták.

Ettől kezdve beszélhetünk úgy az Infrățirea gyárról, mint szerszámgépgyártásra szakosodott vállalatról. Sajnos, a kapitális beruházási munkálatok 1953-ban megszakadtak. Abba maradt az öntöde és kovácsműhely építése. Késlekedett egyes termelő-berendezések, -felszerelések beszerzése. E gondok megoldása érdekében újabb szerve-

zési intézkedések foganatosítására került sor. Az átszervezések eredményeképpen az üzemet két nagy termelő szektorra osztották:

- vas- és fémöntöde, kovácműhely szektor
- szerszámgépeket és rögzítő készülékeket (amerikánereket) készítő szektor.

Ezekhez csatlakozott harmadikként a karbantartó részleg.

A szakosodást közvetlenül követő időkben a vállalat dolgozóinak létszáma (tanoncok nélkül) 876 főre csökkent. Ám a 20. század 50-es éveinek első felében felgyorsult a legyártott szerszámgépek számának növekedése. Az 1950-ben gyártott 352 darabbal szemben 1955-ben már 1320 darab különböző típusú szerszámgép készült, ami közel négyszeres növekedést jelentett. Az évtized végére pedig már több mint 10 ezer darab szerszámgép került forgalomba.

A termékválaszték is bővült. Míg 1949-ben mindössze 3 szerszámgéptípus próbasorozata készült el, az 50-es évek végén már 20 különböző típusméretű, egyre bonyolultabb szerkezetű szerszámgépet gyártottak az Infratireában. Köztük olyan különleges egyedi rendeléseknek is eleget tettek, mint az acélhengerművek számára előállított felszerelések.

Ezekben az években a termelés növekedése és a termékválaszték bővülése az üzem nagykorúsodását is feltételezte. Jóllehet a befektetések növekedési üteme csökkent, de jelentős volt a haladás a műszaki felszereltség, hangsúlyozottabban pedig az üzemszervezés terén. Az öntödében például felszerelték a második futódarut és számos addig kézzel végzett műveletet gépesítettek. Szakosított részlegeket hoztak létre a fogaskerekek, különböző, munkadarabot rögzítő készülékek és szerelvények gyártására. Létrehozták a három (vegyi, mechanikai és metrológus) osztállyal rendelkező üzemi laboratóriumot. Ha nem is a szükségletek szintjére, de fejlesztették a gépalkatrészek egyes minőségi mutatóit biztosító hőkezelési eljárások technológiáját. Elkészült egy elektro-kémiai megmunkáló részleg is.

Ugyancsak a minőség javítását szolgálta a légszűrő központ üzembe helyezése. Lehetővé vált ezáltal az öntvények tisztításának, a festő és szerelési műveleteknek a gépesítése pneumatikusan üzemelő szerszámok útján. Az akkoriban sokat hangoztatott termelékenység-

nek és termelésnek a régióban szinte pártját ritkító, főként önerőből megvalósított növekedése ellenére a nagyváradi szerszámgépgyár a kommunista állampárt és az ennek alárendelt pártállami kormányzat „mostohagyermeké” maradt.

A 60-as évek elejére a vállalat munkaközössége három irányba kísérelte meg pótolni a csak ígéretekben folyamatos beruházásokat.

A legégetőbb problémát a termelésre szolgáló terület hiánya okozta. Az öntödében például, kénytelenek voltak az ott működő irodák felületét 60 százalékkal csökkenteni, ami által lehetségessé vált az öntött munkadarabok tisztítására szánt termelési felület növelése. Hasonlóképpen jártak el a gépi megmunkáló és szerelő részlegeken. Ugyanis odáig fajult a dolog, hogy az előállítandó szerszámgépek összeszerelését az üzem udvarán szabad ég alatt kényszerültek elvégezni.

Szűk keresztmetszetek alakultak ki a forgácsolás útján történő megmunkálás keretében. Elsősorban a magas fokú pontosságot és gondosan finomított felületet igénylő alkatrészeknél, úgymint a fogaskerekeknél, vagy a termék pontosságát nagy mértékben biztosító csúszo felületeknél. Egyetlen korszerű Biletter márkájú köszörűgép munkába állításával, tehát a kézi felület megmunkálási műveletek gépesítése útján másfélszeresére növelhették a termelékenységet. A kisegítő-előkészítő műveletek esetében alkalmazott, sűrített levegővel működtetett kéziszerszámok is közel ilyen szinten növelték a vonatkozó munkahelyek teljesítményét. Mindezekkel párhuzamosan korszerűsítették a műszaki dokumentációt és széleskörűen használtak alkatrészekre szakosított készülékeket és szerszámokat. Maguk a gyártott szerszámgéptípusok univerzálisak, tehát általános rendeltetésűek voltak és 300–4000 kg összsúllyal, 100–800 darabos nagyságrendű évi sorozatokban készültek.

Az üzem életében különös jelentőségüként tartható számon az export tevékenység, amely ha szerény keretek között is, de 1955-ben beindult. Abban az évben szerepelt az Infrățirea különböző nemzetközi kiállításokon (Izmirben – Törökország; Újdelhiben – India; Plovdivban – Bulgária; Lipcsében – NDK és másutt). A gépek kategóriájukban megfelelően szerepeltek és így megrendelésre szállítottak külföldre 109 darabot 1956-ban és 127 darabot 1957-ben. Az évtized vé-

gére pedig a külföldre szállított szerszámgépek száma a tízszeresére növekedett. Külföldi piacuk megszilárdulásának biztosítékát képezte, hogy ezek az univerzális szerszámgép-típusok könnyen üzemeltethetők és sokoldalúan felhasználhatók. Kiválóan megfeleltek a kis sorozatú vagy egyedi termelési folyamat követelményeinek, de a mezőgazdasági, élelmiszeripari, könnyűipari, energetikai, szállítási és egyéb iparágak vállalatainak keretében működő javító- és karbantartó részlegek igényeinek is. Műszaki adottságaiknál fogva e gépek csekély átalakítással meghatározott műveletekre szakosított célgépekként technológiai vonalakban is beépíthetők voltak.

Ami a humán erőforrások biztosítását illeti, a gyár korabeli vezetősége elsősorban az önerőből szervezett szakképesítésre alapozott. 1949-ben kezdődött meg az első munkahelyi kiképző tanfolyam. Hat hónapos időtartam alatt elméleti oktatással iskolában, gyakorlati kiképzéssel pedig a termelői munkahelyen törekedtek pótolni a szakmunkáshiányt. Így az 50-es években több mint 500 alkalmazott nyert szakképesítést.

A technológusok külön tanfolyamokon sajátították el az időelemzést és bővítették szakmai ismereteiket. A mesterek és csoportvezetők részére 9 hónapos tanfolyamokat szerveztek új munkamódszerekről. Olyan munkásokat is emeltek ki a termelésből, akiket egyetemre küldtek, akik mérnökként tértek vissza az üzembe.

A nagyiparosítás negyedszázada – 1960–1985

A 60-as évek derekán példátlan fejlesztés indult a nagyváradi szerszámgépgyártás terén. Amellett, hogy az évente gyártott szerszámgépek száma megkétszereződött, súlyban majdnem háromszorosára nőtt. Az ilyen arányú növekedés jelzi, hogy a termékválaszték jóval bonyolultabb szerkezetű gépekkel bővült.

Gyártmányfejlesztés terén a meglévő szerszámgéptípusok tökéletesítéséről, valamint új, eddig még nem gyártott szerszámgépek termelésbe bocsátásáról volt szó. A gépszerkesztők olyan, akkoriban újszerű szerkezeti elgondolások mellett, mint a hidraulikus vagy

pneumatikus vezérlés, vagy a fokozatnélküli sebességváltók alkalmazása, magas fokú termelékenységet biztosító gyors munkamenet mellett, egyszerű és üzembiztos munkagépeket terveztek. Alapvető feladatként oldották meg a szerszámgépek fémsúlyának csökkentését olyan módon, hogy ugyanakkor a gép könnyebbé vált szerkezete is rázkódásmentesen működjék. Ez fontos elvárás a gép rongálódásának megelőzése és az általa megmunkált alkatrészek pontossága szempontjából. Hogy csak néhány példát említsünk azokból az időkbelől: a 12 mm-es asztali fűrőgép esetében a tervezők a 60-as évek elejére a gép önsúlyát több mint 30 százalékkal csökkentették anélkül, hogy a gép pontossága és szilárdsága gyengült volna. A 364 alkatrészből álló 25 mm-es oszlopos fűrőgéphez 18 féle anyagot használtak a kezdetekben, melyek száma újratervezés nyomán 10-re csökkent. A 425 mm-es harántgyaluk esetében az előállításukhoz szükséges anyagfélések száma egyharmadával lett kevesebb.

Tündöklés és bukás

A múlt század 60-as, 70-es éveiben hatalmas fejlesztő beruházásokban részesült a nagyváradi Infrățirea Szerszámgyár. Ez annál is inkább meglepőnek számított, mivel a bukaresti állampárti csúcsvezetés nem igen szívlelte sem Nagyváradot, sem ezt a szerszámgyárat a közismert etnikai problémáknál fogva. Az üzemfejlesztést indokoltá tette ugyan az országos átlagot jóval meghaladó hatékonyság és teljesítmény, ám ugyanakkor Bukarest szempontjából aggályossá is tette a magyar határ közelsége.

A nagyberuházásokban döntő szerepet játszott a munkaközösségre jellemző fegyelemszemléleten és mesterségbeli tudáson kívül az a tény, hogy a szerszámgyár szakemberei szem előtt tartották a gyárthatóság követelményeit. Így megemlíthetjük azt, hogy a termékek alkatrészei minél egyszerűbb műveletsorozat keretében, a meglévő technológiai berendezések maximális kihasználásával készüljenek el. Párhuzamosan csökkentve a munkadarabok sokféleségét és a felhasznált anyagfajták számát. Ez tette gazdaságossá a korszerű és magas ter-

melékenységgű termelő-berendezések használatát. A gyárthatóság követelményeinek érvényesítése csakis a felkészült és szakmájukat hivatásszerűen becsülő géptervezők és technológusok közös munkájával vált lehetségessé.

A szerszámgépgyár szakemberei igyekeztek a világszerte elvárásoknak megfelelő mederbe terelni a gyártásfejlesztést is. Ebben jelentős szerepet játszott a saját szerszámgéppark felfrissítése és bővítése, főként a finom és pontos megmunkálás céljait szolgáló köszörűgépekkel. Ezekhez kell adni a szerszám- és hőkezelő műhelyek korszerűsítését, a belső szállítások, az anyag, illetve munkadarab-mozgatás magasabb fokú gépesítését.

Az üzemi szintű századvégi programban szerepelt még a fémfeldolgozásnak az az irányzata, ami szerint kovácsolás, hideg vagy meleg sajtolás, esetleg nyomás alatt történő pontos öntés útján végleges vagy azt megközelítő formát, felületet és méreteket biztosítsanak a munkadaraboknak. Az akkoriban túlnyomórészt elterjedt forgácsolási eljárások idővesztéssel jártak (az egy forgással leválasztható fémréteg kicsiny mérete, valamint a forgácsolási sebesség fokozásának műszaki korlátai miatt) és az anyagfelhasználás sem volt megfelelően takarékos. Hiszen akadt olyan alkatrész, melynél a megmunkálás után visszamaradt forgács mennyisége nagyobb lett, mint a kész munkadarab.

Fentieket egészítették ki a különböző elektrokémiai műveletek, fémszórás, szikraforgácsolás, mágneses térben végzett festés és egyéb eljárások. Ezek amellet, hogy lerövidítették a termelési folyamat időtartamát és minőségétámogatót, elősegítették a gyártott szerszámgépek üzembiztonságát, fokozták a kopásállóságot és a korrózióvédelmet.

Mindezekkel a fejlesztésekkel szemben a nagyváradi Infräitrea Szerszámgépgyár esetében jelentkeztek olyan tényezők és történések, amelyek a 20. század utolsó évtizedére esélyt csökkentő, de nem fel számoló hatással bírtak.

Az akkori totalitárius pártvezetést kiszolgáló államhatalom fejlesztéspolitikája túlméretezetté tette ezt a vállalatot is. Ezt igazolja például az 5000 főt túlhaladó létszám, ami szerszámgépgyártás esetében már hatékonysággátló tényezővé válik. Így a hetvenes évek derekán az üzem akkori igazgatója egyik legderekabb mérnökével együtt

megdöbbenve tapasztalta, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban az erre szakosodott gyárak átlagléttszáma nem haladja meg az 500 főt. Pedig a világ szerszámgéptermelésének 25 százalékát, a szerszámgépek világelexportjának egyharmadát adó országról volt szó.

Románia viszonylatában pedig tovább duzzadt a létszám. A várad-i gyárnak rendelték alá a Belényesen épült fűrőgépgyárat és alig tudták kicselezni, hogy a Margittán beindított szerszámgyárak gépekre szakosított üzem önállóként működjek.

A vállalatirányítási problémákat tetőzte, hogy az említett két új Bihar megyei termelőegységnek nem volt saját öntődéje. Elvileg – helyesen – az Infrățirea-nak, mint anyavállalatnak kellett volna ellátnia őket öntött géptestekkel. Ám az nem rendelkezett a feladathoz illő kapacitással. Így aztán Margittára Gyulafehérvárról kellett az öntvényeket beszerezni. Drágán és magas szállítási költségekkel, valamint az ellátás folytonosságának kockázatával. Mindezek annak ellenére, hogy a múlt század második felében megyénkben 6–8 kisebb-nagyobb vas- és színesfémöntőde működött. Sőt a Vaskohsziklási Gépgyárban acélöntvényeket is állítottak elő.

Süket fülekre talált azonban a bihari szakembereknek bukarestiek-től is támogatott javaslata, a döntéshozó szakhatóság csúcsmenedzsmentje részéről. Már mint, hogy – fejlett ipari országok mintájára – vonják össze egy technológiára szakosodott termelőegység keretében ezt a gépgyártás specifikus tevékenységet. Így megfelelő mennyiségű minőségi öntvényt lehetett volna előállítani jól kihasznált termelékeny berendezésekkel a megfelelően képzett, komoly tapasztalatokkal rendelkező szakemberállomány közreműködésével.

A nagyváradi szerszámgépgyártást – bármennyire paradox módon hangzik – korlátozta az elektronika. A 20. század utolsó harmadában a nagyváradi szerszámgépgyár áttért a megmunkáló központok gyártására. Ezek számvezérlésű szerkezete jócskán igényelte az elektronikus részegységek alkalmazását. Az agyonközponosított pártállami iparpolitika eredményeképpen ilyen szerelvényekkel úgyszólván zárólag Bukarest látta el az egész nemzetgazdaságot. Minőségileg és mennyiségileg egyaránt hiányosan. Így például egy bizonyos típusú, az Infrățirea gyárnak leszállított elektronikus részegységből csak 75

százalék volt használható, ám ezek élettartama sem érte el az elvárások színvonalát. A bukaresti üzem saját pénzügyi helyzetének szilárdítása céljából termékeit exportálva hanyagolta a szerszámgépgyártó partnereket, melyek csak alig néhány százalékos piaci szegmenst jelentettek számára.

Külön gondot jelentett a beszerzendő hengerelt áruk ingadozó minősége. Így az acéllemezek egyenlőtlen vastagsága, vagy a megrendelt mérettől és tulajdonságoktól eltérő csövek, rudak, lemezek termelési célokra történő hasznosítása. Ugyanakkor egyre súlyosbodott az importkorlátozás és nem minden külföldi anyagféleség esetében jutható helyettesíthető, netán olcsóbb áruhoz az üzem.

A felsorolt hiányosságok ellenére a nagyváradi Infrățirea a 90-es években profitveszélyeztető versenytársként szerepelhetett volna mind hazai, mind a külföldi szerszámgéppiacokon.

Itt nem csupán német, japán, amerikai, svájci vagy éppen olasz szerszámgépgyártó cégekre gondolunk, hanem arra, hogy ennek az ágazatnak milyen esélyteremtő szerepe lehet bármely nemzetgazdaság növekedésében és fejlődésében. A szerszámgépek segítségével állítjuk elő a modernebb, termelékenyebb szerszámgépeket. De minden másfajta egyszerű vagy bonyolult munkagépet valamennyi más gazdasági ágazat, kutatási tevékenység vagy szolgáltatások ellátásához szükséges termelőeszközöket, beleértve az oktatás, művelődés, egészségügy szféráit is. Ebből a szempontból valamennyi társadalmi-gazdasági tevékenység szerszámgép-függő szakágazatnak tekinthető. Hiszen a termelés és szolgáltatás eszköztárának előállításán kívül, a működtetéshez szükséges karbantartási, javítási, cserealkatrész felújítási munkálatok kivitelezéséhez is nélkülözhetetlenek a szerszámgépek.

Nem véletlen tehát, hogy ezt az ágazatot érték a legsúlyosabb csapások a '89-es decemberi események utáni első években, melyek a lehető leghátrányosabban hatottak a román nemzetgazdaság egészére és ezen keresztül a lakosság életszínvonalára. Az ésszerűtlen magánosítás tönkre tette a szerszámgépgyártás normális menetét. Utcára kerülve a legjobb szakemberek szétszéledtek. Az üzemrészlegeket szétdarabolták. A gépparkot elherdálták „bagóért”. A gyártmány- és gyártásfejlesztő tervező kapacitás ebek harmincadjára jutott. Az esélyekből kilátástalanság lett.

Téves volna feltételezni, hogy a 20. század 90-es éveinek elején beinduló „átmeneti korszak” lehetővé tette volna bármilyen reális piacgazdaságot kialakító folyamat kezdetét. Az iparpolitika alakulását olyan érdekcsoportok sajtótították ki, melyek az elmúlt évtizedek mentalitásának hordozóiként működéséktelen gazdaságyakorlatot alkalmaztak. Ehhez járult a politikum téltlensége, ami nem biztosította a változáshoz szükséges jogi kereteket. A romlási folyamat enyhüléséig nem járult hozzá a nyugatról érkező globalizációs irányzat, amely kiiktatandónak vélte a gyenge menedzselésű és dilettáns módra gazdálkodó romániai ipart a világpiacon versenytől. Ennek megfelelően szerveződött a gazdaság átalakítása. A multik és a nyugati árnyékgazdaság érdekeit szem előtt tartva, került sor a versenygyanús vállalatok felvásárlására, majd felszámolására, esetleg nyugaton gazdaságtalan termékek itteni gyártásának ideig-óráig történő fenntartására.

Az Infrățirea Szerszámgyégyár anyavállalata jelenleg kettészakítva kisláncon működik. De alig pislákol, hiszen mint már említettük, stratégiaileg is nem kívánt versenytársa lehetne a szerszámgyégyártó nagy cégeknek éppúgy, mint bármilyen gépet vagy mechanikai alkatrészt gyártó vállalatnak.

* * *

Jelen tanulmány célja távol áll attól, hogy teljességre törekedve, részletesen elemezze a nagyváradi szerszámgyégyártás alakulásának történetét, figyelembe véve az iparág-specifikus sajátosságokat. A közölt történésekből fontos tanulságként az a következtetés vonható le, hogy a hajdani és kortárs nagyváradiak sem „alábbavalóak egyetlen más nemzetnél sem”. Sem az angolszászoknál, sem a mediterrán gazdag népeknél. Szerencsétlen történelmi-földrajzi tényezők folytán azonban, a két világháború között és a második után bekövetkezett bolsevik típusú tervutasításos parancsuralmi rendszer eredményeképp elvesztették gazdasági teljesítőképességük érvényesítését, a nemzeti és közösségi vagyon pedig aprópénzre váltva elherdálódott. Nem történt meg a társadalmilag és gazdaságilag felmérhető rendszerváltás és a káros, fejlődést gátló folyamatok folytatódna állampárt alá rendelt pártállami törekvések formájában. Nem az iparban dolgozó jó és

szorgalmas szakemberek tisztességes munkáján múltott napjaink nyomorúsága és pénztelensége, hanem a hanyatló elvetélt gazdasági rendszeren, amely a múlt évszázad utolsó negyedében vált hangsúlyozottan hiánygazdasággá, majd mindennapos rablógazdálkodássá. E társadalomromboló folyamatnak letéteményesei a bukott rendszer döntéshozói és hasonló mentalitású holdudvaruk kiszolgálói. Mivel felelősségre vonásuk elmaradt, szinte zavartalanul folyik a haladásellenes ipari gazdasággyakorlat.

Mindezek a szempontok teszik hangsúlyozottan időszerűvé, hogy történész szakembereink, de minden érdeklődő nem hivatásos is fokozottan foglalkozzanak Partium és Erdély gazdaságtudományának, gazdálkodástudományának és gazdasággyakorlatának történelmével, alakulásának hasznosítható értékeivel, ennek keretében itteni magyarságunk szerepével. Belcértve a meglévő vagy felkutatandó ipartörténeti műemlékeket és emlékhelyeket, gyártmány és gyártástörténeti gyűjteményeket, megőrzést érdemlő tárgyakat, írott és vizuálisan rögzített anyagokat. Ugyanis jelenünkben hiányát szenvedjük a szellemi érdeklődés felkeltésének és az értékteremtéshez szükséges feltöltődésnek, az alkotó munka harmóniáját, egyén és közösség egyensúlyát biztosító szemléletnek.

A Partiumi Füzetek kiskönyv sorozatában eddig megjelent munkák is ennek a nemes célnak a szolgálatában állnak, melyet szándékunk volt ipartörténeti vonatkozásokkal kiegészíteni.

Forrásmunka:

„*INFRAȚIREA*” *note monografice* (Monográfiai jegyzetek). Gépírással, irattartóban megőrzött, belső használatra készült gyárfejlesztési és üzemtörténeti tanulmányvázlatokat tartalmazó iratcsomó. 1959-ben állította össze Vesselényi Tibor, a Szerszámgépgyár osztályfelelős mérnöke;

Vesselényi Tibor: *Szerszámgépgyártásunk – a szocialista iparosítás jelentős vívmánya*. Korunk. 18. évfolyam, 1959. július–augusztus, 1111. o.;

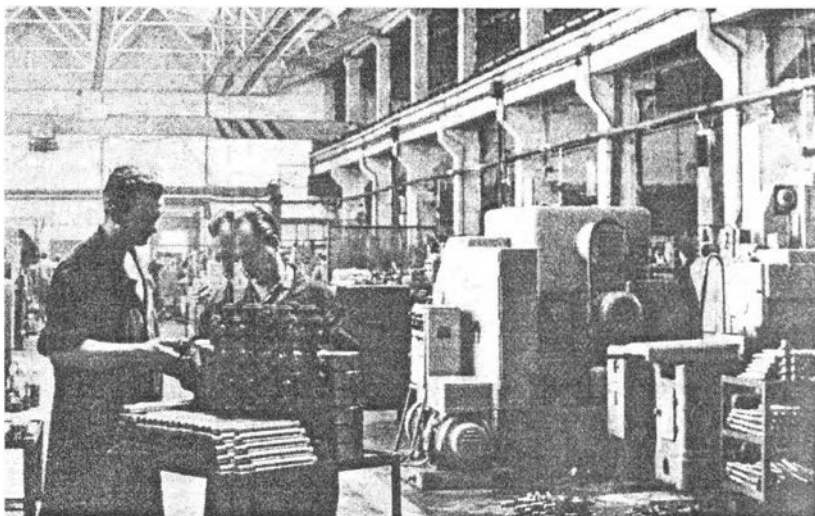
Vesselényi Tiberiu: *Dotarea tehnică – criteriu de organizare a compartimentelor de producție în construcția de mașini*. (A műszaki fel-

szereplés a termelőrészelek szervezésének kritériuma a gépgyártásban.) *Revista economică*, 1982/5;

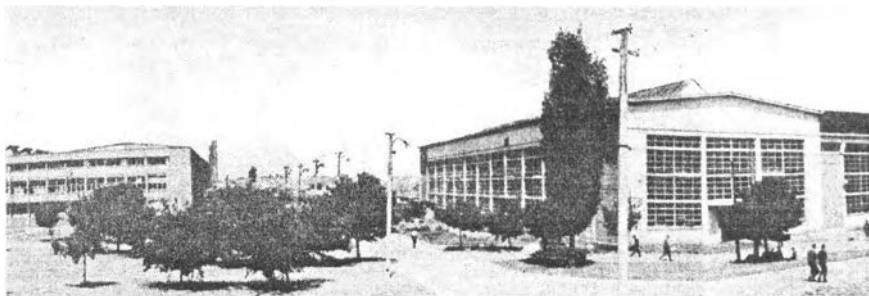
Vesselényi Tibor: *Munkaerőgazdálkodás és piaczgazdaság*. Bihari Napló, 1990. június 20.;

Vesselényi Tibor: *Considerente privind revitalizarea construcțiilor de mașini în Bihor* (A gépgyártás újraélesztésének szempontjai Biharban). *Aletheia, Revista științifică*, 1993/2, pag. 37.;

Korabeli helybeli és központi sajtó és statisztikai évkönyvek;
Beszélgetések hajdani és jelenlegi szerszámgyári alkalmazottakkal, munkatársakkal, beosztottakkal és főnökökkel.

Az Ínfrățirea szerszámgyár egyik csarnoka

Az üzem telepe

VEGYIPAR

PÁSZTAI OTTÓ

A NAGYVÁRADI VEGYIPAR TÖRTÉNETE

A társadalmi, gazdasági, pénzügyi és politikai feltételek a 19. század közepe táján fokozatosan megteremtették azt a keretet, ami az ipari termelés alapjaihoz feltétlenül szükségesek voltak. A céh és kézműipar lassan kezdi elveszíteni jelentőségét, s fokozatosan adja át helyét a kis-, majd később a közepes ipari vállalatoknak.

Természetesen ez nem egyik napról a másikra következett be, hanem egy folyamat részeként. A kezdeti lépések még elég bizonytalanok, s csupán csak bizonyos ipari ágazatokat ölelnek fel, mint az élelmiszer és a könnyűipar. Jelentősebb előrelépés a kiegyezés utáni időszaktól kezdődik. Ám az 1873-as gazdasági válság nyomán kisebb megtorpanás következett be. Így valójában csak az 1880-as évek jelentik a fokozatos növekedést, s az iparágak kiszélesedését.

Városunkban a 19. században még nem volt kialakulva a tulajdonképpeni vegyipar. Egyes dokumentumok szerint ez ipar egyedüli ágát 1880 körül a sziksótermelés alkotta. Ez korántsem jelentette azt, hogy nem létezett egyéb vegyipari tevékenység, hiszen a különféle mesterségek, és kisipargyártási technológiák számára nélkülözhetetlen volt a kémiai folyamatok alkalmazása. Példaként szolgálnak itt a tímár-, mosószappanfőző-, és textilfestő-műhelyek, üveg-, cement-, műtrágya- és téglagyárak, valamint az élelmiszeripar valamennyi ága. Úgyszintén a szikvízüzemek és a légszeszgyár. Természetesen ide sorolható a vízmű és szennyvízderítő telep, valamint a biokémiai vizsgálatok és a gyógyszerek előállítása. És végül, de nem utolsó sorban a fémkohászat és a galvanizálás.

Kétségtelen tény, hogy mindezekre a már meglévő alapokra épült fel a századforduló első évtizedeiben, a technika és a tudományos

felfedezések eredményeinek felhasználásával és a szükségletek és igények nyomán „a nagyváradi vegyipar”.

Cáfolhatatlan tény, hogy az 1950-es évekig Románia vegyipara összehasonlítva a fejlett nyugat-európai országokkal, gyerekcipőben járt. A kőolaj-finomítóink mellett komolyabb vegyipar csak Nagybányán, Fogarason, Marosúváron, Kiskapuson, Feketehalmon, Barca-rozsnyon és kisebb mértékben Brassóban, Temesváron és Bukarestben volt.

No, de menjünk tovább, és szemrevételezzük A Holnap városában létesült vegyipari vállalkozásokat. Az 1872-ban alapított **Campbells és Sands légszeszgyár**, valamint az 1870-ben alapított **Ausbürg légszeszgyár Rt.** képviselte. Ez utóbbi légszesz mellett kokszt és kátrányt is gyártott. Negyven munkást foglalkoztatott. 1890-ben kezdi meg működését a **Nagyváradi Műtrágyagyár Rt.** 61 munkással. Termelése évi 250 vagon, amelynek egy nagy részét Németországba és Ausztriába exportálják, de gyártanak épülettéglákat is.

Az 1848-ban alapított **Moskovits Mór és Fia Szesz-, Élesztő-, Rum-, Likőr-, és Vegyészeti gyárában** aether, ecet-, és gyümölcsésztereket, valamint gyógyászati cikkeket is előállítottak. 60–65 munkással dolgoztak. Termékeik eljutottak Ausztriába és Szerbiába is.

Az ipari fejlődésben a gőzgépek mellett, rendkívül nagy jelentőséget kap a város villamosművének üzembe helyezése 1903 decemberében. Így a nehéz fizikai munkák nagy része egy csapásra megszűnik, s a termelékenység sokszoros mértékben megnövekszik. Ezzel egy időben Nagyvárad nagyarányú modernizálása, fejlődése, a magán- és állami építkezések hatalmas üteme, olyan problémákat hoz felszínre, amelyeket itt helyben kellett megoldani. Gondolunk itt az építőanyagokra, épületlakatos-termékekre, s a nélkülözhetetlen festékekre.

A századfordulót követő évtizedben a tőkefelhalmozás és a szükségletek összefonódásának következtében számos új gyártórészleg, ipartelep kezdi meg tevékenységét. 1905 és 1907-ben megalakul a **Magyar Zsírnyelvek Rt.** és a **Hunyadi Kókuszszírnyelvtel Rt.** 26, illetve 10 munkással. 1904-ben a **Folyékony Szénsav és Oxigéngyár Rt.** 9 alkalmazottal kezdi meg működését. 1905-ben a **Stern Jakab-féle**

Rézöntő, valamint a **Spitz Sámuel-féle Cementárugyár** jelenik meg a színen, 28, illetve 35 alkalmazottal.

Jelentős lépés a vegyipar meghonosodásában városunkban az 1905-ben alapított **Aurora Rt.**, amely 120 ezer korona ösztökével rendelkezett, s 19 alkalmazottal dolgozott. Termékei: aether, amyl-acetát, amylalkohol, colodium és sulfonaether.

Ebben a periódusban már bejegyeztek három festék-, kence-, és kenőcsgyárat, összesen 16 munkással, műgyapjú-gyárat, hat mosodát és egy nikkelező műhelyt. 1907-ben alapítja **Szabó László Kelme-festő és Vegytisztító üzemét**, amely 28 alkalmazottat foglalkoztat.

Az ipari fejlődés ütemét az első világháború természetesen jelentősen visszavetette, hiányzott a nyersanyag, a gépalkatrészek, no és a munkaerő...

Szinte egyedülálló, hogy 1918-ban a Huszár Testvérek megalapítják a **Fabrica Prima Ardeleana-t**, amely lakk és festékgyár volt, 16 munkással.

Egyébként az impériumváltás első évei még a bizonytalankodás jegyében telnek el, majd egyre szélesebb körben tör be a külföldi tőke, olcsó munkaerőt, nyersanyagokat, és széles piaci értékesítési lehetőségeket találva.

1922 májusában alakul meg egymillió lej alaptőkével a **Vesta S. A. Vegyi- és Gyógyszergyár**, annak a felismerésnek alapján, hogy Románia gyógyszer szükségletének 90 százalékát importból kénytelen beszerezni. Termékei az évtizedek folyamán egyre bővültek, s igen változatosak voltak: Hyperol, ferro protaxolát, ammoniumklorid, clo-roform, aether, glaubersó, karlsbadi só, bárium-szulfát, kálium-szulfát, káliszappan, gyógyszernövény kivonatok, digitalis, morfium, különböző eszencek, oxálsav, borax, calciumglukonát, hajfestékek. 1930-ban engedélyt szereztek arra, hogy import gyógyszertermékeket is forgalmazzanak. Ekkor fognak hozzá az aszpirin tablettázásához. Az 1940-es években a textilipar számára is gyártanak különböző vegyszereket, adalékanyagokat, aprettáló anyagokat. Az alkalmazottak száma 22–30 között mozog. Úgyszólván ezzel egyidőben, azaz 1923-ban a grazi A. Zankl és Fiai–Schön Farben Werke a Huszár fivérekkel 50–50 százalékos tőkerészesedéssel megalapítják a **Zankl és Fiai** –

Max, Emil, Alex Festékgyárat. Termékei közt szerepelnek a természetes és szépített földfestékek, Baltimor-sárga, valamint a dió-fapác. Az évek során fokozatosan bővül a termékszála, lakk és festékekkel. Ezzel párhuzamosan jelentősen emelkedik a törzstőke 5,1 millió lejre. A belső piac biztosítása mellett jelentős mennyiség jut exportra is – Németország, Olaszország, Ausztria, Görögország, Egyiptom, Argentína, Bulgária, India, Szíria a legfőbb partner. A második világháborúban igen nagyok a hadiszállítási kötelezettségeik. Folyamatosan 35–40 munkással dolgoznak.

A Carmen Cipőgyár tulajdonosai, Steinerék 1940-ben megalapítják az **Esta Sun Vegyigyárat**, amely hivatva volt a bőrgyártáshoz. cipőgyártáshoz szükséges alapanyagokat, festékeket, impregnáló anyagokat, gumi és gumírozott termékeket előállítani. Mintegy 25–30 alkalmazottjuk termelt. Csak érdekességként említem meg, hogy Steiner György nagy sportbarát lévén, Esta Sun néven kitűnő atlétacsapatot szervezett, akik éveken keresztül sok-sok országos bajnokságot nyertek...

A két világháború között több kisebb lakk, kence és festékműhely működött Váradon 3–5–12 alkalmazottal. Ilyenek voltak: Halmi-Máté, Schön-Czweig, Orosz, Bódi, Farkas és Stern-féle termelő egységek. Hasonlóképpen fokozatosan, az igények növekedésével párhuzamosan négy-öt galvanizáló műhely is megkezdte működését. Igaz itt csak két-négy munkást foglalkoztattak rendszeresen.

A város számtalan gyógyszerárában igen élénk tevékenység folyt. különböző készítmények előállítására – fájdalomcsillapítók, nyugtatók, vérzésgátlók, extraktumok, krémek, gyógyteák stb., stb.

Mint az eddigiekből is kiderül, ezek az évtizedek nem igazán mutatnak kimagasló tevékenységet a vegyipar területén. A vegyiparban ténylegesen foglalkoztatottak száma alig éri el a 150–160 személyt. Az is jellemző erre a közel három évtizedre, hogy Nagyváradon csak hét–nyolc vegyész irányította a termelési folyamatokat.

A második világháború után, 1945-től a Vesta-gyárban megindul a fiolázott kloretil gyártás, napi 30 kg-os termeléssel. Az 1948-ban bekövetkezett államosítás után összevonták az Aurora S. A.-val, továbbra is Vesta néven. A kutató részleg kikísérletezi saját készítésű reak-

torban a technikai szalicil gyártását, s az elkövetkező években mind a berendezést, mind a technológiát tökéletesítik, exportképpé teszik.

Az államosítás előtt elkészül az első poralakban előállított aszpirin – acid acetyl salicylic, majd 1956-ban a kristályos aszpirin is. A Bukaresti központi ICECHIM kutatóival közösen beindítják a benzoésav, valamint a folyékony klormetil gyártást, először az országban, katalitikus oxidációval.

Időközben 1954-től a gyár **Sinteza Vegyigyár** néven szerepel. Csak nagy vonalakban említem meg a fontosabb termékeiket: nátriumbenzoát, szénsav, majd az 1960-as összevonás után a vaskohsziklási papírhordó részleg gyártmányai. 1963-tól növényvédő- és rovarirtó szerek, mint Carbetox-Malathion, Sinoratox-Rogor, Sintox-Ethion, s ezzel párhuzamosan a brómmetil és a brómethyl. Természetesen az üzem létszáma hatalmas mértékben megnövekedett, a jólfelkészült vegyészmérnökök egész csapata folytatta a kutatásokat, valamint irányította a termelési folyamatokat. Mivel az itt legyártott termékek minősége kitűnő volt mindvégig, nem csodálható, hogy több mint 65 országba exportálták azokat. Időközben jelentősen bővült az üzem területe, hatalmas beruházásokra került sor, modern berendezésekkel biztosították a gyártás folyamatosságát.

Hasonló fejlődési folyamaton ment keresztül a másik vegyigyár is, csak természetesen a specifikus profilnak megfelelően. A Zankl és Fiai Festékgyár 1946-ban legyártja az első krómsárga, Millori-kék és oxid vörös sarzsikat az eredeti termékei mellett. 1948-ban viszont a háborús jóvátétel kapcsán – mivel osztrák érdekeltségű is volt a cég –, időlegesen átment a Szovjetunió kezelésébe **Kraska S. A.** néven. Időközben az államosítás megszüntetett egy sereg kisebb festékgyártó műhelyt, amelyekről az előzőkben már történt említés. Ezek többé-kevésbé kezdetleges gépparkját is megörökölték, a munkásaikkal egyetemben. 1954-ben átmege a román állam birtokába a gyár, s inentől kezdve elindul a modernizálási folyamat, amely egyrészt a munkatermek, műhelyek kibővítését eredményezte, másrészt felújításra került a géppark, valamint a technológiai eljárások jelentősen módosultak. A gyár ekkor veszi fel a **Transilvania Lakk- és Festékgyár** nevet. A termékskála fokozatosan bővül, s elkészülnek az első

alkidgyanta alapú festékek. Mindvégig szoros munkakapcsolat állt fenn a Bukaresti Központi Laboratóriummal, s egy kihelyezett részlegük a gyár keretében is működött. Talán annyi elmondható még, hogy ebben az időszakban minden fontosabb fejlesztési akció „kiszélesztési alaplól” történt, mert a beruházási alapot az épülő kombinátok számára tartogatták. Az alkalmazottak száma ekkor 430–435 között mozgott.

1956-ban összevonták az Esta Sun gyárral, valamint az Oxigén- és Szénvas-gyárral. Ennek következtében újabb termékekkel bővült a választék. A Sigma és Negrol bőrfestékek, keményítő anyagok mellett gumírozott viharabátok készültek a CFR és a Hadsereg részére. Emellett léggömbök, óvszerek s egyéb gumi-gyerekjátékokat gyártottak. 1959-re ez a profil teljesen átalakult, s kizárólag szervesetlen pigmenteket gyártottak.

Az oxigéngyár részlege 1967-ig üzemelt, amikor is a teljes fizikai és morális elhasználódás miatt, tevékenységét időlegesen beszüntette. Az 1970-es évre a nyugati iparnegyedben felépült az új, modern oxigéngyártó részleg. Itt már egészségügyi célokra is alkalmas, magas oxigén koncentrációjú terméket is előállíthattak az igényeknek megfelelő minőségben.

Az évek során történt jelentős beruházások, modern gépek beszerzése, új technológiák bevezetése, a nehéz munkafolyamatok gépesítése, anyagmozgatás modernizálása hatalmas méretű növekedést eredményezett. A minőségre fordított gondoskodás meghozta gyümölcsét, mert a nemzetközi piacokon elismerést szereztek a termékeik, így az export a gyár kapacitásának mintegy 30–35 százalékát jelentette. Ugyanakkor a belföldi piacra került festékek úgyszólván 95 százalékát biztosították a kiskereskedelmi fogyasztás igényeinek. Természetesen az ipar felé is mintegy 50 százalék került eladásra.

A pigmentgyártó részleg 1978-ra már 12 fajta szervesetlen pigment állított elő az egykori hárommal szemben, s ebből is bőven jutott exportra.

1969-ben a két nagy vegyipari létesítményt kormányrendelettel összevonták **Sinteza** néven. Innentől kezdve hatalmas beruházások kezdődtek a nyugati ipari zónában, új pigment, gyógyszer, növény- és rovarirtó, töltőanyag foszforpentaszulfurid részlegek számára. Ez már

az igazi vegyipari kombináltá válás perspektíváit nyitotta meg. Több, mint 3700 alkalmazottja van, ebből 117 mérnök, 48 technikus, 32 mester. Csupán összehasonlítás képen, 1954-ben egész Bihar megyében 23 vegyész dolgozott, míg az 1970-es években a Sintezában már 74 vegyész van.

A fejlődés üteme az 1980-as évek kezdetéig töretlen. A gyár mostmár 106 országgal áll export kapcsolatban, a letermelt mennyiségek tiszteletet parancsolóak. Látszólag minden rendben van. S aztán kezdetét veszi a fokozatos káosz. Az országos megalománia, az észnélküli takarékoskodás olyan felemás helyzetet teremtett, hogy a feltétlenül szükséges külföldi nyersanyagokat már nem importálhatták, azzal a megindoklással, hogy mindent lehet „hazaival” helyettesíteni.

Hasonlóképpen nem lehetett behozni a berendezésekhez tartalékalkatrészeket. Mindezek következményeként a gépek leálltak, vagy csak látszatjavításokat lehetett végezni, a termékek minősége leromlott, s csak természetes, hogy ennek nyomán fokozatosan csökkentek a külföldi megrendelések. Ugyanakkor a „hivatalos jelentésekben” továbbra is a megnövekedett tervteljesítésről kellett beszámolni, miközben 10–14 napot dolgoztak az előző hónap terhére.

Ilyen előzmények után az 1989-es fordulat már igen bizonytalan helyzetben találja a Sinteza vállalatot. Majd az átszervezések nyomán több szekcióra bomlik, s ezek közül jó néhány tevékenysége veszteséggé válik. Ennek következtében hosszabb-rövidebb ideig fel is függesztik a gyártást. Szinte hihetetlen, de a termelés mennyisége hatnyolcszorosával csökkent, lásd a lakk- és festékrészleget 2400 tonnáról 450–500 tonnára stb.

Sajnos az ezredfordulóra a helyzet még nem stabilizálódott. Sőt.

Mint azt az előzőkben jeleztük, 1967-től a nyugati iparzónában igen nagyarányú építkezések zajlottak. Ennek nyomán létesült az **Alumina Kombinát** is. Ez a belföldi és az importból származó bauxitot dolgozta fel, s a termékét a slatinai alumíniumkombinát rendelkezésére bocsátotta. Itt is jelentős létszámról beszélhetünk, hiszen mintegy 1750–1800 alkalmazottal termeltek. A kutató laboratóriumuk eredményei nyomán vanádiumot s vasoxid vöröset nyertek vissza a vörös iszaphól.

Mivel a belföldi bauxit mennyisége messze nem fedezte a szükségleteket, valamint a minőségi mutatói is gyengébbek voltak – sok vas, kevés alumínium –, lényegesen növelni kellett az importot Ghánából, Indiából, Jugoszláviából, Egyiptomból. Természetesen minden így nyert alapanyag más-más tulajdonságokkal rendelkezett, minek következtében a gyártási technológiát igen gyakran kellett változtatni.

Az igen nagyfokú korrózió szükségessé tette volna a berendezések cseréjét. A 80-as években bekövetkezett szemléletváltás náluk sem biztosította a megfelelő nyersanyagellátást, ugyanakkor a slatinai kombinát áramszükséglete hihetetlenül magas volt. Mindezek nyomán egy adott pillanatban az Alumina úgymaradt, mint a szárazra vetett hal. A fordulat után megpróbálták külföldi tőke bevonásával feléleszteni, de pillanatnyilag kevés sikerrel.

Összefoglalva röviden a nagyváradi vegyipar fejlődését, sok minden szolgálna összehasonlításra. De leginkább az alkalmazottak létszáma illusztrálja ezt. A csupán 150 munkással szemben, a több mint 5500 dolgozó erre igen jó példa. Emellett természetesen a sokszínűség, termékbőség, exporttevékenység, kimagasló eredmények jellemezték.

Epilógus

Amikor a vegyiparról beszélünk nem szorítkozhatunk csupán a szigorúan vett vegyipari létesítményekre. Ugyanis az 1950-es évektől kezdődően a kémia betört az ipar minden ágába, sőt a mi mindennapi életünkbe is. Jószerével nincs egyetlen olyan tevékenységi terület, ahol ne létesültek volna laboratóriumok. Ezekben egyrészt a nyersanyagok, félkész termékek és késztermékek vegyi elemzését, ellenőrzését végezték, másrészt jelentős kutatásokat folytattak, új nyersanyag-lehetőségek, technológiák kidolgozására.

A tudomány, a technika óriási léptékű fejlődése feltétlen előnyt biztosított a kémiának az élet minden területén. A laboratóriumi felszerelések, a kísérleti sarzsik összehasonlító kipróbálása, a Központi Kutatóintézetekkel való közös munka, valóban robbanásszerű lehetőségeket biztosított.

Volt egy közel 30–35 éves időszak, amikor Nagyvárad minden egyes ipari létesítménye hihetetlen növekedési fázison ment keresztül, s szinte mindenütt feltalálható volt a kémia, ilyen vagy olyan formában.

Anélkül, hogy teljes mélységében feltérképezném az üzemi laboratóriumok tevékenységét, röviden néhány jelzővel megpróbálom bemutatni őket:

Élelmiszeripar

Cukorgyár, Szesz- és élesztőgyár, Sörgyár, Olajgyár, melynek jelentős a Furfurol részlege is, Malom, Paprika és konzervgyár, Vajgyár, Vágóhid, Bor- és alkohollerakat, hűsítőket előállító üzemek, Csirkefeltető farm, silók, Üvegház Komplex, Növénynevelő és kísérleti állomás.

Cipőgyárak

Solidaritatea, Crişul, amelynek a tímár szekciója fokozatosan nőtte ki magát, Arta Crişana, Favorit, s külön a Szörme gyár, ahol a kikészítő részleg sok évtizedes múltra tekinthet vissza.

Textilgyárak

Crişana, Költőtárugyár, Drum Nou, mosodák, tisztítók, festődék.

Galvanizáló műhelyek

Infrăţirea, IAMT, Metalica, Bihoreana, Helyiipari Szövetkezetek, Electrometal.

Bútorgyárak

Alfa-kombinát, Lemnul Szövetkezet.

Plastica Műanyaggyár, Bihoreana Gumigyár.

Villanytelep, hőközpontok, Szennyvízderítő, Vízmű, Cementgyár-előregyártott elemek, Aragáz, Competrol, Nyomda, Hévizek.

Kórházak, Sanepid, Vérvizsgáló, Policlinica, Plafar.

A gyógyszerárak gyártó, előállító tevékenysége egyre csökkent, mivel megjelentek a nagy gyógyszerárak – Bucureşti (Bukarest),

Iaşi (Jászvásár) –, akik csomagolva, ampullázva biztosították a késztermékeket.

Az eddig bemutatott összkép fényében érthető, hogy a 80-as években Nagyváradon mintegy 182–185 vegyész, és 730–750 laboráns tevékenykedett.

Elmondhatjuk tehát, hogy bár városunk nem igazán rendelkezett hagyományokkal a vegyipar területén, mégis a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve fokozatosan megeremlődtek az alapok és a feltételek, egy országosan és nemzetközileg is elismert fejlődésre. Egyben ez a titka annak, hogy termékeink a világ több mint 113 országában hirdették polgáraink tehetségét és rátermettségét.

Sajnos a „fordulat” után a vezetők nagy többségének csökkent hozzáértése, a fegyelem nagyfokú lazulása, a géppark elhasználódása, a belső piac felvevő képességének nagymérvű összezsugorodása, a külföldi piacaink szinte teljes elvesztése oda vezetett, hogy pillanatnyilag szinte minden ipari egységünk csak vegetál, s az alkalmazottnak jó, ha egy ötöde rendelkezik munkahellyel.

Szeretnénk remélni, hogy ez az évszázad ismét új távlatokat nyit, és a jelenlegi megtorpanásnak hamarosan végeszakad. Természetesen ehhez minden érdekelt, kicsitől-nagyig, vegyipari szakmunkástól az ipari miniszterig, tevélegesen, megfontoltan és fegyelmezetten kell hogy hozzáálljon a feladatokhoz. Az elvesztett piacokat ugyanis csak kitűnő minőségű termékekkel lehet visszahódítani, s erre bőségesen megvannak a feltételek.

Forrásmunka:

Benedek T. Iván – Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon (1848–1944)*. Harmadik, változatlan kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Bitai: *A Nagyvárad-i vegyipar alapjai és fejlődése*. 1955

Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását*. Bihari Napló Kiadóvállalat Rt. Nagyvárad, 1996.

Gazdag István: *A történelem hétköznapjai 1867–1944*. 1984

- Grünfeld J., Dulca C., Almássy L.: *A Transilvânia festékgyár*. 1968
- Hanák Péter: *Az alapítások kora*. 1991
- Horváth Jenő: *Nagyvárad története*. 1942
- Monitorul Oficial Nr. 119,1948
- Máté J., Dulca C. – Gheorghiu M.: *Monografie Sinteza Oradea 1905–1980*. 1980
- Nagyvárad Levéltár: *Fond Tribunal Bihor-Registrul Firmelor Sociale*.
Pártkabinet éves és 5 éves jelentései. 1955–1988
- Platon Gheorghe: *Istoria modernă a României*. 1985
- Rézler Gyula: *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914*. 1938
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. sz.-ban*. 2000
- Schönczweig Tibor: *Lakkok és festékek*. 1939
- Gh. Blaj, Șt. Szántó, I. Chira: *Județele patriei, Bihor, Monografie*.
Sport-Turism Könyvkiadó. Bukarest, 1979, 111.

HOCHHAUSER RONALD

VESTA VEGYÉSZETI GYÓGYSZERÁRUGYÁR

Nagyvárad város iparának egyik országosan ismert vállalkozása volt a Vesta vegyészeti gyógyszeráru gyár. A szakavatottsággal vezetett ipari létesítmény jelentős szerepet játszott a romániai gyógyszerellátás terén. Románia tíz városában volt képvisellete, termékeivel képes volt ellátni a belföldi piacot.

A **Vesta** vegyészeti gyógyszerárugyárat 1918-ban alapította dr. Messinger Armin vegyész és gyógyszerész. A sikeresnek mondható üzletember Budapesten végezte tanulmányait. Pályáját a budapesti vegyészeti gyárban kezdte mint vegyész, majd Nagyváradra szerződött az Aurora aether és vegyipari Rt.-hez. A háború éveiben egészségügyi személyzetisként végzett szolgálatot.

A várostól bérelt telken megépült gyár 1922. május 10-én részvénytársasággá alakult, a vezetőlánácsa által elfogadott szabályok szerint. A társaság célja és tárgya volt: mindenféle vegyi termékek és gyógyszerek gyártása, ezek forgalomba hozatala, a kész termékekhez szükséges nyers- és félnyers anyagok kitermelése és értékesítése, vegyészeti és gyáráru cikkek behozatala és kivitele, fiókvállalatok létesítése, hasonló célú bel- és külföldi vállalatok képvisellete. Akkoriban társul a céghez adminisztrációs munkák elvégzésére dr. Schönfeld Jenő.

Schönfeld Munkácson és Budapesten végezte tanulmányait. Ezek után, Berlinben a Philipp Branget CO. exportvállalatnál dolgozott levelezőként, majd az első világháború kitöréséig a YOST írógépgyárnál töltött be cégvezetői tiszteletet. A háború befejeztével Nagyváradra szerződött aligazgatói állásba, a **Krausz-Moskovits egyesült ipartelemek vegyiárugyár**-hoz.

1923-tól a cég gyógyszer- és különböző vegyi árut termelt, elsősorban a bőr- és textilipar részére szükséges vegyi áruk gyártásával foglalkozott. Ipari mennyiségben gyártott etilkloridot, bóraxot, am-

móniumkloridot, étert, glaubersót (magnéziumszulfát), mesterséges Karlsbadi-sót, valamint báriumszulfátot egészségügyi célokra.

1928-ban a vállalat részvényeinek 50 százalékát a nagybányai Phoenix kénsav és vegyitermékek gyára Rt. főrészvényese, a Weiser család vette át. A gyár ügyfelei elsősorban nagyváradi és környékbeli cégek, magánszemélyek voltak. Később a társaság országszerte kibővítette üzleti kapcsolatait. Komolyabb üzleteket, szerződéseket kötött az Egészségügyi Minisztériummal, a Társadalombiztosítási Hivatallal és a Román Állami Vasúttal.

Ez idő tájt a gyár olyan méretű fejlődést ért el, hogy a tulajdonosok megvásárolták a telket, amire épült és még az ingatlanállomány bővítését is megvalósították.

1931-ben a vezetőség engedélyt kapott a Román Gyógyszerkönyv (Farmacopeea Română) negyedik kötetében bejegyzett termékek gyártására vagy forgalmazására, beleértve az addig csak külföldön előállított cikkeket is. Megkezdődött tehát az importból származó acetilszalicilsav kivitelezése tablettá formájában.

1940. február 23-án a társaság képviselőt nyitott Bukarestben. Ez év egyben fordulópontot is jelentett a gyár életében. A Weiser-csoport megbízásából, amely időközben a gyár főrészvényesévé vált, az ügyintézői tisztelet a pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. képviselte.

Az 1942. március 14-i közgyűlésen az alapszabály néhány pontja megváltozik. Így a társaság nevét **Vesta Vegyipari és Gyógyárugár Rt.**-re változtatták.

Az 1940–1944 közötti időszakban a gyár tulajdonosai megvásároltak a várostól egy 7500 négyzetméternyi területet, így az ipartelep összterülete 12600 négyzetmétert tett ki. E körülmények között megkezdődött a morfium kivonása és feldolgozása mákból (Papaver Somniferum) és az oxálsav (sóska) előállítás a fűrészporból. Fellendült a gyógynövénykivonatok gyártása és a digitalis készítmény (calcium gluconicum), 0,9 százalékos nátriumklorid, morfium stb. gyógytermékek fiolázása. A fennebb említett időszakban a társaság többnyire Bulgáriába exportálta termékeit.

1944. október 12. (Nagyvárad felszabadulásának napja) és 1948. június 11. (az államosítás időpontja) között a gyár nehéz körülmények

között működik. Közvetlenül az államosítás előtt, belföldi alapanyagból és a Román Királyságban gyártott berendezéssel megkezdődik a szalicilsav előállítás.

1948. november 1-jén a Vestával egyesült az Aurora Aether és Vegyipari Rt. 1954. szeptember 8-án a létesítmény felvette a **Sinteza Vegyigár** nevet. 1969. augusztus 14-én a Sintezába beolvadt a Kolozsvári úti Transilvania Lakk- és Festékárugyár is.

1974-ig a beütemezett fejlesztési terv 75 százalékát teljesítették. Így a gyár kapacitása elérte az évi 40 ezer kg szalicilsav előállítását.

Az ipartelep napjainkban is megtalálható a Chimiei utca 3–7. szám (volt Ioşia tér 5. szám) alatt, mint a Sinteza vegyészeti Rt. részlege.

Románia jelenkori gazdasági átalakulása a Sinteza Vegyigár életében is döntő szerepet játszott. A korábbi gazdasági mechanizmust felváltotta a piacgazdálkodás. Ennek eredményeként a Sinteza vállalat is részvénytársasággá alakult. Mivel a bel- és külföldi piacon egyaránt nehezen tud kibontakozni, három részre osztották: **S.C. Sintor S. A., S.C. Sinteza Color S. A. és Icechim.**

Forrásmunka:

Gh. Blaj, Şt. Szántó, I. Chira: *Judeţele patriei, Bihor, Monografie.* Sport-Turism Könyvkiadó. Bukarest, 1979, 112.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai – Bihar vármegye és Nagyvárad enciklopédiája.* Budapest, 1901, 306., 312.

Fehér Dezső: *Biharmegye, Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve.* Nagyvárad, 1933–1937, 288., 300.

Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Alapszám: 165. Letérszám: 267, 743*

Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek, VII. kötet, 209.*

Alexandru Pop: *A nagyváradai patikák 1919 és 1949 között (kézirat).* Nagyvárad, 1988.

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crişanei,* Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 314.

HOCHHAUSER RONALD

AURORA AETHER ÉS VEGYIPARI RT.

A részvénytársaságot **Moskovits Adolf és Fiai szeszgyár** alapította 1905. augusztus 27-én az ott gyártott termékek feldolgozása céljából. A Téglagyár utcai ipartelepen működő üzem éter és kloroform gyártására volt szakosodva. Közvetlenül az első világháború kitörése előtt jelentős mennyiségben exportált éterszulfidot.

A gyárnak munkatársa volt dr. Messinger Armin vegyész és gyógyszerész. Pályáját a budapesti vegyészeti gyárban kezdte, mint vegyész. 1918-ban a sikeresnek mondható üzletember megalapítja a **Vesta vegyészeti gyógyszeráru gyárat**.

1920-ban Ács Vilmost választották műszaki igazgatói tisztebe. Magas fokú szaktudásának köszönhetőn a gyár fejlődése így biztosított volt. Ács az első világháború kitörése előtt szerzett vegyész-mérnöki oklevelet a budapesti Királyi Műegyetemen. Rendszeresen részt vett a város kulturális és karitatív mozgalmaiban, valamint a jótékonyági rendezvények szervezésében.

1924-ig a vállalat az alapítók elképzeléseinek megfelelően működött. Ekkor a részvényeket a nagyváradi Léderer és Kálmán Szeszgyár és a nagybányai Phoenix Kénsav és Vegyitermékek Gyára Rt. vette át.

1924 és 1927 között a gyár keserűsót (magnéziumszulfát) és etilalkoholt is előállított. Az etilalkohol egy részét exportálta. Ennek ellenére a vállalkozás nem volt nyereséges. Ennek okán a Léderer és Kálmán Szeszgyár átadta részvényeit a nagybányai Phoenix gyár tulajdonosának, a Weiser családnak.

1928-ban Ács Vilmos magánvállalkozói tevékenységet indított, működési körébe vonva a külföldi gyárak gyógyszerkészítményeinek és ipari oldószerjeinek elhelyezését Nagyváradon. Idővel vállalkozása szakterületi nyersanyagot és vegyi cikkeket is készített.

1932-ig a vegyi üzem csak az ammóniumklorid, glaubersó és az egészségügyben használatos éter gyártására volt felszerelve.

1935-ben a vezetőtanács szerződést kötött a Böhme család tulajdonát képező chemnitzi Petrokémiai kombináttal. A szerződési szabályzat alapján a külföldi partner vállalta, hogy eladja a nagyváradi üzemben német előírások szerint gyártott terméket. A két gyár közötti kapcsolat 1939-ben megszakadt. Feltételezhető, hogy ennek az okát a második világháború kitörése okozta.

1940-ben a pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. átvette, majd 1942-ben eladta a gyár részvényeit. Valószínű, hogy a részvények eladásában szerepet játszott a Weiser család is.

A felszabadulást követően az alapanyag hiánya miatt a gyár részelei csökkentett kapacitással működtek. Ez azért történhetett, mert a romániai pénzügyi helyzet napról napra romlott.

Az államosítás (1948. június 11.) után lehetővé vált két új termék, a kolofónium (fenyőgyanta) és származékainak (terpentin és sellak-fenyőgyanta), valamint különféle színű festőanyag előállítása.

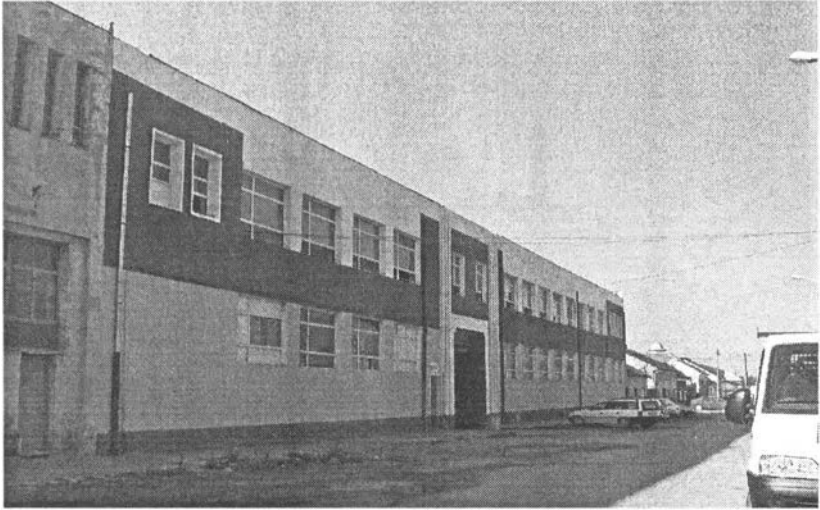
1948. november elsején az **Aurora Éter és Vegyipari Rt.** egyesül a Vesta Vegyészeti Gyógyszerárugyárral.

Forrásmunka:

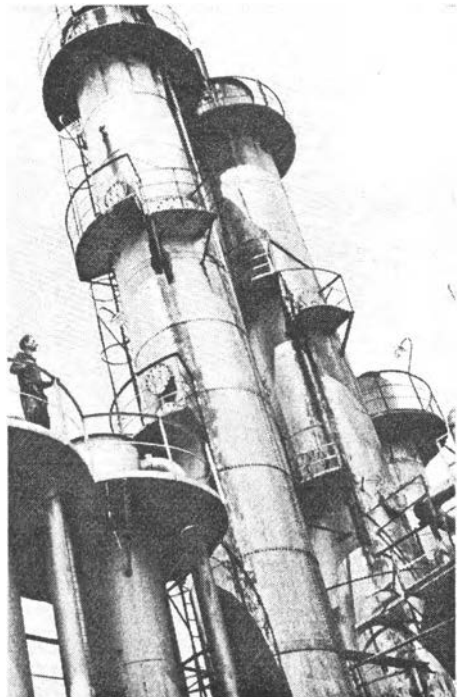
Fehér Dezső: *Bihar megye, Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*. Nagyvárad, 1933–1937, 288., 360.

Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Alapszám: 164., Leltárszám: 266.*

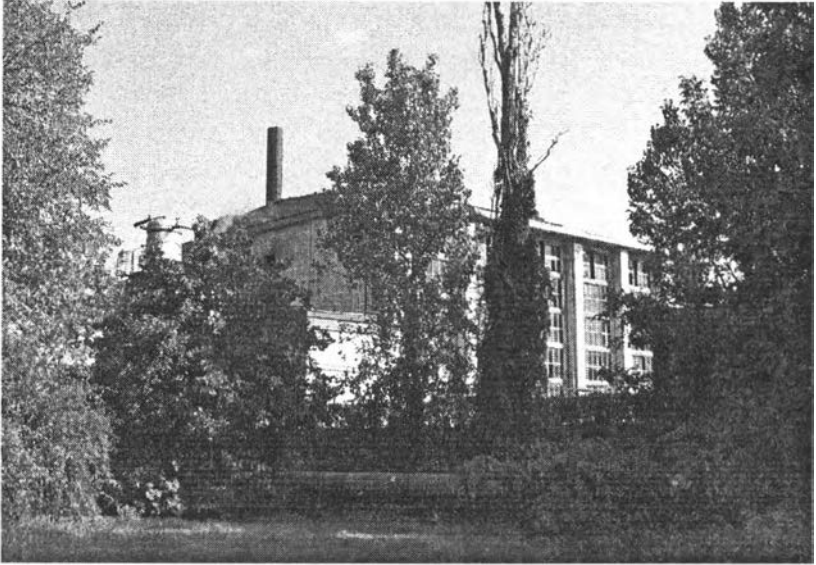
Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 314.

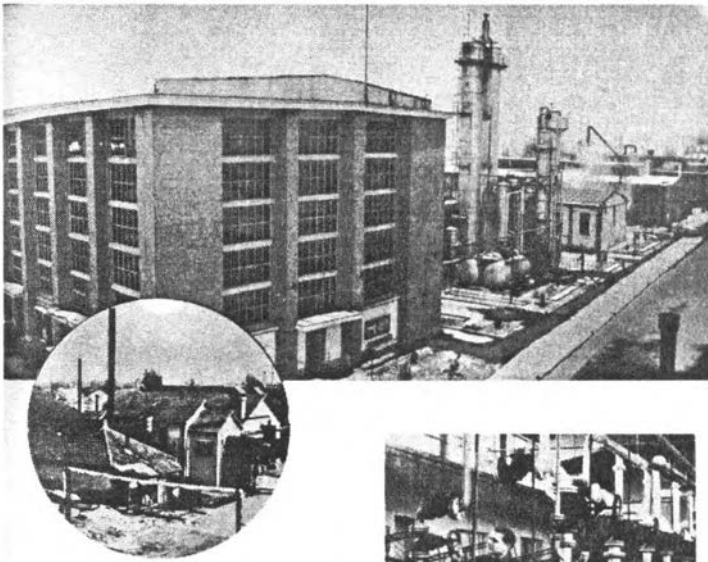
A Sinteza velencei telepe. A festékgyár látképe

**A Sinteza lepárló
berendezései**

A Sinteza vegyigár Óssi telepe – a volt Vesta

A Sinteza Borsi úti telepe. Medalionban: a Vesta Gyógyszerárugár

MAKAI ZOLTÁN – HOCHHAUSER RONALD

MŰANYAGIPAR

Városunk egyik kiemelkedően sikeres vállalata a **Plastor Rt.** műanyag fogyasztási cikkek gyártó cége. Úgy gondolom, hogy e neves cég nemcsak a beépített korszerű technológiának és jó menedzsmentnek köszönheti sikerét, hanem a majdnem száz évre visszatekintő tradíciónak és szakértelemnek is. A mai Plastor több vállalat egyesítéséből született és vált nemzetközi hírnevű céggé. Lássuk csak kik is voltak ezek a jogelődök.

- 1914-ben Rippner Farkas a Kolozsvári út 175. szám alatt létrehozott egy gémpapoc- és fésűgyárat.
 - 1922-ben Falk Ármin a Kórház utca 165. szám alatt létrehozott egy kefégyárat.
 - 1924-ben a Ghillányi út 3. szám alatt Celluloid néven létrejött egy kefégyár.
 - 1936-ban az Arany János utca 12. szám alatt Weisz Gyula megalapított egy fésű- és bakelitgyárat Isomit néven.
- Tekintsük át ezeknek a cégeknek a sorsát születésük sorrendjében.

Rippner Farkas Gémpapoc- és Fésűgyár

A Kolozsvári út 175. szám alatt alapítja meg 1914-ben Rippner Farkas nagyváradi kereskedő a gémpapoc- és fésűgyárat, ahol 22 munkást foglalkoztat. Gyakorlatilag megvásárolta az akkor létező celluloid- és tégelygyár részvényeit, amely felszámolás alatt volt az első világháborút megelőző gazdasági okok miatt. A gyár gyorsan fejlődött és termékei ismertek és keresettek lettek egész Közép-Európában. A termékeket külföldről megvásárolt celluloidból gyártották. 1929-ben a gyár teljesen leégett, de mivel 5 068 389 lejre be volt biztosítva, újra felépítették, és modern berendezésekkel szerelték fel.

1935–1936-ban a gyárban már 300 munkás dolgozott és az alaptőkéje 4 millió lej lett. 1935. december 30-án Rippner Farkas elhunyt és így a gyár a felesége és gyermekei tulajdonába megy át. A tulajdonjog a következőképpen oszlott meg: Rippner Farkas özvegye 50%, leánya, dr. Kunda Márta 25%, és fia, György 25%. Rippner György kereskedelmi akadémiát végzett és Bernben szerzett doktori címet kereskedeleméből. A céget dr. Kunda György vezette. Termékei fésűk, gémkapcsok, cigarettaszípkák, pingponglabdák és cipőkanalak voltak. 1944-ben Rippner György Palesztinába emigrált és a háború után a gyár vezetését először Rippner István, majd Róth István vette át. Az államosításig a gyár nem fejlődött, mert nyersanyaghiánnyal küzdött. Így csak 90–100 munkást foglalkoztatott. 1948-ban a gyárat államosították és ráruházták az Isomit tevékenységét is. 1949–1952 között a gyár többször is nevet változtatott, majd 1952-ben egyesült a kefégyárral.

Falk Ármin Kefegyár – Nagyvárad

Debrecenben létezett már a 20. század elején egy Falk Ármin Kefegyár. Ez a gyár 1921-ben egy telket vásárolt a Pasteur utca 153–155. alatt és 1922-ben megkezdte működését a nagyváradai egység is. 1922-ben megalakult a vezetőségi tanács, a következő összetétellel: Nicolae Zigre ügyvéd, Iulian Peter Bihar megye prefektusa, dr. Edmund Stern fakitermelő, Erber Dezső bankigazgató, Victor Werheimstein, Weisz Dávid kefégyáros Debrecenben. A gyár termékei különféle kefék voltak. Az alaptőke 3 millió lej volt. A vezetőségi tanács 4–12 tagból állott. Kezdetben a gyár 30–50 munkással, később pedig már 100-zal dolgozott. 1928-ban a gyár megváltoztatta nevét, Falk Ármin és Társa névre. Gyártmányai között voltak: kefék, ecsetek, gémkapcsok, játékok, celluloid háztartási eszközök és fából készült termékek. 1941–1948 között Egyesült Kefegyár Rt. Debrecen nagyváradai kirendeltsége néven működött. Az államosításkor **Bihari Kefegyár** lett a neve, majd 1950-ben megkapta a **Chaia Lifschits** állami iparvállalat címet. Termékskálájából említésre érdemesek vol-

tak a kefék, műanyag edények és játékok. 1952-ben a gyár beolvadt a Rippner Farkas-féle vállalkozásba és közös elnevezésük volt a **Bihari Műanyag-árugyár Nagyvárad**. 1952–1959 között ehhez csatoltak még egy hasonló jellegű létesítményt, a Celluloid üzemet.

Celluloid Kefegyár

A gyár 1924-ben alakult meg a Ghillányi út és a mai Gh. Costa-Foru utca sarkán. Az üzem termékei különböző kefék voltak, beleértve fogkeféket is. 1927-ben a vezetőségi tanács tagja lett Ripper Farkas ismert gyártulajdonos. 1952–1959 között a gyár beolvad a nagy műanyagárugyárba és a telephely is megszűnt. Az épületet lebontották, helyébe tömbházat építettek. Ennek földszintjén működik jelenleg a Tiriac Bank egyik fiókjá. Erről az üzemről sajnos csak ennyit tudunk kideríteni kutatásaink eme szakaszában.

ISOMIT Fésű- és Bakelitgyár

A céget 1936-ban létesítették. Székhelye az Arany János utca 12. szám volt. A vállalkozást ezen a néven Weisz Gyula és társai jegyezték be. Elsősorban fésűket és háztartási tárgyakat gyártott műgyanta alapanyagból. A tulajdonosok Weisz Gyula és Birnfeld Jenő voltak, akik később kivándoroltak Palesztinába. Az államosítás után 1948-ban összevonták a műanyagárugyárral és a telepet felszámolták.

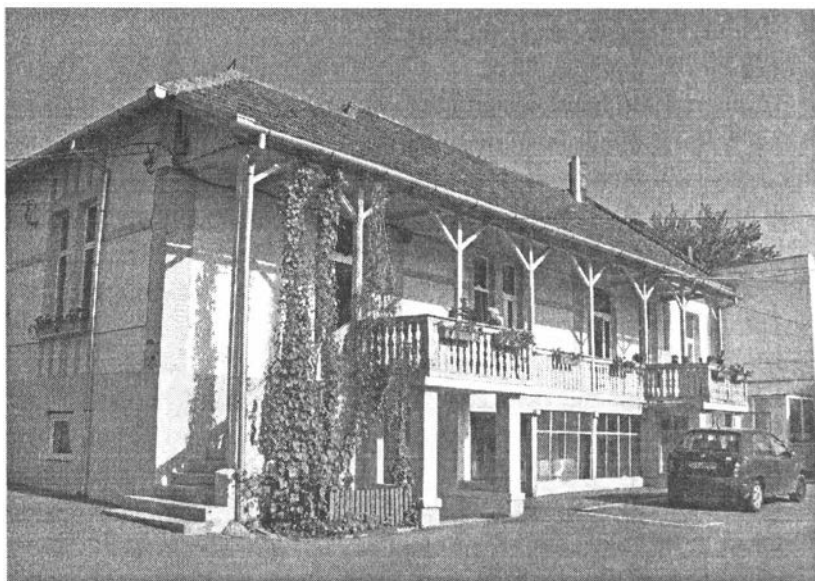
Lássuk mi lett a sorsa a nagy műanyagárugyárnak.

1963-ban az immár kibővített vállalat felvette a **Viitorul** nevet. Fokozatosan fejlődött és Románia legnagyobb játékgyára lett. 1991-ben a vállalat részvénytársasággá alakult és felvette a **PLASTOR** nevet. Termékskálája bővült és a klasszikus műanyagtermékek mellett Románia egyik legnagyobb sportszereket gyártó vállalatává nőtte ki magát.

1990-ben a Kórház utcai részleg kivált az anyavállalatból, és külön életet kezdett **Perind** néven.

Forrásmunka:

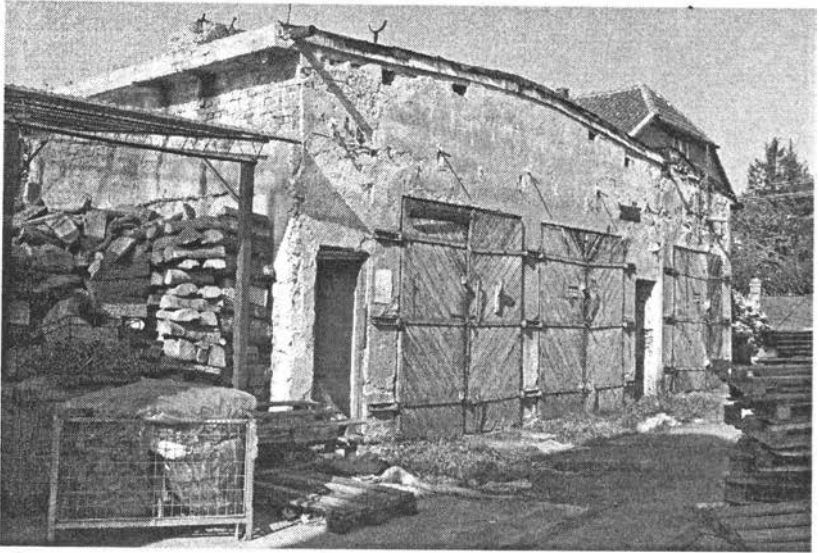
- Fehér Dezső: *Bihar /Bihar megye/ Oradea–Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve. Oradea, 1933–1937. 284., 285.*
 Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Alapszám: 123., Leltárszám: 195., 902.* Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Alapszám: 124., Leltárszám: 196., 903.*
 Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Alapszám: 127., Leltárszám: 199., 906.*
 Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek: IX. kötet, 366.*
 Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek: X. kötet, 91.*
 Országos Levéltár, Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek: XII. kötet, 175.*
 Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei.* Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 315.

A volt kefégyár, jelenleg Perind fa- és műanyag-feldolgozó telephelye

Tározó a telephelyen

A kefegyár szárítója

A Plator Kolozsvári úti
épületei ma

FAFELDOLGOZÓ IPAR

PÁSZTAI OTTÓ

A JENEY-FÉLE FA- ÉS SZÉNTELEP – HORDÓGYÁR

Jeney Rudolf középiskoláinak elvégzése után beiratkozott a Jogakadémiára, időközben a MÁV, majd a CFR vezérigazgatóságán dolgozott. 1921-től megalapítja Fatelepét, s kitűnő felkészültsége, jó kapcsolatai, és feltétlen megbízhatósága révén vállalkozása ugrásszerűen fejlődik.

Bihar megyében Mezőtelegd és Vércsorog körzetében vásárolt erdőrészt, majd 1930-tól Csík megyében 1200 hold erdőt, valamint szénbányát. Ezek ésszerű, és gazdaságos kitermelését fokozatosan, hozzáértéssel biztosította. Mivel megfelelő gatterekkel is rendelkezett, jó szakemberek vezetésével, különböző méretű gerendákat, deszkaféléket és léceket gyártottak. Az így nyert termékek nagy részét, a váradi telephelyről értékesítette. Nagy koncepcióval és alapos szaktudással, kitűnő szervezéssel, csakhamar nemcsak Nagyvárad, de egész Erdély egyik legnagyobb szállítójává lépett elő. Állandó szállítója az összes városi hatóságoknak és közműveknek, a villamosműveknek. Évente több mint ezer vagon szenet értékesít. Beszállítója a botfalusi cukorgyárnak, s az összes papírgyárnak. Három-négy jellegzetesen pirosra festett teherautója pontos, gyors és minőségi kiszolgálást biztosított. Ugyanakkor a városi tehervasút is bejárt a telephelyre. Nem elhanyagolható, hogy minden jelentősebb építkezésnek a szükséges faanyagát ő szerzőtte le.

Mivel megbízhatóságának hamar híre terjedt, igen jelentős exporttevékenységet is sikerült lebonyolítania. Így szállított Ausztriába, Olaszországba, Magyarországra és Görögországba.

A második világháború jelentős profilváltást eredményezett. Ugyanis a hadsereg számára négy-hat személyes, duplafalú, gyorsan és könnyen összeszerelhető faházakat gyártottak, amelyeket kátrány-

nyal impregnáltak. Mikor a német hadsereg is tőlük rendelt ezekből, az igények hatalmasan megnöttek, amit igen nehéz volt teljesíteni.

Úgyszintén a második világháború alatt vált szükségessé 70–80 literes, gőzölt bükkfából készült fahordók gyártása, élelmiszerek (savanyú káposzta, zöld paradicsom, cékla, paprika, szárított gyümölcsök, lekvárok, sós túró) szállítására, tárolására a hadseregnek.

A háború befejezése után, természetesen azonnal leállt a faházgyártás, ám annál nagyobb igény mutatkozott a hordókra. Érdekesként említhetjük meg, hogy többféle kísérlet történt kisebb 25–50 literes, vagy éppen nagyobb, 200 literes hordók bevezetésére, gyártására, erre valahogy nem volt igény, s így a gyár megmaradt a már klasszikus 70–80 literes típusnál.

Természetes, hogy a tömeges gyártás megkövetelte a géppark fokozatos bővítését a különböző munkafázisok elvégzésére. Ezzel jelentősen megnövekedett a termelékenység. Így a gatter mellett szalagfűrészeket, körfűrészeket, fazonírozó gyalukat, dörzsgépeket, szállító eszközöket, bognár eszközöket szereztek be. De a legjelentősebb beruházás a szárító kapacitásának növelése volt.

Azt is el kell mondanunk, hogy az első időkben – 1946–1948 között – a munkavédelemre nem fordítottak kellő figyelmet, ennek következtében nagyon sok baleset történt, hetente több is.

Az államosítás után az üzem tovább fejlődik, modern gépekkel szerelik fel, egyes munkafolyamatokat ésszerűsítenek, kevesebb lesz a felesleges üzemen belüli szállítás, s jelentősen javul a munkavédelem, védőberendezések felszerelésével.

A további évtizedekben a gyár töretlenül termel, tartja a minőségi követelményeket, s megmaradnak a piaci partnerei. Az országban végbement ipari forradalom, s az átrendeződések éveiben igen sok azonos profilú vállalatot vontak össze, így a Hordógyár is az Alfa-bútoripari komplex tagjává válik. Az irányítás, adminisztráció központosított, számukra megmarad a termelési folyamat, annak minden fázisával.

A Széles Kálmán-féle Műbútor Asztalos Üzem

Széles Sándor műbútor asztalos még a béke éveiben alapozta meg kiváló szaktudásával a hírnevét és megbecsülését. Ezt fiai: Kálmán és Gábor nemcsak megőrizték, de minden akadályt legyőző akaraterejükkel az impériumváltás utáni nehéz időben is gyarapították.

Széles Kálmán az 1900-ban alapított műbútor és asztalos üzemben gyakornokként kezdi meg munkásságát, a főreál elvégzése után. Majd 1925-ben Budapesten elvégzi a Felsőipari iskolát. Eközben iparművészeti szaktanfolyamot is látogat. Katonaság, nősülés, majd édesapja halála után testvérével, Gáborral, 1928-ban átveszik a gyár irányítását. A legmodernebb iparművészeti ízléssel és szaktudással, hatalmas iramban fejlesztik a gyárat. Így természetes, hogy elhalmozzák őket megrendelésekkel. Kezüik alól remekművű munkák kerülnek ki. A munkáslétszám 50–60.

Kálmánt 1928-ban megválasztják a Bútorszövetkezet igazgatósági tagjává, majd 1929-ben elnökévé. Hasonlóképpen az Ipartestületi Hitelszövetkezet is igazgatósági taggá választja. Gyakran megy Budapestre, Bécsbe, hogy lépést tudjon tartani az épület és műbútor szakma irányjaival és fejlődésével.

Magánemberként már ifjú korától kezdve komolyan foglalkozott zenével. Maczalik és Vomácska tanítványa. 1932-ben Sass Kálmánnal és Soós Andrással megalakítja az Erkel zenekart, s rendszeresen tartanak világi és egyházi hangversenyeket.

Az általános, súlyosodó gazdasági helyzet, az adónyomorítás, pénzügyi válságot idézett elő, így kénytelenek visszaadni a gyáripari engedélyüket, s mint kisiparosok folytatják tovább tevékenységüket. A helyzet viszonylagos normalizálódása után ismét talpra állnak és modernül felszerelt műbútor-asztalos üzemet működtetnek. Specialitásuk a faragott bútor. Az évtizedek alatt egész sereg kiváló szakembert neveltek ki a szakmának. Hasonlóval csak a marosvásárhelyi Székely-Réti üzemben találkozhattunk.

Az államosítás után is ezt a speciális tevékenységet viszi tovább a vállalat. Mivel az igények igen nagyok, az üzemet speciális fazonírozó-másoló gépekkel látják el, hogy biztosíthassák a tömeges méretű

gyártást. Az itt dolgozók kiemelt megbecsülésben részesülnek, hiszen országosan is egyedi műalkotások az innen kikerült bútorok. A későbbiekben ezt az üzemet is besorolják az Alfa-kartellbe.

A hagyományoknak megfelelően, ifj. Széles Kálmán, aki bár mezőgazdasági mérnöki képzést szerez Kolozsváron, folytatja a faragott bútorok készítését. Mikor a Római Katolikus Püspöki Palotában létrehozzák a Körösvidéki Múzeumot, ifj. Széles Kálmán oroszlán-részt vállal a helyreállító, rekonstrukciós munkálatokból. A faragott ajtószárnyak mind az ő keze munkái.

Széles Gáborról el kell mondanunk, hogy érettségi után fém- és faipari szakismereteket szerzett. Kitűnően rajzolt. Faszobrászatot Temesváron, Bukarestben és Bécsben tanult. Az 1930-as években újra-indult üzemben már nem vállalt szerepet, különvált bátyjától s folytatta a kisipart. Az államosítás után a Szövetkezet keretében dolgozott. Mint műkedvelő színész, igen jelentős szerepet töltött be városunk kultúréletében. Mint rendező évtizedekig sikeresen tevékenykedett.

A fasarokgyár

A Favorit Cipőgyár az államosítást követően a Vársáncban lévő egykori malom épületében berendezett egy fasarok gyártó részleget. Figyelembe véve, hogy ezzel a problémával a fafeldolgozó iparban nem igen foglalkoztak, lévén viszonylag munkaigényes, és számukra mennyiségileg nem igazán jelentett vonzóerőt, meg kellett helyileg oldani a szükségletet. Mivel Nagyváradon több cipőgyár is üzemelt, hasonló igényekkel, értelmét látták ilyen típusú gyár részleg megszerzésének és a beruházásnak.

A felhasznált nyersanyag bükk és gyertyánfa, amely megfelelően kemény és kevésbé hasad. A hagyományos faipari gépek: kör- és szalagfűrész, gyalugép mellett idommaró gépekkel látták el, valamint csiszoló gépekkel. Kezdetben problémákat okozott a mindenütt szál-longó fűrészpor, hiszen az eredeti épület nem rendelkezett kellő ventilációs berendezésekkel, de rövidesen ezt is megoldották. Csakúgy mint a szakembergárda kiképzését, akikkel a gyakran változó igényeket is sikerült kielégíteni.

Két műszakban mintegy 45–55 munkást foglalkoztattak. Megoldást nyert a raktározás, a szállítás, és sikerült belföldi piacokat szerezniük a más városokban működő cipőgyárak felé is.

A technikai fejlődés következtében, a 70-es évek második felében versenytársként megjelent a műanyag sarok, amelyet egyszerű öntéssel készítenek. Pillanatnyilag még mindkét megoldást alkalmazzák a cipőiparban.

Alfa Bútorgyár – Kombinát

Az Állami Tervhivatal, valamint az Ipari Minisztérium Faipari Főigazgatósága az 1960-as években egy jól át nem gondolt fejlesztésbe kezdett. Ennek eredményeként az évtized végére, országosan több mint 38 bútorgyár létesült. A szakemberek véleménye megegyezett abban már akkor, hogy a reális szám 15–18 bútorgyár lett volna.

Egyrészt az ország faállománya sínylette meg ezt az ésszerűtlen tervet, másrészt sem a belföldi piac felvevő készsége, sem pedig az export igények nem indokolták ezt a hatalmas növekedést. A faanyaggal való takarékoskodás reakényszerítette a gyárakat a préselt PAL-lemezek használatára, ami jelentős minőségi visszaesést jelentett. Mind a német, mind az angol piac még igényelte a keményfa-stílbútorokat, s nem fogadták el a PAL-ra való áttérést. Ugyanakkor Európa-szerte egyre nagyobb tért hódított a skandináv, natúr fenyőfa bútor.

Természetesen ebből a fejlesztési tervből Bihar megye sem maradhatott ki. Új bútorgyár létesült Nagyváradon, az **Alfa**, Belényesben, Vaskohsziklásón (Ştei) és Székelyhídon. A mezőtelegdit és a nagyszalontait csak modernizálták, s bizonyos átalakításokat végeztek.

Nem sokkal az üzembe helyezéseik után, Minisztertanácsi Határozat alapján, a megyénkben lévő kilenc bútorgyárból kombinátot alakítottak, amelynek vezetősége az Alfa gyárban székel. El lehet gondolni, mennyi probléma adódott naponta, amelyek azonnali megoldást kívántak. Már pedig ezt a legjobb igyekezettel sem lehetett teljesíteni!

Mint az egyik legjelentősebb nehézség – minden bútorgyárnál fennállt országosan –, a szárítók szűk keresztmetszete volt. Már a tervezésnél hibásan kalkuláltak, s ezt a későbbiekben az üzembe helye-

zett gyárak esetében szinte alig vagy lehetetlen volt látványosan korrigálni. Egy másik nem elhanyagolható követelmény a gyárak életképessége szempontjából, az exportszerződések volumenc (nagysága). A jövedelmezőség egyik alapfeltétele, hogy az illető bútortípusokból minél nagyobb szériákat gyárthassanak, 100–300–500 darabot. Viszont a felvásárló külföldi bútorkereskedőknek ez nem érdeke, mert ők minél változatosabb típusokat akarnak bemutatni a piacokon, s 30–50 db-os rendeléseket kötöttek. A gyáraknak minden erővel azon kellett munkálkodni, hogy a hasonló bútortípusokra minél több vevőt találjanak. A siker nagyon vegyes és törekeny volt.

Azt becsületesen el kell mondanunk, hogy az új létesítményeket valóban a legmodernebb gépparkkal szerelték fel. Egyrésztük külföldről érkezett, s egy jelentős részük hazai gyártmány volt. Úgy vélem nem volna érdekes felsorolni teljes részletességgel az üzemek berendezéseit, így csak nagy vonalakban tesztek említést róluk: körfűrészek, szalagfűrészek, marógépek, esztergák, másológépek, csiszológépek, prések, tömörítők, fűrőgépek, szegecslők, kompresszorok, szárítók, festőrézleg, kárpitos rézleg, szállítóeszközök, hőközpont, elektromos energia központ, laboratórium, szennyvízderítő, nyersanyag, félkészáru- és készáruraktárak, vámformaságok.

Az Alfa gyárnak mindvégig volt egy igen szépen berendezett bemutatkozó részlege, s a készáruraktár is a vevők rendelkezésére állt. Országosan több alkalommal szerepeltek a kiültetett kombinátok között. A belföldi piacra szánt termékeiket részletre is meg lehetett vásárolni. Exportpartnereik főleg Nyugat-Németországból, Angliából, Ausztriából, kisebb mértékben Izraelből, Spanyolországból és az Egyesült Államokból kerültek ki. Ezzel párhuzamosan igen jelentős mennyiségeket szállítottak a Szovjetunióba, Kelet-Németországba.

Mint hamarosan kiderült, a marketing tevékenység nem volt kielégítő. Nem célozták meg a külföldi hoteleket, vendéglátóipari egységeket. Nem igazán nyertek piacot Spanyolországban, Portugáliában, Izraelben, a skandináv országokban, a Benelux államokban, Görögországban. Bár az Egyesült Államokban lett volna igény a bútorainkra, de a hatalmas szállítási költségek veszteségessé tették volna, az erre a piacra való szállítást.

Országosan megoldatlan problémát jelentett az orosz piac. Amellett, hogy bagóért akartak vásárolni, meg csereakcióban – nyersolaj, földgáz, faanyag – , hatalmas adósságállományt halmoztak fel. Bármilyen kormány szintű delegáció utazott a Szovjetunióba, ezt a hatalmas volumenű adósságot képtelen volt behajtani évekig! Ez azt eredményezte, hogy az egyes kombinátoknak hatalmas kinnlevőségeik halmozódtak fel. Ezért bankkölcsönök felvételére kényszerültek, amelyek alaposan megterhelték a vállalatok pénzügyi egyensúlyát. Mindenki tudta, de orvosolni senki sem vállalkozott rá.

Minden termelőegység működése alatt a géppark fokozatosan kopik, cserélni kell bizonyos alkatrészeket, s a karbantartási, javítási munkálatokat folyamatosan el kell végezni. A 80-as évek megszorító intézkedései nyomán, külföldről nem lehetett beszerezni a tartalék alkatrészeket. A hazai cserealkatrészek sajnos a legtöbb esetben nem voltak megfelelő minőségűek, s így egyre többször kellett javításra leállni a szerszámgépeknél.

Felléptek bizonyos technológiai fegyelmetlenségek, figyelmetlenségek is, amelyek a végtermék minőségében jelentkeztek. A festőműhelyek ventilációja, maga a műhely tisztasága is sok kívánni valót hagyott maga után. Az összeszerelésekénél történt apró figyelmetlenségek, a csomagolásnál, szállítás közben történt gondatlanság következtében megsérültek a bútorok, karcolás, üvegek, tükrök összetörték, összezsúrolták a kárpitozást, figyelmetlenül állították össze a garnitúrákat. Egyszóval a minőségi reklamációk egy adott pillanatban 20–25 százalékot is elértek. A hitelvesztés mellett, jelentős jóváírásokat kellett tenni, hogy a reklamációkat lerendezzék.

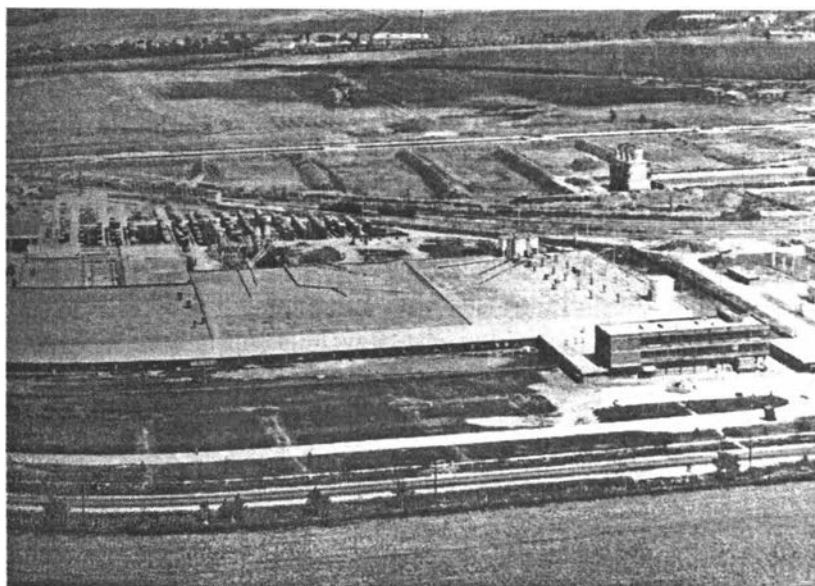
Mivel a lakosság vásárlóereje is erősen lecsökkent, a külföldi partnerek sem adták egymásnak a kilincset, a gyár termelése jelentősen beszűkült. A kombinát szinte minden részlege hasonló helyzetbe került. A rendszerváltást követő években még súlyosabbá vált az egyes gyárak működése, a termékek értékesítése. Nagyon nehezen álltak át a központi irányításról az egyéni kezdeményezésekre. Még a fejekben is rendet kellett teremteni, új szemléletet kialakítani. Most mutatkozott meg az a szabály, hogy az olyan kisebb, mozgékonyabb egységek, mint a szalontai és a székelyhídi, sokkal hamarabb tudtak

alkalmazkodni a piac mindenkori követelményeihez. A szalontaiak esetében, a Nyugat-Európában meghonosodott natúr fenyőfa bútorok gyártása mindvégig folyamatos bel- és külföldi vevőkört biztosított.

Napjainkban az Alfa gyár is lassan talpra áll, s ha csökkentett munkaslétszámmal is, de termel és értékesít.

Forrásmunka:

Gh. Blaj, Șt. Szántó, I. Chira: *Județele patriei, Bihor, Monografie.*
Sport-Turism Könyvkiadó. Bukarest, 1979, 112.

Látkép az Alfa bútorgyárral. Háttérben a Biharpüspöki–Nagyvárad vasútvonal, és a biharpüspöki téglagyár

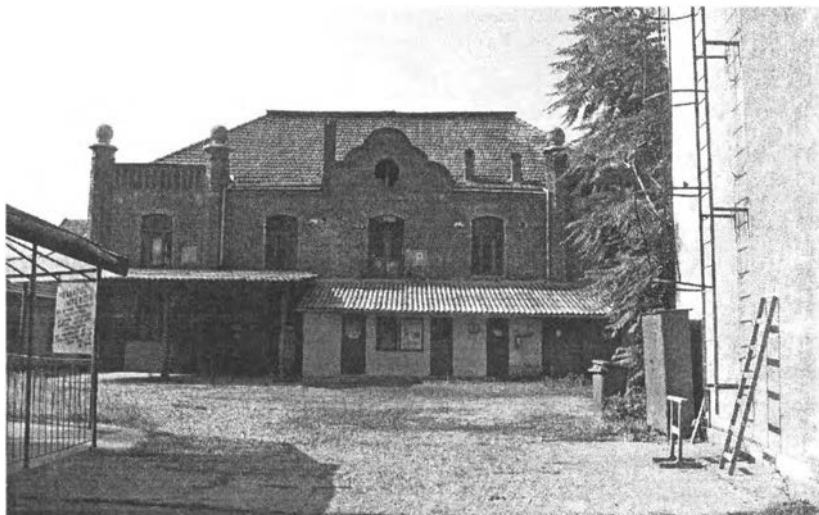
MAKAI ZOLTÁN

LEMNUL SZÖVETKEZET

1945 tavaszán a faipari egyesített szakszervezet tagjai elhatározták, hogy létrehoznak több szövetkezetet. A korabeli jegyzőkönyvekből kitérni, hogy ezek tevékenysége bútorgyártásra, kőműves- és építészeti munkákra szorítkozik. A szövetkezeteknek 22 alapító tagja volt. Az évek folyamán tovább bővülnek, s 1948-ban már 120 tagjuk van. Egy 1945. április 14-én kelt jegyzőkönyv a következőket rögzítette: A faipari dolgozók egyesített szövetkezete kezdeményezi egy termelőszövetkezet megalakítását a következő szakmákban: bútor, mázolás, építészet 22 taggal. Ezek közül felsoroljuk Sarkadi Sándort, Herceg Imrét, Tóth Imrét, Perl Sámuel, Karácsonyi Istvánt, Somogyi Gyulát, Barabás Bélát, Olasz Józsefet és Szabó Károlyt. Annak dacára, hogy kevés és kezdetleges szerszámokkal rendelkeztek, 1945 végén már jelentős munkákról tudtak beszámolni. Ezek a következők: javítások Félixfürdőn, a városházán, a SZEDOSZ hét üzlethelyiségében, egy gyermekotthon berendezése, és az első tíz lakossági megrendelésre elkészült bútorgarnitúra. Három éven keresztül ezek a kis termelőcsoportok vettek részt Nagyváradon a háború okozta sebek begyógyításában. 1948. április 1-jén elhatározzák, hogy egyesülnek és megalakítják a **Constructorul kisipari szövetkezetet**, amely már szélesebb körben tevékenykedik. 127 tagjuk van és ebből csak hét kisiparos. Ezután a szerkezeti változás után a bútorrészleg fokozatosan bővül. 1949-ben és 1950-ben a bádigosok, vízvezeték-szerelők és mázolókat átmennek az állami szektorba, s helyettük kisiparos asztalosok és bútorszakértők kerülnek a szövetkezetbe. Ez az állandó mozgás arra készteti a **Fa és Bútor**, illetve a **Constructorul** szövetkezet tagjait, hogy egyesüljenek **Lemnul Szövetkezet** néven, amelynek székhelye a Kogălniceanu utca 14. szám. A döntő közgyűlésre 1950. szeptember 19-én került sor. A Lemnul Szövetkezetből fokozatosan kiválnak a bádigosok, üvegsziszolók stb., és így 1951-ben már kimondottan bútoripari profillal működik. A szövetkezet bővül és megalakul egy

kárpitos részleg is. Ajtaján új tagok kopogtatnak és bővítik a szakemberek táborát. Felsoroljuk a következőket: Széll Ferenc, Szupper Károly, Oláh Ferenc, Asztalos József, Dudás Gyula, Megyeri Ferenc, Malozsák Lajos, Tóth Kálmán és még sokan mások. A szövetkezet helyiséghiány miatt a 265 tag tevékenységét négy részlegbe vonta össze a termelékenység, a szervezettség és a minőség növelése érdekében. Lassan felújítják a gépparkot, majd elkezdnek exportra is termelni, főleg Lengyelországba és a Szovjetunióba. A növekvő igény kielégítésére létrehoznak még három kiszolgáló egységet és egy régi bútorfelújító részleget. Nagy hangsúlyt fektetnek a továbbképzésre és új fiatal munkaerők betanítására. 1961 és 1970 között a géppark jelentősen megújult. Lassan a munkaterülete két telephelyre koncentráldott. Az egyik a Kogălniceanu utcai, a másik pedig a Războieni utca 82. szám alatti telephely. A Kogălniceanu utcai telephely az államosítás előtt a zsidó hitközség tulajdonában volt. Itt különböző műhelyek és egy zsinagóga működött. A szövetkezet pár év múlva kénytelen elköltözni a Războieni utcai telephelyre, környezetvédelmi és városrendezési okok miatt. A jelenlegi telephely elég elavult egyszintes épületekből áll. Egyedül a régi zsinagóga érdemelne több figyelmet.

Okvetlenül el kell mondjuk, hogy egy kiváló hajdani szakmunkás, Széll Ferenc munkakönyve bizonyítja, hogy egy jó szakmunkás milyen hosszú tanulmányi utat kellett megtegyen, hogy elismert szakember legyen. A beszámolók szerint Széll Ferenc a szövetkezet egyik legjobb szakembere volt. Tanulmányait Nagyváradon végezte, majd az első világháború után előbb Franciaországban szerzett négy éven keresztül fa- és bútorigipari szakismereteket, majd Bukarestben faipari és lakberendezési vállalatot létesít. Itt csakhamar a királyi család és a legelőkelőbb körök beszállítója lett. Hazakerülve, előbb mint kisiparos dolgozott a Holdvilág (Lunei) utca 4. sz. alatti műhelyében, majd a szövetkezet kiváló szakembere lett. Oktatóként a Kisipari Termelőszövetkezetek ipariskolájában is oktatott. Fiát, ifjabb Széll Ferencet, ő vezette be a bútorigipar rejtjelmeibe, aki szintén alapembere lett a szövetkezetnek.

Részlet a Lemnul szövetkezet központi, Kogálniceanu utcai telephelyéről. A képen látható a régi zsinagóga egy része is

M. kir. Belügyminisiteri

33.723/1931.

A Lemnul volt alkalmazottja, Széll Ferenc nemességi igazolványa és családi címere

Bizonyítvány.

A rendelkezésemre álló hiteles adatok alapján ezennel bizonyítom, hogy a Bihar megyei Magyaralonta községben 1894. évi február hó 22. ján született Széll Ferenc megváradai lakosnak magyar nemességje igazolva van.

Budapest, 1931. évi július hó 6-án.

A miniszter rendeletéből

Széll Ferenc
minisiteri o. tanácsos.

Szell Ferenc bútorasztalos mesterkönyve és biztosítási könyve
 családí fotóval

ÉPÍTŐANYAG-IPAR

HOCHHAUSER RONALD

ROSENBERG IZSÓ CZEMENTÁRUGYÁR, ASPHALT- ÉS KÁTRÁNYIPAR RT. NAGYVÁRAD

A Rosenberg Izsó Cimentárugyár, Asphalt- és Kátrányipar Rt. 1898-ban alakult. Tevékenységi területéhez tartozott: a cement és műkőárak gyártása és forgalomba hozatala, beton és vasbeton munkálatok kivitele, cement- és azbesztpala gyártása, forgalomba hozatala és ezzel való bármely fedések kivitele, aszfalt és fedéllemezek gyártása és forgalomba hozatala, valamint ezzel való tetőfedések kivitele, kátránytermékek gyári feldolgozása és forgalomba hozatala, növényolajból készült gépzsírok és kenőcsök gyártása és forgalomba hozatala, növényi zsiradékok vétele és eladása, vegyi cikkeknek ipari úton való előállítása és forgalomba hozatala.

Hogy miként kínálta a tulajdonos a gyárában előállított termékeket, kiderül abból a mintakönyvből, amit kereskedelmi és reklámozási céllal terjesztett:

„...Cementcsőgyáram úgy minőség, mint mennyiség tekintetében a legmesszebbmenő kívánalmakat is kielégítheti. Műkő-osztályom mindennemű műkövet jutányos árak mellett, a legcsinosabban készít. Vállalkozom a beton- és vasbeton-építkezés minden ágára, csatornázások kivitelére és felszólításra személyesen vagy levélben minden kívánt felvilágosítással szolgállok. A Beocsini Cementgyárak vezérképviselőjét bírván, módomban van portland és román cementre a legjutányosabb árakkal szolgálni. Építkezési anyag raktáramat kibővítettem és minden elképzelhető építési anyagokkal felszereltem.

...A tapasztalat azt mutatja, hogy a márvány-mozaiklapok teljesen feleslegessé teszik a külföldi úgynevezett „mettlachi” lapok használatát, mert a legkeményebb márványokból, nagynyomású hidraulikus présekkel gyártatván, a lapok felülete teljesen kemény márványszerű

réteget képez és a kopásnak teljesen ellenáll. Külső csinosság tekintetében is felveszik a versenyt minden más, de drágább burkoló anyaggal.”

Az általános eladási feltételek fogalmazása a következő volt:

„1. Az árjegyzékben foglalt árak korona értékben, készpénzfizetés mellett, raktáramból, illetve gyáramból értve és esetleges árváltozások iránti kötelezettség nélkül értendők.

2. A szállítás mindenkor a megrendelő számlájára és veszélyére történik. Szállítás alatt esetleges előforduló hiányok, törések vagy sérülésekért semminemű felelősséget nem vállalok és kártérítést nem nyújtok.

3. Az áruk rendszerint csomagolatlanul lesznek feladva: kívánatra azonban csomagoltatnak is és ezért csak az önköltségek számíttatnak fel.

4. Vasúti feladó állomás és teljesítő hely:

*kisebb szállítmányokra Nagyvárad állomás és teljesítő hely;
egész vagonoknál Nagyvárad-Vásártér állomás;*

Felszólalásokat csak az áru elküldésétől számított nyolc napon belül veszek tekintetbe.

Ismeretlen rendelők kéretnek a megrendelésnél az összeg 10%-át előlegül beküldeni. Külön kikötés hiányában a szállítás utánvétellel történik.

Pénzküldeményeket kérem címemre: Rosenberg Izsó Nagyvárad, vagy 8642. számú postatakarékpénztári számlámra befizetőlapjaimmal küldeni.

Megrendelések alkalmával, mintakönyvem, illetve jelen árjegyzékem megnevezéseit (megnevezés, minta számát és méretét) tessék használni. A mozaiklap vagy cementlap megrendelésnél kérem az alaplap és szegélylap számát velem közölni és a burkolandó területek pontos alaprajzát megküldeni, melyen az esetleges ajtó- és ablak mélyedések szintén feltüntetve legyenek; ezen alaprajz méretei után egy pontos lerakási tervet készítették a munkás részére.

A márvány-mozaiklapok árai csiszolt lemezekért értendők; kívánatra szállítok fényezett lemezeket is, melyek négyzetméterje 2 korona 50 fillérrel drágább a csiszolt lapoknál; nem ajánlom azonban a

fényezést előre végeztetni, mert a márványmozaik lapok 4–5 heti használat és gyakoribb felmosás által (szappan, vagy szódás vízzel) maguktól is szép fényt kapnak.

A lemezek súlyai a következők:

1 m² cementlap súlya50 kg

1 m² mozaiklap súlya.....50 kg”

1937. május 3-án, a cég felvette a **Duralex-Rosenberg Izsó cementárugyár, aszfalt és kátrányipar Rt.** nevet.

1939-ben a Törvényszék jegyezte, hogy a társaság egy új fiókot létesített Bukarestben, az Încinată utca 22. szám alatt. E fiók tevékenységi területe azonos volt a nagyváradi gyáréval.

Az 1940. december 6-án megtartott rendkívüli közgyűlés határozatának alapján, a tulajdonosok alaptőke-csökkentést hajtottak végre, azzal a céllal, hogy a csökkentési összegből részvényeket bocsáthassanak ki Bukarestben, és ily módon az ott tevékenységet folytató fiók önálló Rt.-vé alakulhasson.

Egy évvel az államosítás után a gyárat összevonták a Román Melocco Művek Cementárugyár és Építési Vállalat Részvénytársasággal, a jelenlegi Congips Cement és Cementáru Rt.

Az ipartelep a Kolozsvári út 48. szám alatt működött. Jelenleg ezen a helyen az Alexandru Roman, I–VIII. Osztályos Iskola egyik épülete található.

Forrásmunka:

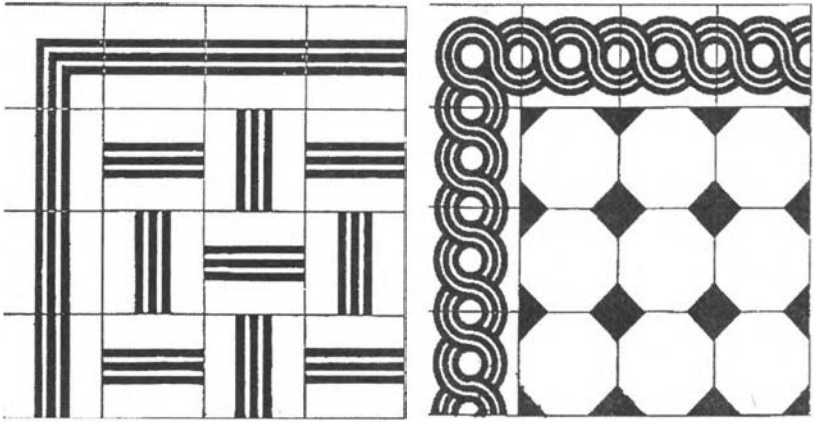
Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Alapszám: 641, Leltárszám: 749*

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek: VIII. kötet, 191.*

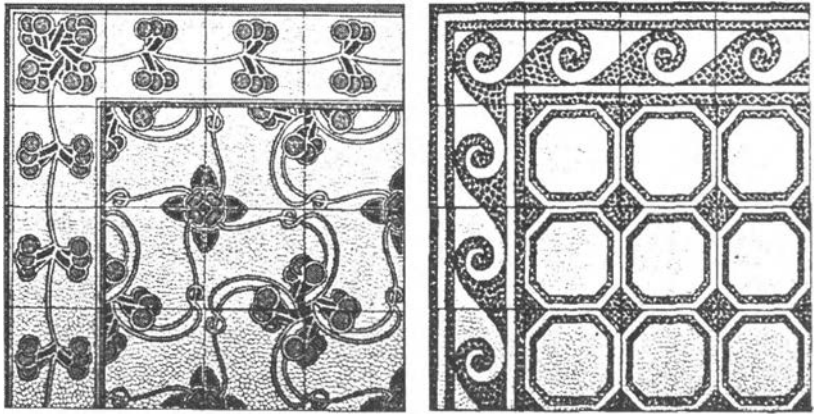
Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek: XII. kötet, 182.*

* * *, *Rosenberg Izsó cementárugyára – mintakönyv*, Sonnenfeld grafikai műintézet, Nagyvárad.

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 313.

Különböző mintázatú cementlapok

Különböző mintázatú mozaiklapok

HOCHHAUSER RONALD – MAKAI ZOLTÁN

MELOCCO ROMÁN IPARTELEPEK – CEMENTÁRUGYÁR ÉS ÉPÍTŐIPARI RT.

A cementáru-, vasbetonelem-, és betoncsőgyárat Melocco Péter alapította 1890-ben. Tevékenységi területéhez tartozott a fedéllemez-, s a szennyvízcsatornához használatos betoncsövek gyártása és forgalomba hozatala. Székhelye a Szőlős utca (ma Seleuşului) 22–24. szám alatt volt, ott ahol ma jogutódja, a **CONGIPS cement és cementáru Rt.** tevékenykedik. A vállalkozás a budapesti ATLAS cementárugyár fiókegységeként jött létre, és induláskor 3.8 millió lejnek megfelelő tőkével rendelkezett.

1922-ben a gyár a Czitter család tulajdona lett. Az új befektető, a kor igényeinek és a nagyobb nyereség elérésének érdekében, jelentős fejlesztéseket eszközölt. Így létrehozott egy szénpor és egy kakaó, kávé, pótkávé és csokoládé alapú termékeket gyártó részleget.

1940-ben a nagyváradi gyár 15 lóerőre volt felszerelve, és kilenc munkást foglalkoztatott. Neve akkor tájt **Melocco Rt. Nagyvárad, cement-, aszfalt- és grafitárúk.**

1949-ben a gyárhoz csatolták a Kolozsvári úti **DURATEX Rosenberg Izsó cementárugyár, aszfalt és kátrányipar Rt.-t.**

1951-ben egy fugyivásárhelyi cementárut gyártó egység beköltözött Nagyváradra, és beolvadt a Meloccoba. Itt említjük meg, hogy Fugyivásárhelyen már 1912-ben gyártottak azbesztcement elemeket. A gyártáshoz elengedhetetlen műszaki felszerelést az osztrák VOITH cégtől vásárolták meg. Ennek segítségével tetőfedéshez használatos Eternit márkájú lemezt gyártottak. Ez egység megszakítás nélkül termelt egészen 1921-ig, amikor is a nyersanyag hiánya miatt kénytelen volt felfüggeszteni tevékenységét. A termelést 14 év elteltével, 1935-ben kezdték újra. Akkoriban az építőanyagok gyártása megcsappant, és csak a következő cikkek előállítására szorítkozott: mozaiklapok különféle színváltozatban, 150 és 300 mm közötti átmérőjű betoncsövek, 400x400 mm méretű Eternit-azbesztcement lemez, kátrány-papír, burkolólapok különböző hulladékból.

1952-ben az Avântului utca 12. szám alatti CHRISTAL üvegsziszoló műhely következett a cementárugyárba beolvasztott ipari egységek sorában. A műhely síküvegsziszolásra volt szakosodva, és 1958–1959 folyamán átkerült a medgyesi üvegyárhoz. Tevékenysége 1990 után megszűnt.

Ugyancsak 1952-ben a Melocco felvette az **Azbesztcement és Cementáru Vállalat** nevet. A '70-es években hozzácsatolták az Élesden megépült cementgyárhoz, majd 1989 után, ez utóbbi privatizációs folyamatát követően, egy darabig alegységként S.C. LAFARGE – ROM-CIM ORADEA néven működött. Pár év elteltével a váradi fiók kivált a LAFARGE vállalatból, önállósult, és jelenleg is működik, mint ahogyan azt a fejezet elején már jeleztük.

Környezetvédelmi okok miatt az azbesztcement lemezek termelését beszüntették. Ugyanakkor a fennmaradás érdekében, korszerűsítés jelszóval jelentős fejlesztést hajtottak végre. A cement alapú termékek mellett, különféle építőipari anyagok gyártásával is foglalkoznak. Itt említjük meg többek között az épületek teljes mértékű hőszigeteléséhez használatos anyagokat, üvegszálhálókat, beton- és kerámiaacse-repeket, habarcsgipszet, kerámia tömböket, szegélykővet, burkolólapok járdákhoz és udvarokhoz.

Jogosan állíthatjuk, hogy a **CONGIPS** mára régióink jelentős termelő egységévé nőtte ki magát.

Forrásmunka:

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: Alapszám: 641.,
Leltárszám: 749.

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: Törvényszéki iratok,
Szociális cégek. IX. kötet, 280. és 311., XIII. kötet, 159. és 160.

Árvas József: A magyar ipar. Halász Pál Könyvkiadóvállalata, Buda-
pest, 1941, 141.

MAKAI ZOLTÁN

TÉGLAGYÁRAK

A téglagyártás különböző korokban céhes iparággá alakul. Váradon 1635-től van rá adatunk. Bihar megyében az egyik legjelentősebb építető a 18. században a római katolikus püspökség volt. Nagy volumenű munkálataihoz saját téglavető állt rendelkezésére. 1721-ben Várad városa csupán a területét képező telkekkel, illetve a határában fekvő téglavetőkkal rendelkezett, mint ingatlan javakkal. A téglavető földeket a lakosság számára haszonbérbe adták, a város a termelés tizedét kapta ezért árendaként. Az első ismert magántéglavető, Warossek Mihály 1731-ben épített téglavetőt, egy, a városi tanács által felajánlott telken, ezt azonban – néhány év után – a városi tanács saját kezelésébe vette. A kibővített téglavető termelése évi több mint 200 ezer téglá körül mozgott. Később a téglavetőt újból bérbe adták. Az 1843-as év után a téglagyártás fokozatosan magánkézbe került. A kisebb magántéglavetők téglái eleinte kézi készítésűek voltak, majd a gépesítés elterjedésével a dualizmus évtizedeiben beindultak a korszerűbb gyárak, mintegy előfeltételként a századforduló éveinek robbanásszerűen fellendülő építkezéseinek. Ekkortájt már nyolc téglagyár üzemelt Váradon, a három nagyobb kapacitásút építészek alapították. A gőzműködtetésű **Rimanóczy-féle**t 1885-ben, a **Knapp-téglagyárat** 1887-ben, a **Rendes Vilmosé**t 1888-ban. Később a nagyságrendek módosultak, 1911-ben például a Köblös-téglagyárnak 58, Rendesnek 73, Kollinernek 141 és Sztarillnak 146 munkása volt. Nagy Lajos 1910-ben alapít téglagyárat 300 munkással és hamarosan 8 millió téglát gyártott évente. A téglagyárak munkaerőhiánnyal küszködtek, és ezért sok szezonmunkást alkalmaztak, magyarokat, cseheket, szlovákokat, osztrákokat és olaszokat. Egy-egy jelentősebb épület építésének téglaszükségele akár hosszabb időre leköthette egy gyár termelését, így például a Fekete Sas palotához 5 millió téglát használtak fel, melyet a **Vulkán Téglá és Cserépkészítő Rt.** állított

elő. A 19. század végétől a gyári téglákat matricákban préselték. A matricák alján fémlapok voltak, amelyekre rávésték a gyártó monogramját.

Nagyvárad város címtárában 1914-ben a következő téglagyárak szerepelnek:

1. Első Nagyváradai Mészhomokkő Téglagyár.
2. Kolliner D. és Fia Rt.
3. Rimanóczy Kálmán és utódai.
4. Sztarill Ferenc téglagyára.
5. Bernát és Kertész gyára.
6. Vulcan RT.
7. Köblös Ferenc gyára.
8. Rendes Vilmos gyára.
9. Kereskedők és Iparosok Takarékpénztára téglagyár.

Vizsgálódásaim nyomán kiderült, hogy a különböző évek címtárai kissé megtevesztőek. Kiderült, hogy több esetben ugyanarról a téglagyárról van szó, csak időközben a tulajdonos neve változott meg. Így a Kolliner D. és Fia Rt. téglagyárat megvette Sztarill Ferenc, majd később eladta Rimanóczy Kálmánnak. Úgyszintén a Kereskedők és Iparosok Takarékpénztára téglagyárát a Delta G. vásárolta meg.

A két világháború között sok téglagyár megszűnt, elsősorban nyersanyaghiány miatt, majd ezeket le is bontják. Így szűnt meg a Rendes Vilmos téglagyára, amely a METRO üzletház és a MOL benzinkút között terült el. Közlemben létesült az ebben a téglagyárban dolgozók lakótelepe, az ismert Rendes-telep. A Köblös-téglagyár helyén épült fel a mai F. C. Bihor labdarúgópálya.

A második világháború végén Nagyváradon csak három téglagyárat ismerünk. Ezek a következők:

1. **A Rimanóczy-téglagyár** a Kolozsvári úton.
2. **A Vulcan Rt.** a Püspöki út elején, a vasút mellett.
3. **A Delta téglagyár** a velencei vasútállomás mellett.

A fenti három téglagyár további sorsáról napjainkig Wallner András tájékoztat részletesen, aki a Rimanóczy-féle téglagyárban dolgozott 1957-től kezdve 1995-ig, nyugdíjazásáig. Wallner András nagyon sok tárgyi emléket őrzött meg a téglagyárakkal kapcsolatban, annál is in-

kább mert anyai nagyapja, Papp László főgépész volt sok éven át a Delta téglagyárban. Lássuk csak ki is volt az anyai nagyapa. Papp László több éven keresztül állomásfőnök volt az első világháború előtt a szatmárnémeti vasútállomáson. Végigjárta a MÁV-nál kötelező ranglétrát és így a vasúti közlekedés minden ágában járatos szakember lett. MÁV mozdonyvezetői jogosítványa is volt. Magas műszaki tudású és jó szervező képességű ember. Szatmárról átkerül Nagyváradra főgépésznek a Rimanóczy-féle vagongyárba. Ez a vagongyár a későbbi Fructexport cég telephelyén működött. Érdekes, mert erről a vagongyárról nagyon kevés emlék maradt fenn. Ebben a gyárban mozdonyokat, vasúti kocsikat és lokomobil kazánokat is gyártottak. A gyár látta el azokban az években a nagyvárad téglagyárakat lokomobil kazánokkal. A vagongyár vezetőségének az ún. üzemi bentlakása a közelben volt, a mai 1-es számú Kolozsvár utcai elemi iskola épületében. A vagongyár az 1930-as évek elején megszünteti tevékenységét és Papp László átkerül főgépésznek a Delta téglagyárba. Rendszerető ember lévén, nagyon sok tárgyi emléket, többek között fényképet őrzött meg a vagongyárról és a Delta téglagyárról. 1940-ben a Delta téglagyárat bérbe adják, és ez alkalommal a nagytata megválnak a téglagyártól s 65 évesen végleg nyugdíjba vonul.

Wallner András édesapja, Wallner László, bár nem dolgozott a téglagyárban, ismert egyénisége volt a várad-velencei negyednek és városunknak. Római katolikus kántortanító, iskolaigazgató, hat évtizeden keresztül szolgálta a várad-velencei emberek boldogulását. Nevelő, szervező, a műkedvelő színjátszás szervezőjeként vált városunk kiemelkedő egyéniségévé.

Wallner András, akitől beszámolónk nagy része származik, 1941. június 23-án született Nagyváradon. Mint kisdíák 1956 októberében részt vesz a Klasszikus Magyar Vegyes Líceum diákjainak az akkori rendszer elleni szervezkedésében. Megtorlasként kizárják az iskolából és kényszermunkára küldik a volt Rimanóczy-féle téglagyárba. Itt ismerősként fogadják, mivel a nyári vakációkban többször is dolgozott ebben a gyárban. Ezri Baltazár káderes hathatós támogatásával kezdi meg téglagyári életét. Először téglakocsi tologató, majd garatkezelő és pontator lesz. Elvégzi délutánonként a Népművészeti Isko-

lát és mint szobrász szakember két év után átkerül a volt Somogyi-féle kályhagyárba. Itt az ún. szobrászműhelyben dolgozik. Majd visszakerül a központba, ahol csoportvezetővé léptetik elő. Tíz év elteltével engedélyezik, hogy folytassa tanulmányait. Esti líceumban leérettségizik, elvégzi az építésztechnikumot, majd a mesteriskolát is. Ez után átveszi a betonelem szekció vezetését, amely elég jól felszerelt részleg volt, a Duratex cégtől átkerült speciális gépek jóvoltából.

Lássuk csak tovább a három téglagyár sorsát. Az államosítás után egy ideig önállóan, majd az 1955–1956-os évek után összevonva tevékenykednek. Az egyesülés után átkeresztelik őket. A Rimanóczy lesz az A-, a Delta a B-, és a Vulcan a C- téglagyár. Az **egyesített téglagyárnak** Szántó Miklós munkásigazgató lesz a vezetője, és a volt tulajdonos, Rimanóczy László a főkönyvelője. Az igazgató egy intelligens, józan gondolkodású ember, teljesen megbízott a főkönyvelőben. A téglagyáraknak rövid ideig főmérnöke a fiatal Potrovița Ioan mérnök. Ez után a téglagyárak átkerültek a Helyiipari Vállalathoz.

Azért, hogy tovább tudjuk követni a téglagyárak sorsát, érdemes egy pár szót ejteni a téglagyártás technológiájáról. A legfontosabb az alapanyag bányászata, a kibányászott nyersanyag előkészítése, pihentetése és tárolása. Következik ennek az előkészített anyagnak a beszállítása, és megfelelő megőrlése. Innen a megdarált anyag elkerül a présekhez, ahol megfelelően préselik, következik a vágóasztalon a vágás, majd a szárítás természetes körülmények között, a szopronokban. Nagyon fontos a nyers téglá berakása, a srangolás, majd a kereszttrakás a megfelelő levegőztetés érdekében. Az ideális szárítás egy hónapig tart. A megszáritott téglát átrendezik, abszlagolják és ezután bekerül a kemencébe kiégetésre. Az égetőkemence az ún. Hofmann-kemence, amelyben a téglá fokozatosan halad előre az ellipszis alakú kemence kamráiban. A homokkal kevert agyagból (kaolinból) az égetés alatt kiolvad a homok és ezáltal kialakul a téglá porozitása, amely biztosítja a téglá hőszigetelő képességét. A háború előtt a téglagyártás szezonvékenység volt, Szent Mihály-napkor a téglagyár leállt és csak tavasszal indult újra. A minőségi téglagyártás előfeltétele a nyersanyag előkészítése, a kibányászott agyag locsolása, érlelése volt, amely két évig tartott. Nagyon fontos volt biztosítani a téli fagy hatá-

sát, a tavaszi kiolvadást, amely tökéletesen megpuhította, porhanyósá tette a nyersanyagot. A fentieket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy az 1950-es években a legmodernebb a Delta téglagyár. Először is az alapanyagot a Püspökfürdő közelében bányászták ki, ahol megfelelő hely volt az anyag előkészítésére. A prések működtetéséhez szükséges gőzt relatív modern kazánokban állították elő. A kemencék etetése félautomata. Ezenkívül a prések a legjobb minőségűek voltak. Az anyag szállításához és mozgatásához lóvontatású csilléket használtak. Csak a Delta téglagyárnak volt mészkiőrtő és mészkiőkválasztó berendezése. A személyzet számát illetően is gazdaságosan működött. A másik két téglagyárban is hasonló a technológia, azzal a különbséggel, hogy a kemencék kézi kezelésűek voltak, nem volt mészkiőrtő és kiválasztó berendezésük. A téglagyárak, míg a Helyiipari Vállalathoz tartoztak, országos első helyet foglaltak el a minőségi téglagyártás terén. A Helyiiparnál rövid ideig főmérnök volt Bălan Onisim, majd később Szallós Árpád. A 70-es években a velenicei vasútállomás bővül, terjeszkedik és a Delta téglagyárat lebontják. Ekkor létesül itt egy modern rendező pályaudvar, amely átveszi a nagyállomás ezen szerepét és megszünteti az ott lévő gurulódombot is. 1974-ben a téglagyárak átkerülnek a Bihoreana fémipari vállalathoz. Először modernizálódnak, a téglagyárak üzembe helyeznek egy monoraj nevű szállítószalag-berendezést. Ez a berendezés függesztett síneken viszi az anyagot a vágóasztalra, onnan a sopronba, majd a kemencébe. Ez a berendezés helyileg készült el.

Az elkövetkező években megkezdődik a hanyatlás korszaka. Éspe dig, felszámolják az alapanyag megfelelő előkészítését, újításként módosítják átrakodáskor a szárítás előtt és után a téglák közti távolságot, és így a szárítás és az égetés nem lesz tökéletes. A cél a tömegtermelés fokozása, a terv túlteljesítése. A következmény a rengeteg selejt. A vezetőség látva ezt és hogy mentse ami menthető, létrehoz az A-téglagyárban egy betonelem részleget, amelynek az alapanyaga a rengeteg kiszuperált tégladarab. Itt megkezdődött a betonelemek gyártása kerítésnek, járdaszegélynek és más célokra. Ennek a részlegnek a létrehozásában nagy érdeme volt Vilciu György főmérnöknek. A sok selejt miatt, a terv teljesítésének az érdekében ráfanyalodnak a hagyó-

mányos téglavető és -égető módszerekre a szabad ég alatt. Erre a munkára külön alkalmaztak Érmihályfalva környékéről hozzáértő, igazi téglavető cigányokat.

A Vulkán téglagyárnál más fejlesztés történt. A régi kemencét egy csőkemencére cserélték ki, ami fémből készült. Ezt egy gödörbe helyezték el, amely a nyersanyag kibányászásakor keletkezett. Ebbe a gödörbe került be a szárító is.

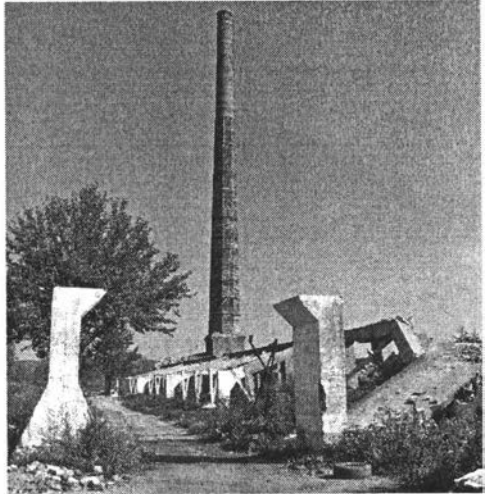
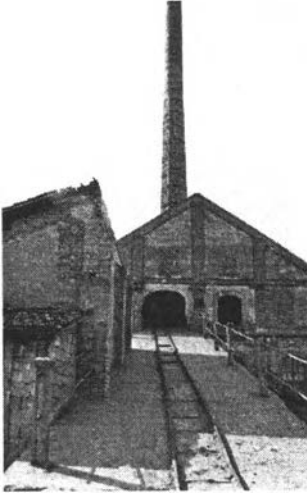
Az 1980-as években megalakul az ún. Építőelemeket gyártó vállalat /IMC/, amelynek a magja a házgyári elemeket gyártó vállalat. Ehhez kerül át a két téglagyár. 1990-ben a vállalat a **SIMCOR** nevet veszi fel és Rt.-vé alakul át. Ez után megkezdődik a privatizálás folyamata. A főreszvényes egy német cég lesz, amely cladja a téglagyárakat egy olasz cégnek. Az olasz cég a piacszerzés érdekében leállítja a téglagyárak működését, és azokat tovább értékesíti. A két téglagyár új tulajdonosok kezébe kerül és megkezdődik a létesítmények szanálása, majd lebontása. Ezen összeállítás idején a kémények még álltak de az épületek nagy része már romokban hevert. Valószínűleg a felszabadított terület új létesítménynek fog helyt adni. (A Kolozsvári útinak 10 ha a területe). Látva a téglagyárak sorsát elmondhatjuk: Így múlik el a világ dicsősége!

Forrásmunka:

Emődi János: *Téglák Váradról és környékéről*. Tanulmány.

Mihai Apan: *Contribuții Documentare privind dezvoltarea Industrială a Orașului Oradea de la sfârșitul secolului XIX. pînă la primul război mondial*.

Gurzó K. Enikő: *Beszélgetés Wallner Andrással az 1956-os eseményekről*. Reggeli Újság, 2006. október.

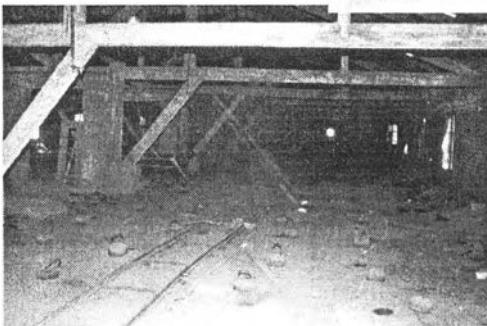
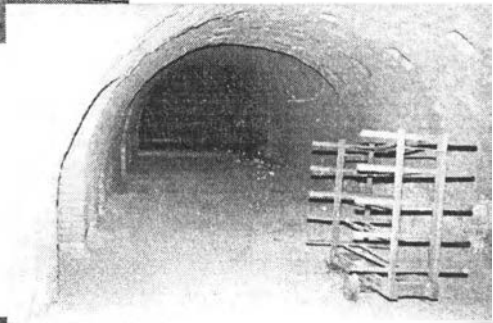

**A volt Rimanóczy-féle (Kolozsvári út 202.) téglagyár telephelye
2007 novemberében**

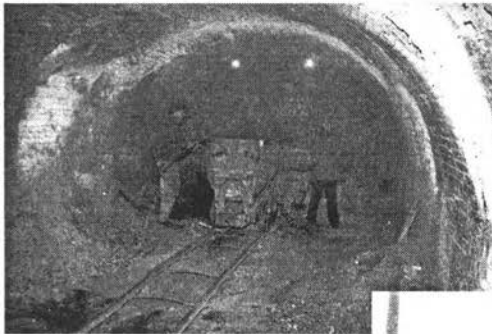
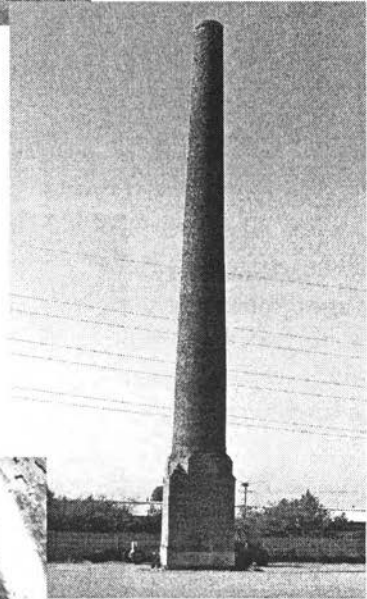
**A volt Rimanóczy-féle
(Kolozsvári út 202.) téglagyár
régie épületeit folyamatosan
bontják, a meglévőket
építőanyag-lerakatként
használják**

**A volt Rimanóczy-féle
téglagyár szárító
részlege**

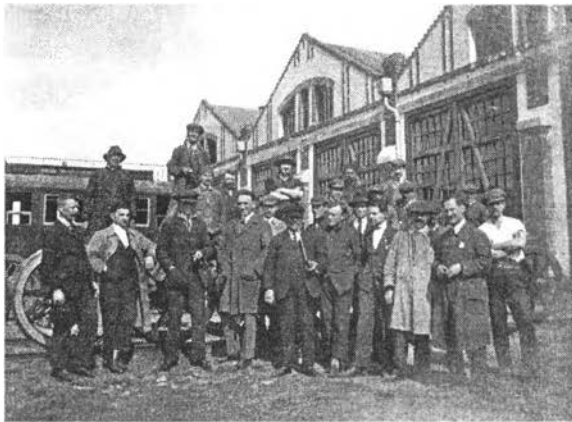

A biharpüspöki negyed bejáratánál a
hajdan volt Vulkán téglagyár marad-
ványai, kéménye
2007 novemberében

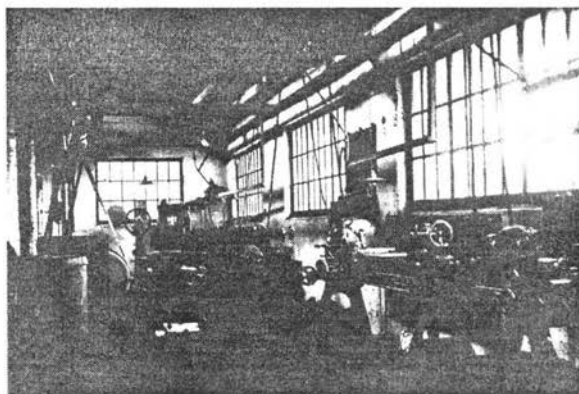

A Vulkán téglagyár
kemencéje

**A Rimanóczy-
vagonyár műhelye
és dolgozói**

**A Rimanóczy-
vagonyár egyik
szerelőcsarnoka**

KÖNNYŰIPAR

HOCHHAUSER RONALD

A CARMEN CIPŐGYÁR

A **Carmen cipőgyárat**, amely a Simion Bărnăuțiu (volt Damjanich) utca 7. szám alatt működött, 1923. január 1-jén alapították: Steiner Jenő, Hillinger Maximilian és Kutscher Adolf. Kezdetben a gyár 32 munkással indult és termelékenysége 50 pár cipő volt, naponta. A gyár fokozatosan fejlődött és 1925-ben már 2000 pár férfi-, női és gyermekcipőt gyártott naponta. 1932-ben beindult a Primus nevű szekciója, amely csak női cipőket gyártott. Ugyanabban az évben a Barcelonai Nemzetközi Kiállításon Arany Diplomát kapott a gyár, a női cipők gyártása terén. 1939-ben először kap megrendelést külföldről, éspedig Algériából. 1948. június 11-én államosították és a **Solidaritatea** nevet vette fel. A gyár fokozatosan fejlődött és bővült. 1977-ben az állóalap értéke négyszerese lett az államosítási értéknek. 1977-ben a termelés 33 százalékát külföldre szállították, több mint harminc országba. A kiviteli érték 1977-ben megháromszorozódott 1965-höz viszonyítva. Ez idő tájt alaptermékei a női és gyermek bőrcipők voltak. A termelés 1978-ban 13,3-szorosa volt az 1950-es év termelésének. Csúcs időszakában a gyár 1500–2000 dolgozót is foglalkoztatott. Jelentős volt a gyárban a dolgozók kulturális és sporttevékenysége. A gyár a Teleki utca 9. szám alatt, a város kiemelkedő és közkedvelt klubját működtette, az ún. Szoli(daritatea)-klubot. 1990-ben a gyár az **Olimpia** nevet vette fel és kereskedelmi társasággá alakult. Különböző okok miatt termelése visszaesett, dolgozóit elbocsátotta.

Forrásmunka:

Gh. Blaj, Șt. Szántó, I. Chira, *Monografia județului Bihor*, București, 1979, 115.

Fehér Dezső: *Bihar /Bihar megye/ Oradea–Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve. Oradea, 1933–1937, 286.*

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek*: X. kötet, 304.

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek*: XII. kötet, 176., 177., 178., 180.

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecczana” Oradea, 1936, 315.

MAKAI ZOLTÁN

MOSKOVITS FARKAS ÉS TÁRSAI CIPŐGYÁR, MA CRIȘUL FAVORIT

A 19. század végén igen megnőtt a cipő és bőrtárgyak behozatala városunkban. Ezért a városi tanács 1887-ben elhatározta, hogy támogatni fogja Moskovits Farkas és társai cipő- és csizmagyárának a megalapítását. A nagyváradai rendőrség 1900. március 17-én a következő tájékoztatót adta ki: *„A Moskovits Farkas és társai nevű cipőgyár, amely a Szent László téren fekvő volt reál iskola épületében működik, 101 munkást foglalkoztat. A beruházott tőkének, a berendezésekkel együtt, 92 ezer korona értéke van.”*

1899-ben a termelési kapacitás megnőtt és így 65 ezer pár különböző típusú lábbelit gyártottak, amelynek értéke 344 ezer korona volt. Rá egy évre a gyárnak már 150 munkása volt és 70 ezer pár lábbelit gyártottak. A belföldi piacon kívül lábbelit szállítottak Ausztriába, Boszniába, Szerbiába és Bulgáriába. 1910-ben a gyár multimilliomos lett és 500 munkást foglalkoztatott. Nagyváradon 4 részleget, míg az országban 50 hasonló részleget működtetett.

Egy 1914-es ipar és kereskedelmi kamarai nyilvántartás szerint a cipőgyárnak **Hungária cipőgyár Rt.** neve lett, székhelye a Kossuth utcán (ma Independentei) volt. A két világháború között a gyár kibővült, a belső udvaron felépült egy emeletes épület, amely ma is létezik.

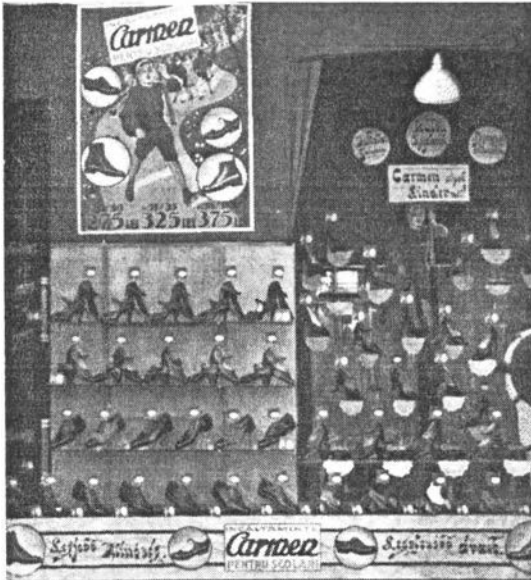
A gyár a második világháború utáni államosításkor felvette a **Dobrogeanu Gherea** nevet, és ezen a néven lett közismert. Ez után a cipőgyár átvesz két bőrkészítő üzemet is: éspedig a Szőlős negyedben, a Căprioarei utcában, a Rollinger-malommal szemben a Pecepatak partján egy bőrcserzőt, amelynek Vegetal volt a neve, valamint a Borsi úton egy készbőrgyárat, amelynek Mineral lett a neve. 1964-ben felveszi a **Crișul Cipőgyár** nevet (Fabrica de Încălțăminte Crișul).

1970-ben Kolozsváron megalakul egy Bőrfeldolgozó és Cipő Kombinát. A nagyváradai Crișul ennek a kombinátnak lesz egy alegysége. 1977-ben a nagyváradai gyár kivált a kombinátból, és újra a **Crișul Vállalat** nevet vette fel (Intreprinderea de Piele și Încălțăminte Crișul Oradea). A gyár fokozatosan modernizálódott minden téren. Modern varrógépeket szereltek fel, felépült egy új szárny az utcafronton, amely egységes elemet képez a szomszédos Ruhagyár épületével. Dolgozóinak száma megnőtt, egy adott pillanatban kétezer alkalmazottat foglalkoztatott. Nagy hangsúlyt fektettek a szakemberképzésre. Így a szakiskolából kikerült fiatalok rögtön elhelyezkedtek a gyárban, és fokozatos továbbképzéssel elsőrangú szakemberekké váltak. Nagy részük nem is vált meg a cégtől, így kb. negyven év után innen mentek nyugdíjba. A gyár termelékenységére fokozatosan nőtt és jelentős exporttevékenységet is folytatott.

1994-ben a gyár átalakult részvénytársasággá, majd 1995-ben felvette a **Crișul Favorit** nevet. Több éven keresztül egy bemutató és termékárúsító egységet is működtetett, szemben a központi székházzal. 2000-tól kezdve a gyár többrendbeli változtatásra kényszerült. Egyrészt ki kellett lépnie az állandó pénzügyi blokádból, modernizálnia kellett berendezéseit és új telephelyet kellett keresnie. Ugyanis ez a Kossuth utcai telephely városrendészeti és környezetvédelmi szempontból tovább nem működhetett. Így a gyár megvásárolt két csarnokot a megszűnt Baromfi kombinátnál (Avicola Oradea) és ott rendezte be gépsorait. Bőrgyárai megszüntették tevékenységüket és az épületeket értékesítették. Az új telephelyen bér munkát végeznek külföldi anyagokkal, külföldi megrendelőknek. A Kossuth utcai épületegyüttest értékesítik, de az átalakulás idején itt teljes csend honol. A hírek szerint, átalakítva, modernizálva, irodaházként fog majd működni.

Forrásmunka:

Mihai Apan: *Contribuții documentare privind dezvoltarea industrială a orașului Oradea de la sfârșitul secolului XIX pînă la primul război mondial. Studiu.*

A Crișul cipőgyár

A Carmen cipőgyár
termékei

MAKAI ZOLTÁN

A CRIORTEX TEXTILIPARI VÁLLALAT

Az ipartörténeti összeállítások részletesen foglalkoznak a legrégibbi váradi textilgyárakkal. Innen tudjuk, hogy Weisz Kálmán és Régner 1925-ben textilgyárat és fonodát alapít, majd Sielbermann József 1933-ban alapít textilgyárat. Sajnos csak a Sielbermann József által alapított gyárról vannak emlékeink, de azok is hézagosak. Ennek a gyárnak a főrészele a Püspöki, ma Ștefan cel Mare úton volt és köré csoportosult, illetve ez fejlődött erőteljesebben a második világháborúig és azután is. A fennmaradt cégbírószági és levéltári okmányok alapján a következőket tudjuk. 1945. szeptember 26-án Crăciun Iosif mérnök kéri a vállalat bejegyzését Ortex néven, amelynek tulajdonosai Crăciun Iosif, Leitner Augustin és Adler Ștefan. A vállalat tevékenysége fonalak gyártása, textiláru szövőde és textilanyag festőde. 1947-ben a vállalat átalakul és **Bihortex Egyesített Ipari Textil Üzem** nevet veszi fel. Szintén 1947 októberében bejegyzésre kerül ennek a vállalatnak egy egysége, az Úri utca (ma Roman Ciorogariu), akkor József Attila 15. szám alatt. 1949-ben e két cég egyesül és felveszi a **Vasile Roaită** nevet. Az évek folyamán a cégnek két fő részlege van, egy fonoda a régi Béke-dombon és egy szövőde a mai Ștefan cel Mare úton. 1990 után a céget privatizálják **Criortex** néven. Tevékenysége fokozatosan leépül, majd beszünteti termelő tevékenységét. A berendezéseket lebontják, majd eladják. Ma hűlt helye van a régi textilgyárnak. A csarnokok nagy részét bérbe adták és kevés emlékeztet a régi dicsőségre. Az épületek jellege stílustalan a szocializmus hős korára emlékeztetnek.

Forrásmunka:

Direcția Generală a Arhivelor Statului, Filiala Arhivele Statului județului Bihor;

Înregistrări la Intreprinderea Industrială Textila Oradea;

Hotărâri Judecătorești și Înregistrări la Camera de Comerț.

A textilgyár látképe

BÉRES-RANYÁK KATALIN

A MIORIȚA S. A. KÖTÖTTÁRUGYÁR

A nagyváradai kötöttárugyár 1948-ban alakult. a városban létező néhány kötödei kis műhely államosításával és a kisipar felszámolásával. Gépcikkkel és személyzetükkel együtt alakították meg a **Szenkovics Irina Kötöttáru Gyárat**, a jelenlegi székhelyen, a Bacăului utca 10. szám alatti, akkor létező ingatlanban.

A gyár felszerelése kis teljesítményű, kézi kötőgépekből, kesztyű- és harisnya-kötőgépekből és néhány konfekció-gépből állt. Férfi, női és gyermek külső ruházati kötöttáru gyártottak, amit a mai napig is termel a gyár (pulóver, szvetter, mellény, kosztüm, ruha, szoknya, sapka, sál). Nyersanyagának pamutot, gyapjút és gyapjúkeveréket használt fel, amelynek egy részét importálták. A munkaerőt a helyi könnyűipari szakiskola és a munkahelyen való képzés biztosította.

A hazai gépipar fejlődésével a gépparkot kézi meghajtású síkkötőgépekkel bővítették, amit a kolozsvári Varga Katalin Gépgyár állított elő. Az 1960-as évek elején megjelentek a gépek félautomata változatai.

1959-ben a gyár egyesült a Gutenberg u. 4 szám alatt levő Progressul szövetkezettel, amely a gyár 2. szektora lett. Itt eredetileg egy kötélverőműhely működött, de ezt a profilt itt is a kötőde helyettesíti.

Az egységeket folyamatosan fejlesztették. A központi székhelyen megépült az első kétemeletes üzemcsarnok, kb. száz gép befogadására. A hazai műszálgártás beindulásával a nyersanyagskála bővült. A Săvinești Fonoda új szintetikus fonallal, a polinitrilakril fonallal látta el a kötőipart, amely gyapjúhelyettesítő nyersanyag és ma is a kötőipar egyik alapanyaga.

1964-ben a gyár elnevezése megváltozott és **Miorița Kötőtáru-gyár** lett, a Bacăului utca 10. szám alatti központi székhellyel. 1948–1964 között a gyár létszáma néhány tíz főről kb. ezer személyre nőtt, napi termelése 4–5 ezer darab kötőtáru volt.

1965-ben új épületszárny épül, szintén száz darab kötőgép elhelyezésére. 1970-ben a 2. szektor modernizálása által, a régi kis termeket lebontva, egyemeletes üzemcsarnok épült kb. 160 kötőgép befogadására.

A termelés növekedése és a külföldi kereslet indokolta az exporttermelés elindítását. Az első szerződéseket 1969–1970-ben kötötték a Szovjetunióval, több tízezer darabszámban. Ezt követték Kelet-Németország, Svédország, Nyugat-Németország, Belgium, Hollandia, Anglia, Franciaország, USA, Kanada, Kuwait, Irak stb. felé történő export.

Az 1970-es évek a legdinamikusabb fejlődés éve. Megalakult egy kötődei részleg Dr. Petru Groza városban, kb. 80 kötőgéppel, konfekcióval, 300 alkalmazottal. Ez lett a gyár 3. szektora. 1972-ben megérkezett az első 30 darab automata Protti-kötőgép, a marosvásárhelyi gépgyártól. Ezek a gépek a teljesítmény négyszeresét nyújtották.

1972–1973 között újabb beruházás történt a központi részlegen, egy háromemeletes üzemcsarnok épült, kb. 160 Protti-kötőgép, konfekció- és finiszázs-szekció elhelyezésére.

Új nyersanyag bővíti a termékskálát, a iași-i Szintetikus Fonalgár poliészter fonallal látja el a gyárat, amely selymes, vékonyabb áruk

gyártására alkalmas. 1975–76-ra a felsorolt fejlesztések következményeként a munkavállalók száma kb. 4 ezer főre nőtt, a termelés kb. 14 ezer db. kötöttáru. A termelékenység megtízszereződött a kézi gépekhez viszonyítva. Megnőtt az exporttermelés, a gyár termékének 80 százalékát külföldre szállították. Gazdagodott a termékskála, napi 120–150-féle modell készült.

1978-ban újabb beruházás során a 2. szektorban 21 db. nagy teljesítményű keletnémet Diamant automata kötőgépet helyeznek el, amelyek az eddig nem gyártott Jacard kötési modelleket állítanak elő, s nagy keresletnek örvendenek.

1987-ben a jobb nyersanyagellátás érdekében a 2. szektor területén megépül a gyár fonalfestődéje.

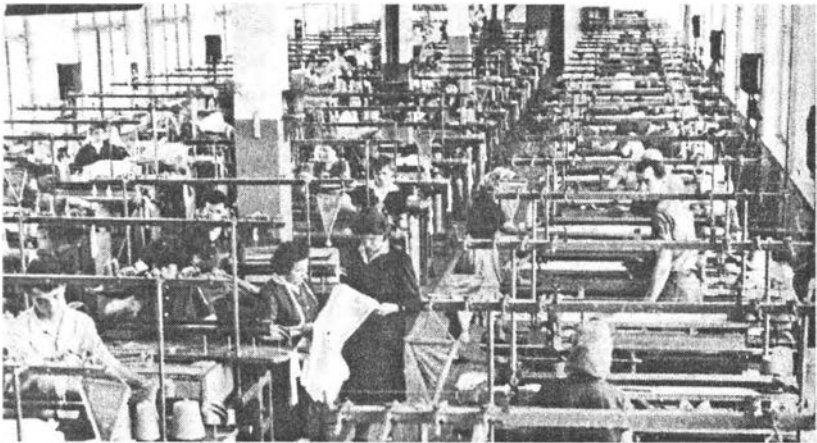
Az 1989-es rendszerváltás idején a gyár gazdasági nehézségekkel küzd: elavult géppark, gyenge nyersanyagellátás stb. Ezért a termelés reformálására volt szükség: 1991-ben a Petru Groza városi egység kiválik és azóta is önálló üzem formájában működik, Ștei Kötöttáru gyár néven. Csökkentették a létszámot, főleg a konfekciórészlegen és az adminisztratív személyzetnél.

1993-ban egy egyes vállalat létesítésének gondolata vetődik fel és megalakul a Societate Mixtă Hedco S. A., a Miorița gyár keretében. A német fél biztosította állandó szerződés és nyersanyagellátás, s a legmodernebb automata német Stoll-gépek felszerelésével ez az egység hatékonyá vált.

1996-ban tovább folyik a privatizáció, ugyancsak a német cég befektetésével, amely a Miorița Kötöttáru gyár 85 százalékának többségi tulajdonosa lesz.

A Miorița kötöttárugyár

Folyik a munka a kötőgépek mellett

HOCHHAUSER RONALD

ELECTRA ZSINÓR-, CSIPKE- ÉS SZALAGÁRUGYÁR

A gyár a két világháború között alakult (létesítése 1928-ra vagy 1929-re tehető). Eredeti tulajdonosa Incze Lipót építészmérnök volt. A rendkívüli szakképzettséggel rendelkező Inczének voltak más jellegű vállalkozásai is. Mi több, háromezer hektárnyi föld területtel bírt Eszter községben, a mai Magyarország határain belül.

Magáról a gyárról elég keveset tudunk. Telephelye az Apáca utca 4. sz. (a későbbiekben Prága, Louis Barthou, ma Szováta) alatt volt. Alapításakor öt géppel volt felszerelve, és a kezdetben zsinórt gyártott. A gyár rohamtempóban tökéletesedett, és ez egyaránt köszönhető volt a tulajdonosnak és az alkalmazottnak. A beosztottak kiváló képességű kereskedők és iparosok soraiból kerültek ki. Ezek száma 1940 körül elérte a 69 főt. Akkor tájt a gyár 83 lóerőre volt felszerelve.

Az államosítást követően a dolgozók nagy része a gyárban maradt. Talán ez annak is köszönhető, hogy Incze Lipót, nem tudván mi fog bekövetkezni, 1943. november 2-i keltezésű végrendeletében a tisztviselőire és munkásaira, szám szerint 42 személyre hagyta e vállalkozását. A végrendelet teljes szövegét a Nagyvárad című napilap 1944. február 19-i száma közölte. De lássuk, miként is nyilatkozott a lap erről a nemes tetről: *„Minden más esemény eltörpült tegnap Nagyváradon Incze Lipót végrendelete mellett. Egy napra a külvilág szenzációiról is elfelejtkeztek e nagylelkű ritka végrendelet hatása alatt. Nem is emlékszünk ehhez hasonló hagyományra, nem tudunk hirtelen példát arra, hogy valaki milliókat érő gyárát nem családjára, hanem kizárólag munkásaira hagyta volna jutalmul, hűséges és becsületes együttműködésükért.*

Incze Lipót családja természetesen legteljesebb beleegyezéssel és tisztelettel vette tudomásul az örökhagyó rendelkezését. Incze László mérnök, az elhunyt fia maga óhajtja átadni az üzemet a tulajdonosoknak, hogy ezzel is meghajoljon apja akarata és emléke előtt.”

A gyár átadási ceremóniája meghatározó hangulatban zajlott. Incze Lipót fia így szólt a munkásokhoz: „Ezennel átadom nektek az *Elektora* cipőzsinór- és csipkegyárat. Gondozzátok, vezessétek azzal a szereptel, szociális megfontolásokkal, ahogy azt édesapám tette. Nemes lelke legyen vezérlő szellemetek és segítsen át benneteket az élet kis és nagy akadályain. Az Isten legyen veletek és az Ő jósága kísérje minden munkátokat.”

A „köztulajdonba” való átvétel idején a gyárnak 59 alkalmazottja volt, ezek közül 37 társtulajdonos. Az új rendszer bevezetése az üzem elköltözését eredményezte az Apáca utcai telepről. Egy 1951-es évi okmány már arról tesz tanúságot, hogy a vállalat a Ghillányi utca (ma Dimitrie Cantemir) 11. szám alatti telken folytatta tevékenységét, ott ahol hajdan egy kalapgyár működött. 1952-ben a gyár felveszi a **Drum Nou (Új út)** nevet. Később új épülettel is bővült (körülbelül 1965 és 1967 között), működési területe nem változott. Főbb termékei továbbra is csipke, szalag és fűző maradtak. A gyár fokozatosan szélesítette termékkáláját, s áttért a műanyagfonalak és kötelek gyártására is. Ma **Aura** néven részvénytársaságként működik.

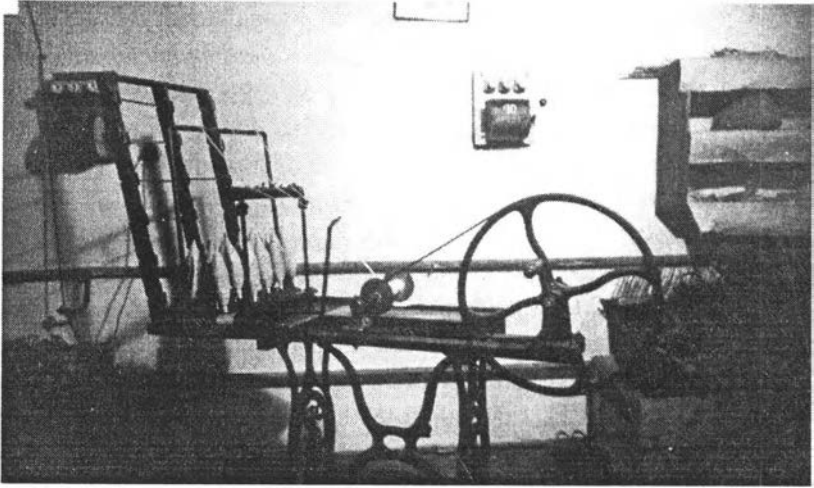
Forrásmunka:

Nagyvárad, 1944. február 19.

Árvay József: *A magyar ipar*. Budapest, 1941, 141.

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 314.

Korabeli fonóberendezés

Ma Aura néven folytatja tevékenységét

KELEMEN EMÓKE

A SZŐRMEGYÁR

A kezdetek

Az első írott emlékek, amelyek a szűcsök jelenlétéről tanúskodnak ezen a vidéken 1339-ből valók. Egy Gergely nevű pellariust említnek a források, valamint Pál és János szűcsökről szólnak.

Később, amikor céhekbe tömörültek a mesterek, Nagyváradon is megalakult a szűcsök céhe. Ezt bizonyítja az a kiváltságlevél, amelyet I. Rákóczi György 1646. március 25-én írt alá (*Literarum seu confirmationes privilegii magistrorum ceha Varadiensis pellionum*). Ennek a bevezetője azokat a céhleveleket tartalmazza, amelyek kérik a céh alapszabályzatának és a kiváltságjogoknak a hitelesítését. A kiváltságjogok arra vonatkoztak, hogy védjék a szűcsöket mindennemű kontároktól és himpellérektől, akik olcsóbban adták a termékeket, amelyek valóban minőségben sem voltak megfelelőek. Rá egy évre, 1647. május 10-én, I. Rákóczi György még egy privilégiumot adott: a céhbeliék védelmét biztosította az idegen szűcsökkel szemben (*pelliones extraneos*). Ez bizonyítja, hogy a céheknek mindig harcolniuk kellett a konkurencia ellen. A szűcsök céhe alapítólevelének filmmásolata megtalálható a nagyvárad levéltárban. (Az eredetét Bukarestbe vitték.) Ezt VI. Károly császár írta alá 1722. július 22-én. (*Ceha artis pellionaria magistrorum*.)

Ebben az időben limitációkkal szabályozzák az árakat: így védekeznek az árak emelkedése ellen. Egy részlet ebből az évből kiadott limitációból, amelyben 16 céh szerepel, mintegy 160–200 személyt foglalkoztatva. Egy medvebőr csináltatása 1 forint 50 krajcárba került, egy juhbőrre 12 krajcár, egy vidra bőre 15 krajcár, egy vadmacska prémje 12 krajcár, egy görénybunda kidolgozása 6 krajcárba került. Összehasonlításképpen „3 krajcárért annyi húst lehetett venni, amennyi egy embernek tökéletesen elég, és egy félsinges csizma ára 1 forint és 36 krajcárt kóstált.”

A gyermekkor

Az 1848-as forradalom után egyre inkább városokba tömörültek a mesterek, módosítani kellett a céhszabályokat; majd az 1859-ben kiadott császári rendelet a céheket megfosztja az iparűzés jogától. 1859-ben 33 szűcs volt bejegyezve a céhbe. Az 1872-ben megjelent ipartörvény a teljes iparszabadság elvét mondta ki és a céheket megszüntette. Nagyváradon 1886-ban megalakult az ipartestület, amely a mai Avram Iancu u. 4 szám alatti épületben székelt. 1886-ban 45 szűcs volt bejegyezve, 1890-ben már csak huszonkilenc. A század utolsó évtizedeiben kisipari jellege miatt a tímár-, cipész- és csizmadiaipar a megsemmisülés küszöbére jutott, annak ellenére, hogy készítményeik külföldön is megállták a helyüket.

1912-ben 18 szűcsöt tartottak nyilván Nagyváradon, hatvanat Bihar megyében. Ebben az évben önállósodott Leichner József. Ő volt a mai modern szőrme gyár megalapítója.

Az első világháború éveiben a kézművesipar nagyon visszaesett.

A szőrme gyár megalapítása és fejlődése az államosításig

Leichner József először csak szőrme üzletet nyitott. 1917. július 20-án megkapta a 14 760. számú iparendélyt egy műhely megnyitására a Rimanóczy u. 2. sz. alatti lakásán. Sok kísérletezés és tanulmányozás után rájött, hogy a szőrmeiparban olyan terméket kell találni, amelyet nagy mennyiségben lehet gyártani a széles néptömegek számára. Így kísérletezte ki, hogy báránybőről drága prémek utánzatát lehet előállítani. Ez világraszóló találmány volt, számos külföldi szőrmevásáron nagy sikert aratott. Megrendelések érkeztek angol, német és skandináv cégektől.

1921. október 1-jén újabb üzletet nyitott az Uri (Ciorogariu) u. 4. sz. alatt. 1925-ben újabb találmányát jegyzi be: egy gépet szerkesztett, amely ipari mennyiségben dolgoz fel báránybőröket. Ez a gép 1926-tól már termel, s ettől kezdve beszélhetünk szőrmeiparról. A céhkönyvbe 1928. október 1-jén jegyzi be: eszerint Leichner József beindított egy modern gyárat a báránybőrök kikészítésére és festésére.

1930-ban a szőrmegyár elköltözött a Vitéz (Decebal) u. 1. sz. alá, és ugyanebben az évben még egy szőrmeüzletet nyit az Úri (Ciorogariu) u. 7. sz. alatt.

Ezekben az években a gyárban már munkások százai dolgoztak. Termékeit az egész országban ismerték, így Bukarestben is volt raktára, külföldön pedig Párizsban, Bécsben és Lipcsében.

A Nagyváradai Naplóban minden évben megjelennek Leichner József szőrméit kínáló reklámok, s az 1931-es Ghidul oraşului Oradea már mint telefon-előfizetőt is számon tartja a Ciorogariu u. 4. sz. és a Decebal u. 1 sz. alatt.

Az egyre nagyobb kereslet a három váltás bevezetésére, majd újabb bővítésre készíti a gyárost. Így 1933-ban megvásárolja a 20 Aprilie utca 9. sz. alatti parkettagyárat (a mai Kolozsvári u. 161. sz.), amely ma is a szőrmegyár székhelye (Rimanóczy Kálmán tulajdona volt). Még ugyanebben az évben bejegyzik a Kereskedelmi Kamaránál 558. sz. alatt. Az új gyárat importból hozott modern gépekkel szerelték fel, s két telefonvonallal rendelkezett.

A két világháború között a Leichner cég tőkéje 1 891 000 lej volt. 1940-ig a gyár csak báránybőrrel dolgozott és idényjellegű volt. (Májustól decemberig, napi 1500 darab bőrt készített ki 300 munkás, nagy dézsákban, korpával.)

1940 után, amikor Nagyvárad újból Magyarországhoz tartozott, a nyersbőrök beszerzése szinte lehetetlen volt, a gyár vadbőrök kikészítésével is kezdett foglalkozni. A termelés ugyancsak szezonjellegű volt. Ekkor százra csökkent a munkások száma. 1941-től, amikor Magyarország belépett a második világháborúba, a gyár, amelynek neve **Szőrmenemesítő és Kereskedelmi Rt.** volt, újra teljes kapacitással dolgozott, elsősorban hadi célokra subákat, rövid bélelt viharkabátokat és bélelt kesztyűket gyártott. A báránybőröket a gyárban készítették ki, s az így nyert szőrmét a szűcsök otthon varrták meg.

1942-ben modernizálták a bőrök kikészítését, kilenc új, korszerű, 4000 literes forgó hordók megvételével savas cserzést vezettek be. Egy új, egyemeletes épülettel bővült a gyár és irodahelyiségeket is létesítettek. A dolgozók száma ekkor 300–400 között ingadozott.

1943-ban debütált a ma is közkedvelt irhabunda (canadiene).

1944-ben a Leichner családot, mint annyi sok mást, deportálták. A gyár is összeomlott. A Leichner családnak csak a fia és leánya tért haza.

A Május 1. szőrmegyár az államosítástól 1953-ig

Az államosítás a gyárat alig 93 fizetéses alkalmazottal találja, nyersanyag nélkül, és csak egyetlen termelőegységgel: a bőrkikészítéssel. A Leichner Rt.-t is államosítják 1948. június 11-én. A minisztérium által kinevezett új igazgató Szabó János cipész lett. Az 1948. június 12-i leltár szerint a gyár vesztesége akkor 2 854 428 lej volt, s ezt az év végéig sem sikerült kiküszöbölni.

1949. március 25-én Chivu Stoica ipari miniszter elrendelte, hogy a brassói Janovitz céget és a temesvári Jonasik céget szanálják, és a nagyváradi **Május 1. szőrmegyár** szippantsa fel.

Még 1948-ban beindul egy szőrmekonfekció-részleg, ugyancsak a Kolozsvári úton, majd 1949 augusztusában ez a tevékenység átköltözik a Sánc u. 11. sz. alá (str. Griviței), ahol ma is működik. A levéltárban található minisztériumi felmérés szerint 1948 végén 535 dolgozója volt a gyárnak, ebből 125 bőrkikészítő, 261 szabász és varrómunkás; 240 dolgozó nő, valamint 85% negyven éven aluli alkalmazott. Iskolai végzettség tekintetében a következő kép jellemző az akkori időszakra: 4% analfabéta, 32% négy elemi végzett alkalmazott, 39% az elemi iskola felső tagozatát végzett alkalmazott, 17% középfokú végzettségű alkalmazott, 5% a középfokú oktatás felső fokát végzett alkalmazott, 2% egyetemi végzettségű alkalmazott.

A munkások közül sokan hiányoztak a konfekciórészlegről, főleg a téli hónapokban, mert legnagyobb részük 1948 előtt kisiparos volt, akiket kényszerítettek, hogy varrógépével együtt lépjen be a gyárba, és ilyenkor a már felvállalt otthoni munkájukat végezték.

Bevezetik az egyéni teljesítmény alapján történő bérezést a konfekciórészlegen. A kikészítőben csoportnormákat állapítanak meg. Még 1948-ban a konfekciórészlegen bevezetik a szalagrendszer.

A gyár kapacitása 1950-es években 870 ezer báránybőr kikészítése évente, a konfekciórészlegen pedig több száz féle terméket állítanak elő: subákat, irhakabátokat, szőrmebundákat és játékszereket a hulladékszőrméből (nyuszi, maci, mókus, labda stb.).

A nyersanyagellátást nem lehetett biztosítani csak az országból, ezért importáltak juhbőröket Bulgáriából, Görögországból, Törökországból, Olaszországból, Spanyolországból, Portugáliából és Dél-Amerikából. A gyár ugyanakkor exportált kikészített báránybőröket, és más romániai szőrmeagyarat is ellátott kikészített báránybőrökkel, például a Republica gyárat Bukarestben. Ekkor a következő báránybőrfeleségeket gyártották: sealam (fókaautánzat), mouton d'or (arany-szőrű bárány), squnks (szkunksz utánzat), mader-lam (nyest utánzat), platim-lam (ezüstróka utánzat), boregos (a bárányszörme hullámosságát préseléssel állították elő és a szőrvéget színtelenítették), canadien (a mai irhabőr), mesina (a szőr nélküli bőrdarabkákból készítették ki a cipőiparnak).

A konfekciórészleg termékei a következők voltak: őrsuba, bélelt kezeslábas, ujjas bekecs, ujjatlan lajbi (mellény), kucsma, egyujjas bélelt kesztyű, bélelt rövidkabát pilótáknak, katonai subák, katonai sapkák, különféle szőrmehulladékból készült játékok.

1950-ben a gyárnak két termelő egysége volt: a kikészítőrészleg és a konfekciórészleg. Mint kiegészítő részleg szerepelt a karbantartó műhely, és melléküzemágként működött egy mezőgazdasági farm, disznóhizlaldával, amely a kantint és a gyermeknapközi otthont látta el, majd később, 1953-ban egy nyúltenyésztő gazdaság alakult, amely nem tartott sokáig, mert a gyakori betegségek és a téli hideg komoly kárt okozott a nyúlállományban.

Munkavédelmi szempontból, a munkásokat mindig ellátták a megfelelő munkavédelmi anyagokkal, fürdő is működött a gyár területén, és orvosi rendelője is volt.

Komoly szakmai és világirodalmi művek sorakoztak a könyvtár polcain. Működött egy táncegyüttes, egy színjátszó csoport, egy ötven tagú kórus és egy nyolc tagú zenekar is. A sportélet az ötvenes években virágkorát élte: női kosárlabdacsapat, férfi focicsapat, sakkcsapat, tizenkét személyes tornászcsoport. úszók, tekézők öregbítették a Május 1. szőrmeagyár hírnevét.

A hatvanas években a bőröket egy Skoda típusú kisteherautó szállította a Kolozsvár utcai kikészítőből a Sáne utcai feldolgozó konfekciórészlegre. A bőrök belső szállítását keskenyvágányú síneken futó

vagonetekkel végezték. A Sánc utcai konfekciórészlegre pedig befüttott egy ipari vágány is, amelyen a városi villamos mozdonyok tolattak áruval teli vagonokat.

A bőrkikészítő-részleg épületei: 14 970 négyzetméter, amelyből 4987 beépített, 204 szociális-kulturális célra, 512 irodák, 150 négyzetméter emelet. Nem hiteles forrásból úgy tudjuk, hogy az épületek 1880-ban épültek. Helyükön, Mária Terézia uralkodása idején egy huszárezred istállóí álltak (1780). Városi ivóvízhálózatához volt kapcsolva, csatornázva is volt, a villanyáramot a Városi Villamosművektől kapta. Létezett egy benzingázt előállító részleg is, amely a vasalógépeket fűtötte fel a kellő hőfokra

Két Cornwall-típusú gőzkazánját, amelyet 1908-ban gyártottak, szénnel működtették. A gőzfogyasztás 7 hg/bőrönként, a villamosenergia-fogyasztás 0,140 KWH bőrönként, vízfogyasztás pedig 0,0118 köbméter bőrönként. A legtöbb gép importból származott és transzmissziós szíjak, fogaskerekek hajtották. A gyári laboratórium az akkori idők egyik legjobban felszerelt laboratóriuma volt: szárítószekrénye és elektromos kemencéje, Soxhlet-készüléke is volt.

A konfekciórészleg összterülete 6051 négyzetméter, amelyből 2783 beépített terület, 583 szociális-kulturális célokra, 80 négyzetméter iroda.

A varrógépek lábmeghajtásúak voltak, importból származtak: Singer, Pfaff, Kaiser, Neumann; a szűcsgépek pedig Wkra, Herbster, Rittenhausen. A gépek zömét az államosítás után belépő kisiparosok hozták magukkal.

Csak 1950-ben importáltak tíz olyan varrógépet, amelyet transzmissziós szíjakkal egyetlen motor hajtott.

A fajlagos áram-, gőz- és vízfogyasztást nem lehetett megállapítani, mivel a termékek sokfélék és különböző méretűek voltak.

A gyár fejlődése 1953-tól 1989-ig

A gyárak megkezdték az ötéves tervek teljesítését, amely a régi ipari egységek modernizálását tűzte ki célul. Elsősorban a nehézipar, a gépgyártó- és vegyipar fejlődött. A könnyűiparban is megindultak a beruházások, de jóval alacsonyabb szinten. Ennek ellenére a nagyváradai könnyűipari üzemek jól fejlődtek, s nemcsak a város és a megye lakosságát látták el lábbelivel és bundaárukkal, hanem az ország minden részébe is szállítottak, elkezdődött lassan az exportra való termelés is.

A nagyváradai Május 1. szőrmegyár is nagyon sokat fejlődött. 1956-ban emeletre építették a Kolozsvár utcai épületet, és itt kapott helyet a vasaló szekció, ahol a báránybőrök szőrméjét vasalták és fényesre fésülték, modern gépekkel.

1961-ben felújították a konfekciórészleg (Griviței u.) egész ivóvíz- és csatornahálózatát, valamint a központi fűtést is megoldották.

1964-ben egy újabb termelőrészleg épületére húztak emeletet, ahol öltözőket alakítottak ki.

1965-ben a központi épületet újították fel, emeletet is húztak rá, így alakították ki a mai székhelyet. Ide költöztették az irodákat is.

1968-ban a kikészítőrészlegen is felújították az elektromos hálózatot. 1974-ben az ipari vizek tisztítására víztisztító állomást létesítettek.

A termelés hatékonyságát új gépek vásárlásával javították, centrifugákat, 9000 literes forgó hordókat, bőrszárító szekrényeket, új vasalógépeket helyeztek üzembe.

A konfekciórészlegen új varrógépekkel, gomblyukkötő- és gombfelvarró gépekkel újították fel a gépparkot. Ebben az időben a kikészítő részlegen 32 féle szőrmét állítottak elő báránybőrből, a konfekciórészlegen pedig 100–120 féle terméket gyártottak: az egyedi daraboktól kezdve, kis szériákban, vagy éppen tömegméretekben.

A munkásokat tanfolyamokon képezték szakmunkásokká, de volt a szakmunkásképző iskolában is szőrmekikészítő osztály, majd később a könnyűipari líceumban is nyíltak szőrmekikészítő osztályok.

A mesterképzést a már említett nagyváradai könnyűipari líceumban vagy a kolozsvári, illetve bukaresti ipari líceumban lehetett elvégezni.

A szőrmeipari szakmunkások mellett a karbantartó műhelyben dolgoztak villanszerelők, kazánfűtők, lakatosok, finomműszerészek, asztalosok, kőművesek, festők, mázolók és bádigosok. A vállalat szakmunkásai mellett dolgoztak még gépkocsivezetők és tűzoltók.

A hetvenes években egy újabb beruházási hullám indult. A termelési folyamat felújításához tartozott, hogy a villanyégőket kicserélték halogéncsővekre, és minden varrógépet elláttak a helyi megvilágítást elősegítő égőkkel. A kikészítő részlegen szellőztető berendezéseket létesítettek ott, ahol a gyártási folyamat során mérgező gázok keletkeztek. A zaj csökkentésére a gépeket gumitalpra helyezték. A jobb teljesítmény elérése érdekében, bevezettek kétszer 15 perces pihenőt váltásonként. (Ekkor a gyár két váltásban dolgozott.) A kantine továbbra is a kikészítőrészlegen működött, de a konfekciórészlegre is átvitték a kész ételeket azoknak, akik erre igényt tartottak. A gyermekek napközi otthona nyolcvan gyermek teljes ellátását biztosította, igen jó körülmények között. (Városi szinten nagyon sokan igényelték, hogy gyermekük ide járhasson.)

A hetvenes években a szőrmeáruk jó minőségük miatt nagyon keresettek voltak országszerte, de nyolc országba is exportáltak, elsősorban a Szovjetunióba, ahova többezres tételben szállítottak, de Anglia, Svédország, Svájc, Ausztria, Hollandia és Olaszország is rendelt szőrmeárukat. Ekkor az export több mint tíz százalékát jelentette az össztermelésnek.

A következő években, a nyolcvanas évektől kezdve a gyár, hogy az egyre jobban érződő gazdasági válságon úrrá legyen, bevezette a három váltást, majd később meghosszabbította a munkaidőt (10–12 óra) és gyakran a hétnek mind a hét napján dolgoztak. Az exporttermelés egyre nőtt, főleg a Szovjetunióba irányult, új technológiai eljárásokat is kidolgoztak, 1982-ben sikerült egy újabb kikészítési módot feltalálni: az irhabőröket napásítani, így a felületük kevésbé érzékeny a szennyeződésekkel szemben. 1988-ban újabb szőrmeimitációkat állítottak elő, amelyek vadon élő állatok prémjét utánozták: vadmacskáét, tigrisét, zebráét, párducét. Ebben az időszakban nagy beruházások nem történtek, de a régi épületeket karbantartották, és a gépeket mind újabbakra cserélték. A konfekciórészlegen pedig egy bemu-

atató- és protokoll-termet építettek. Újabb és újabb szőrmebunda-mo-delleket hoztak létre, amelyek óriási érdeklődést váltottak ki a vásár-lók körében. Ekkor már bejegyzett márkája van a gyárnak, az OVEX.

A szűcsök kongresszusán, amelyet két évente rendeztek meg a szo-cialista államok, a nagyváradai szőrme gyár mindig helyezést ért el. A szófiai, lipcsei, moszkvai, félixfürdői, liptovski, mikulasi (Szlovákia) kongresszusokon bronz-, ezüst-, illetve aranyérmeket szerzett a be-mutatott bundakollekciókkal. Ebben a periódusban a gyár bemutató üzletet nyitott a város adminisztratív központjában.

A sport- és kulturális élet továbbra is létezik, de már nem az ötve-nes évek szintjén, sokkal visszafogottabban. Új sportágakban is részt vesz a gyár ifjúsága: megalakul a női focicsapat és női kézilabdacsa-pat, ez utóbbi országos döntőn is szerepel. A csapatok kapcsolatokat tartottak fenn magyarországi csapatokkal, elsősorban a vámospércsi csapattal. A táncsoport a Megéneklünk Románia fesztiválon vett részt, nem kevés sikerrel. A könyvtár szakirodalmi és irodalmi részle-ge jók működött, a zenekar pedig a szakszervezet gondozásában tovább szerepelt különféle vállalati összejöveteleken.

A ROVEX Részvénytársaság megalakulása

Az 1989-es események után megjelenő törvényrendeletek alapján a Május 1. szőrme gyár átalakult kereskedelmi társasággá, egyelőre teljesen állami tulajdonnal. 1991-ben jegyzik be a **ROVEX S. A.** (Rt.) kereskedelmi társaságot, amelynek hetven százaléka az állami tulaj-donalaphoz, harminc százaléka pedig a törvények alapján privát tulaj-donalaphoz tartozott. A céget az Adminisztratív Tanács vezette, ame-lyet a részvényesek közgyűlése nevezett ki. Ebben az egészen új gaz-dasági helyzetben a cég beszüntette a nem nyereséges üzemágakat, hogy a fő cikkek termelését életben tudja tartani.

1994-ben a ROVEX Rt. tőkét eladásra kínálja a két részvényes: az állami tulajdonalap és a magántulajdon-alap. Így 430 személy lesz részvényese a cégnek.

Megkezdődik egy fejlesztési időszak: új gépeket és gépsorokat vásárolnak. Teljesen új iparágak indulnak be, így a szabadidőruhákat

gyártó vonal; új termelési vonal a bőrkonfekciók és irhakabátok varrására, a kikészítő részlegben pedig elkezdik gyártani a ruházati juh- és kecskebőröket. Új automataadagolóval festőhordót vesznek, új húsológépekkel, új gőzkazánnal bővül a termelés. Az irodákat számítógépekkel szerelik fel, az egész gépkocsiparkot új autókka cserélik ki. Új termékek kerülnek az eladási listákra, amelyek nagy keresletnek örvendenek. Állandó export-kapcsolatok alakulnak ki az olaszországi, svéd és német cégekkel.

A cég megtartja az OVEX gyártási márkáját, de bejegyezteti az új ROVEX gyártási márkát is.

1997 végén 634 dolgozója volt a cégnek, ebből 70,3% női munkaerő. Az összlétszám 41,6 százaléka a kikészítő részlegben dolgozik. A technikai-adminisztratív személyzet kilenc százalék.

Az elkövetkező időben a beruházások célja, hogy a minőség tovább javuljon, hogy nőjön a munka termelékenysége, javuljanak a munkafeltételek, és hogy a konkurenciával vívott harcban a cég továbbra is megállja a helyét mind a belföldi, mind a külföldi piacokon.

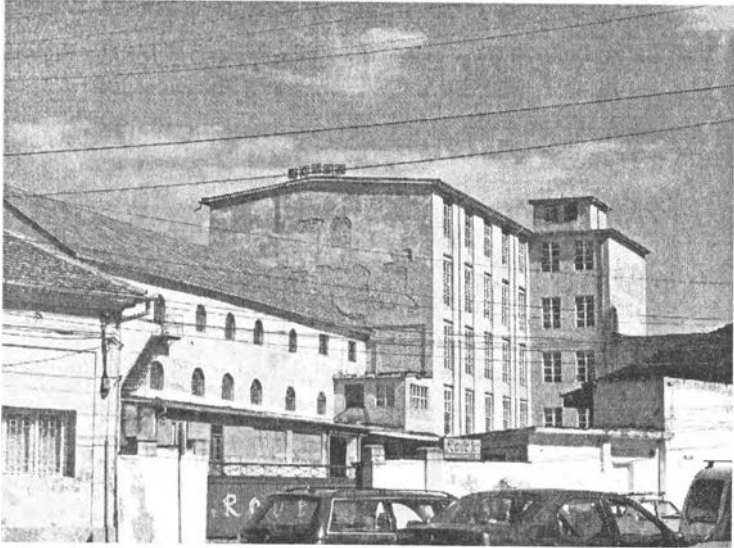

A korabeli gyártelep nélkülözhetetlen része volt a tímárműhely

Szörmék nagy választékban
Bundák már 3800 forinttól kezdődően
LEICHER
szörmearuházásban
Str. Gierogarin (Vri uca) 4. szám

Elkerült egy kő- szobrász - csomag - táska
és a 1. díjazott - szobrász - csomag - táska
Állal módomban van a nagyközönség igényét mindenben
kiszágotni

A végterméket a Leichner-féle szörmearuházásban lehetett megvásárolni

A Rovex szőrmegyár a vársáncban

A velencei telephely

ÉLELMISZERIPAR

MAKAI ZOLTÁN – HOCHHAUSER RONALD

A MALOMIPAR NAGYVÁRADON

Nagyváradon a 19. század második felében, a tőkefelhalmozásban jelentős szerepet töltött be a malomipar. A váradi malomiparban a jelentős nagy szóródás és megszűnés ellenére is mindig maradtak jelentős ipari objektumok. Így 1885-ben az **Emília-gőzhengermalom**, majd a **Hunyadi-gőzmalom**, valamint az **Adria** nevű ipartelep biztosította a folyamatosságot. 1899-ben az **Egyesült László és Hunyadi-malom Rt.** megindulásával Nagyvárad malomipara egyike lett a legjelentősebbeknek. Fokozatosan fejlődött viszont a **Léderer és Kálmán-féle malom**, amely még az elmúlt században is Várad legnagyobb, talán egyetlen nagy kereskedelmi malma volt. A kisebb malmokról érdekes módon maradtak meg emlékek. Ide sorolhatjuk a szőlősi Rollinger-malmot, amely ma is működik és a Biharpüspöki-ben működött és azóta megszűnt malmokat. A **Dóczi-féle gőzmalomnak** még ma is áll a romos elhagyott épülete. És most térjünk rá az említett malmok részletes ismertetésére.

Léderer és Kálmán szeszgyár és finomító Rt. Léderer és Kálmán-féle malom

Ennek a cégnek a székhelye és ipartelepe Nagyváradon volt, az Erzsébet utcában (ma Miron Costin utca 21. szám). A kordokumentumok szerint már 1840-ben működött itt egy csarnok, amely szeszgyártásra szakosodott. Tulajdonosai Léderer Antal és Kálmán Ferenc voltak. Maga a szeszgyár 1857-ben alakult meg. Részvénytársaságnak csak 1886–1887-ben lett bejegyezve. 1857-ben már egy komoly

szeszfinomító-berendezéssel rendelkezett. A kordokumentumok szerint energiaforrása egy 48 lóerős gőzgép volt. A cég egy 12,66 hektár nagyságú területen épült és 12 épületből állott. Nagy mennyiségű szeszt szállítottak a történelmi Magyarország területére, a balkáni államokba és a Közel-Keletre. A malmot 1868-ban építették fel, amelyet egy 35 lóerős gőzgép működtetett. 1910-ben felépült egy 1250 t befogadóképességű gabonasiló és egy 600 t befogadóképességű lisztraktár. A régi gőzgépet kicserélték egy 170 lóerősre. Az első világháború idején a malom megszakítás nélkül működött. Ezután a tulajdonosok bérbe adták a malmot egy befektetőnek, aki kibővítette ennek feldolgozó képességét napi 40 tonna gabonára. A gazdasági válság idején, 1929–1932 között a szeszgyár leállt és csak a malom működött tovább. 1940-ben a malmot korszerűsítették. A régi gőzgép helyett egy 250 lóerős gázmotort és egy 75 KW-os villanygenerátort szereltek fel. Így a napi termelőképessége 60 tonnára nőtt. A második világháború alatt a malom szüntelenül működött. 1945-ben felvette a szövethkezesi formát, ahol is a munkások dönthettek sorsáról. 1947-ben egy kevés időre visszakerült a jogos tulajdonoshoz. 1949-ben államosították, majd 1955-ben felújították. Így termelése elérte a napi 80 tonna őrleményt. 1958-ban villamosították, amikor is felszereltek egy 200 kW-os villanymotort. Termelése elérte a napi száz tonna lisztet. Ugyanakkor lecserélték a 12 darab Ganz-gyártmányú hengert Toplet típusú hengerrel. Ily módon termelése elérte a napi 110 tonna őrleményt. 1960-ban a malmot teljesen felújítják. Megszilárdították az épületet, kicserélték a villamossági berendezést, felújították a szelölőztető berendezést. Így a termelés 1965-ben elérte a napi 135 tonnát. Az 50-es években felvette a **Räsäritul** nevet. Később átalakult **Bihar megyei malom és sütőipari vállalattá**, amelyhez az összes megyei malmok és sütődék tartoztak. A malom fő részei a következők voltak:

- a. Maga a malom épülete, amely négy szinten épült.
- b. Gabonasilók. Az egyik siló a malom épületében volt,
a másik különálló épületként működött.
- c. Lisztraktár
- d. Tisztító.

A telephely összterülete 12 252 négyzetmétert tett ki. Az épületek jó állapotban várták a szebb jövőt. 1990-ben a cég átalakult kereskedelmi társasággá, és felvette a **Pamora Rt.** nevet. Pár év elteltével, ez a tekintélyes múltú vállalat felbomlott, és az Állami Vagyonügynökség fokozatosan eladta, illetve felszámolta a hozzátartozó egységeket. A nagyváradi létesítményt a debreceni Hajdúsági Sütődék vásárolta meg. Az új vállalkozó sem tudta biztosítani a folytonosságot, így a malom leállt, és pár év alatt elvesztette jelentőségét. A berendezéseket lebontották, majd szanálták. Ma már csak az épületrészek, amelyek megmaradtak, emlékeztetnek a hajdani büszke malomra. Azért abban bízhatunk, hogy ezeket sikerül megmenteni, esetleg műemlékké nyilvánítani, hiszen ez a szándéka annak az olaszországi befektetőnek is, aki megvásárolta és jelenleg állagainak feljavitásán munkálkodik

A Léderer
és Kálmán-féle
gőzmalom régen
és mai állapotában

Az Emília-gőzhengermalom

Városunk valamikori ismert malma, amelynek ma is látható még elhanyagolt épülete, az Emília-malom.

A gőzmalmot Weinberger Jakab és Aufricht alapították 1885-ben. A malom alapterülete 300 négyzetméter volt és három épületből állott. A beszerelt gőzgép teljesítménye 100 lóerő. 25 munkást foglalkoztatott. Az évi teljesítménye 5 000 tonna megőrölt búza volt. Törvényszéki bejegyzés alapján a malom, 1899. november 4-én felszámolás alá került, de mint részvénytársaság 1914. június 28-án újra be lett jegyezve. Abban az időben az értéke 1 200 000 korona volt. Az igazgatói tanácsba a következőket választották meg: Gerő Ármin rendőrkapitány, dr. Adorján Emil ügyvéd, Weinberger Lajos malomtulajdonos, Levither Miksa malomigazgató, dr. Guttman Emil nagykereskedő, Bacher Emil malom vezérigazgató, dr. Berczeli Károly Budapestről, Kornel Gusztáv bécsi bankigazgató. A vállalat tevékenységi köre a következő volt: gabonamalmok beszerzése, ezek üzemeltetése és karbantartása, hasonló profilú cégekhez részvényesként beszállás, részvények vásárlása és eladása, gabonavásárlás és -eladás. Az őrleményt Ausztriába, Bosznia-Hercegovinába, Szerbiába és Franciaországba szállították, ahol elsőrangú terméknek tekintették. 1921. június 23-án a közgyűlés elhatározta a tevékenységi kör kibővítését. Így a cég disznóhizlálásra, laskatészta-gyártásra is kibővítette tevékenységét. Ugyanakkor egy gépberendezéseket javító műhelyt is beindítottak. A cég 1924-ben beolvadt az Egyesült László és Hunyadi-malomipari vállalatba. A székhelye a mai Mihai Viteazu utca 4–6. szám alatt volt. A cég markáns vezető egyénisége Vas Adolf, aki 1877-ben született Nagyváradon. Tanulmányai elvégzése után gyakoronoknak állt be az Emília-malomhoz, ahol 25 éven keresztül tevékenykedett. Mivel a legszorgalmasabb és legmegbízhatóbb tisztviselő volt, gyorsan haladt a ranglétrán. Rövid idő alatt gyakoronokból tehetséges tisztviselő, később pénztárnok, főkönyvelő, és végül cégvezető lett. Vezetése alatt a malom gyorsléptekkel fejlődött. Minden évben részt vett külföldi továbbképző tanfolyamokon, ahol tanulmányozta a malomipar fejlődését és újabb agyafűrt kereskedelmi fogásokat sajátított

el. 1917-ben megvásárolta a Stefánia-malmot is, amelyet teljesen felújított. Az évek múltával a malom veszített jelentőségéből, forgalma csökkent, majd teljesen leállt. Még a 60-as években meg voltak berendezései, később ezeket is lebontották és szanálták. Aztán már csak raktárnak használták. A Mihai Viteazul és Kogălniceanu utca sarkán álló épület már csak árnyéka önmagának.

Az Emília-malom

Az Egyesült László és Hunyadi-gőzmalom Rt.

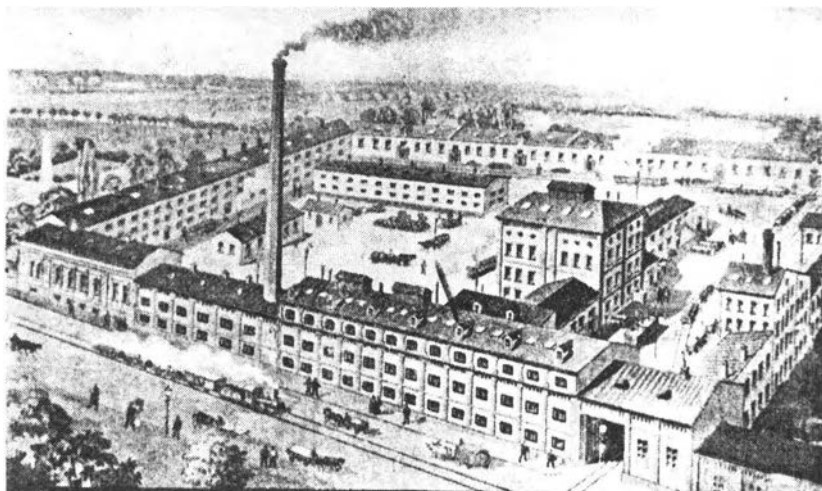
Ez a malom részvénytársaságként 1898-ban alakult meg két csőd-bejutott malom összevonásával. A komplexum öt épületből állott és 5–500 négyzetméter területet foglalt el. Energiaegysége egy 450 lóerős motor volt. 1901-ben 220 munkást foglalkoztatott. Termelése elérte a 34 200 tonna őrölt gabonát. Az akkori idők legvirágzóbb cége volt. Alapítókéje fokozatosan emelkedett. 1924 és 1933 között 34 százalékkal csökkent, 1934-ben a céget felszámolták és a hajdani impozáns épületekből alig maradt valami. A második világháború után a gyógynövény-begyűjtő központ (Plafar) vállalat működött itt. Ez a Vámház (ma Sucevei) utcai meglévő épület ma már csak raktárként működik.

Az Adria gőzhengermalom, árpagyöngy és köleshántoló gyár. Moskovits Adolf és Fiai szeszfinomító, szesz- és élesztőgyár

Nagyon keveset tudunk az Adria-ipartelepről. A reánk maradt fényképek egykori impozáns épületsoporról tanúskodnak. A szeszgyár 1862-ben jött létre 4000 lapméternyi területen. Itt megépült 8 gyárépület, 12 istálló és 4 magtár. Két gőzgép, egy 25 lóerős és egy 60 lóerős biztosította a hajtóerőt. Évente 8000 hektoliter szeszt és napi 20 métermáza élesztőt állítottak elő. 1886-ban ugyanezen cég ecetgyárat is alapított. Ennek 1200 lapméteres területén 3 épület magaslott. Termelési képességét nézve, napi 20 hektoliter ecetet gyártott.

A malmot 1890-ben hozta létre Moskovits Adolf és Fia és ezen a néven lett bejegyezve. A cég alapterülete 3 000 négyzetméter volt és a Vámház utca (ma Sucevei) sarkán terült el. Az épületsoport négy főépületből és két lisztraktárból állott. Alkalmazottainak száma 130–150 között ingadozott. 1901-ben jelentős mennyiségű árut szállítottak belföldre, Ausztriába és a balkáni országokba. Olaszországba árpagyöngyöt exportáltak. Az első világháború után, 1922-ben nagy része leégett. A jelenlegi épületek már csak hírmondói a régi csillogásnak. Több éven keresztül a Fogyasztási Szövetkezet raktárjai-ként működtek. Jelenleg több kereskedelmi cégnek nyújt hajlékot.

Forrásmunka:

„*Léderer és Kálmán*”, illetve *Pamora malom*. S. C. Pamora S.A. Oradea levéltára;

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901, 311

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 314.

Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon* (86/1900). Szikra kiadó Budapest, 1954, 305.

László és Hunyadi-malom:

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek*: X. kötet, 63.

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek*: XII. kötet, 87., 88.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901, 312

Gh. Blaj, Șt. Szántó, I. Chira: *Județele patriei, Bihor, Monografie*. Sport-Turism Könyvkiadó. Bukarest, 1979, 103.

L. Borcea, Gh. Gorun: *Istoria Orașului Oradea*, Ed. Cogito, Oradea, 1995, 231.

Emília-malom:

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek*: VII. kötet, 33., 34.

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: *Törvényszéki iratok, Szociális cégek*: IX. kötet, 92.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901, 312

Gh. Blaj, Șt. Szántó, I. Chira: *Județele patriei, Bihor, Monografie*. Sport-Turism Könyvkiadó. Bukarest, 1979, 103.

Fehér D.: *Bihor – Bihar megye Oradea – Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*.

Adria-telep:

Gh. Blaj, Șt. Szántó, I. Chira: *Județele patriei, Bihor, Monografie*. Sport-Turism Könyvkiadó. Bukarest, 1979, 103.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901, 312

A Rollinger-malom

Nagyvárad valamikori Szőlős negyedében a Pece-patak partján még ma is áll és működik egy elég régi malom, a Rollinger-malom. Tekintsük át ennek az ipari műemléknek és a volt tulajdonosnak a múltját.

A Rollinger család gyökerei Elzász-Lotaringiából erednek. Innen vándoroltak a 19. század elején az ősök a Szerb-Bánátba, a Szenthubert nevű németek lakta településre. Állítólag Napóleon hadai elől menekült a család. Rollinger Vilmos, a nagyapa gépész ember lévén, cséplőgépek javításával foglalkozott. A Bánátból járt Biharba, különböző uradalmakba, ahová hívták, mert híre ment hozzáértésének. Egy alkalommal a cséplőgép hajtósíjját akarta ledobni, amikor az elkapta a jobb karját, és többől leszakította. Csávossy báró a balesetért annyi pénzt fizetett neki, amennyit a jobb karja nyomott. Ebből a pénzből vette meg Szőlősön a malmot 33 ezer koronáért. Arról, hogy a malom kié volt és mikor épült, nem maradt reánk emlék, csak egy régi fénykép 1892-ből, amely bizonyítja, hogy a malom már létezett és a Pece vize hajtotta, fából készült szerkezet működtette.

Vilmos nagyapa feleségül vette Pap Rózát, egy érkörtvélyesi nemes leányát, akit egyik cséplőgépjavító körútján ismert meg. Róza mama hithű református család sarja volt, energikus erős akaratú asszony. Ő volt az, aki úgymond magyarosította a családot. Tizenegy gyermekük született és Vilmos kivételével mindegyiknek magyar nevet adott: Árpád, Jenő, Pál, Blanka, Róza. Blankából négy is volt, mivel három meghalt és az utána született leány emlékezésül ezt a nevet kapta.

A malom hasznából hamarosan szatócsüzletre és egy kisebb asszonyvásári malomra is futotta. Vilmos nagyapa egy karral is egész emberként dolgozott. Ő mérlegelt és kizárólagos joga volt az őrlésre hozott gabonák minőségi ellenőrzése. Éberem ügyelt arra, nehogy malma hírért lerontsák valami rossz minőségű liszttel. A nagyapa mind a négy fiát korán beavatta a molnártudományba. Sőt, alpmesterségeket is kitanultak. Úgy mint géplakatos, gázmotorszerelő és gőzkazánok kezelése. Vilmos nagyapa elismert szakember lévén, az Iparkamara tagja is volt Szőlős képviselőjeként. 1940. május elsején vett búcsút szeretett malmaitól az ezermester nagyapa.

A nagypapa halála után legidősebb fia, Árpád vette át a szőlősi malom vezetését, míg az asszonyvásári malmot Pali fia vezette. Sajnos az asszonyvásári malom a 40-es években leégett, ma már nyoma sincsen. A fentiekről és a továbbiakról a ma élő unoka, Rollinger György tájékoztatott. Vilmos nagytata pedáns ember lévén, mindenre kiterjedt a figyelme. Így például a szitákat Németországból szerezték be. Ma is őriz egy mintagyűjteményt, amely Schindler S. Cég mintáit – Original Schweizer Seidengaze – néven tartalmazza. A malmot fokozatosan modernizálják. 1938-ban a fából készült vízkereket inox acélból készült Lipcséből érkezett fémkerékkel cserélik ki, tartalékenergia-forrásként egy 40 lóerős szívógázmotorral látják el, amely csak összesen száz órát kellett működjön. Szintén 1938-ban a malmot átalakítják hengermalommá, de a kőmalom rész is megmarad, amelyhez egy régi emlék is kötődik. A sörgyár egyik tulajdonosa, Hagenmacher jó barátságban volt a nagypapával, Rollinger Vilmossal és rájöttek arra, hogy ha az árpát kővel őrlik, a sűrűdástől egy kicsit meg is pörkölődik, amitől a sör kellemes ízt kap. Így is őrölték az árpát addig, amíg el nem űzték a családot innen. Rollinger György felesége, Ilona így emlékszik vissza: apósom a németekre jellemző precíz, ambiciózus ember, az anyósom rendkívül jószívű asszony volt. Sokszor segített a szegény embereken és titokban a zsidóknak is juttatott egy-egy kis lisztet. Mind ez persze feledésbe merült, amikor a málenkij robottal büntették a családot. A malom kapacitása nyolc tonna/óra gabona megőrlése volt és kilencféle minőségű lisztet őrölt. A malmot sokáig a Pece vize működtette és csak a 60-as években villamosítják. A Pece vizét egy zsiliprendszer szabályozta, a malmosok és bőrcserzők között általában megegyezés született a Pece vizének közös és ésszerű hasznosítására. Sajnos a vízkereket a villamosítás után összedarabolták, és ócskavasként eladták. Különböző Rollinger Vilmos, az édesapa különleges szaktekintély volt. Így többek között alelnöke a 40-es években a magyar molnárok országos szövetségének. Érdekes okmányok maradtak fent Rollinger György gyűjteményében, amelyek hűen tükrözik a cég működését. Így felsoroljuk a következőket:

- Egy 1931-ből származó levél, amelyben az Iparkamara felkéri Rollinger Árpádot, hogy vegyen részt a kamara tevékenységében Szőlőson;

- 1941-ből származó okirat, amely bizonyítja, hogy Rollinger Árpád sem csőd sem pedig gondnokság alatt nem áll;
- Szintén 1941-ből származó erkölcsi bizonyítvány;
- Anyagigénylési okiratok, amelyek bizonyítják, hogy 1942-ben milyen nehéz volt bőrből készült hajtószíjat beszerezni;
- Egy, a Nagyváradi Villamosművel kötött szerződés, amelyben a Villamosmű kölcsön ad egy 75 lóerős primermotort Rollinger Árpádnak;
- Egy átvételi okmányt, amely szerint Rollinger Árpád 20 kg nulisztet adományozott a deportálásból hazatért zsidók részére;
- Megmaradt még egy értékes helyszínrajz, amely a malmot és annak részeit tartalmazza. A rajz a 20-as 30-as években készülhetett, mert román nyelvű bejegyzéseket tartalmaz.

Különben a malom épülete nagyon régi épület, állítólag a török uralom idején lőporraktárnak használták. Falai 80–90 cm-es vastagságúak és kőből mészbe öntve épültek.

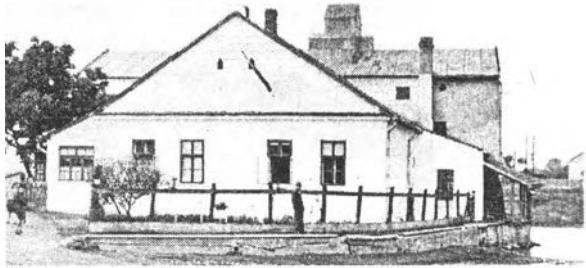
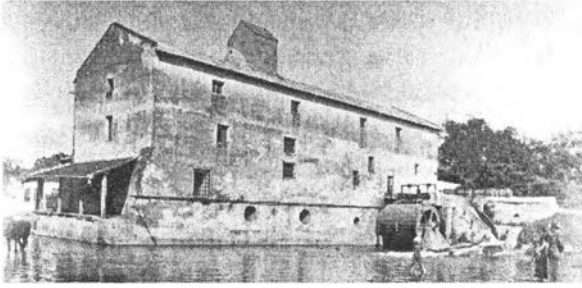
Kövessük most a Rollinger család és a malom sorsát. A háborúk a Rollinger család életébe is beleszóltak. Az első világháború idején, 1915-ben Árpád, az apa megsebesült a bal karján és a fülén. Szakaszvezetői ranggal szerelt le. A második világháborút is megjárta, amerikai fogságba került és 1946-ban tért haza. A malmot elvették tőlük, a családot még a házukból is kiebrudalták. A két testvért, Vilmost és Jenőt, német származásuk miatt egy ukrainai szénbányába deportálták, és mindketten odavesztek. Miután Árpád apa a fogságból hazajött, a Püspöki útra költöztek, szembe a volt Textilgyárral, ahol egy darálót működtettek. Árpád tatának két fia született. Az ifjabb Árpád, aki a Vérvérközpont elismert kutatóvegyészeként ment nyugdíjba és György (akitől a forrásanyag származik), aki elismert villamos-műszerészként tevékenykedik. Árpádnak László nevű fia tornatanárként dolgozik. 1945-ben a malmot államosítják és először a szalontai, később a belényesi Közgazdálkodási Vállalathoz kerül. Ez utóbbi cég 1990 után Edilul Rt.-re változtatja a nevét. Az örökösök 1992-ben bírósági eljárást indítanak a malom visszaszerzésére. Sok huzavona után 1997-ben megkapták a törvényszéki végzést, hogy megnyerték a pert, de a malmot csak 2002-ben tudták átvenni. Az örökösök közös meg-

egyezőssel eladták a malmot, amelyet most egy új tulajdonos üzemeltet.

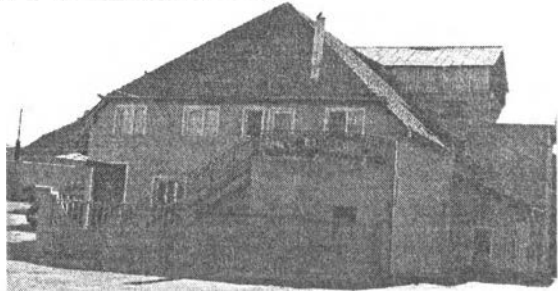
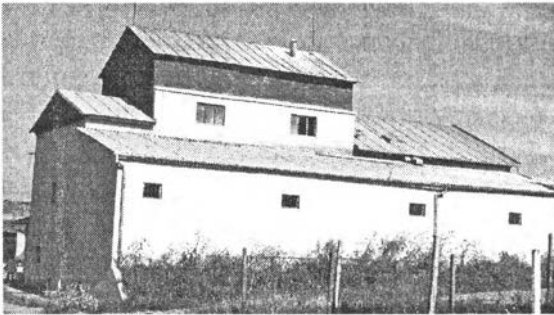
Lássuk csak a Rollinger család többi tagjait is. Mint már említettük Rollinger Pál Vilmos nagytata halála után az asszonyvásári malmot vezette. Megnősült, felesége, a mindig vidám Böske mama színes egyéniség volt. Három gyermekük Pali, Györgyi és Lici jelenleg Kolozsváron élnek nyugdíjasként. Hármuk közül csak Pali választott műszaki pályát. Mint elismert bányamérnök dolgozott évekig Petrozsényban. Rollinger Rózsi férjhez ment Mansberger Gusztávhoz és egy leányuk született, Márta. Rózsi mama is eltávozott az élők sorából. Blanka néni Magyarországra telepedett át, ott hunyt el pár éve. Rollinger György sok fényképet őriz a malom hőskorából. Ezen látható a Pece által hajtott vízkerék, a rakodótér, a liszteszákok, a javítási munkálatok, a Rollinger-féle vegyeskereskedés és kocsmá, családi kép, az Édesapával, az Édesanyával és az ifjú Árpáddal. Látható még egy érdekes felvétel a felvonuló elegáns kisiparosokkal. Ezzel az összeállítással igyekeztünk emléket állítani a Rollinger családnak, akik méltó képviselői voltak városunk iparos vállalkozóinak.

Forrásmunka:

- Rollinger György eredeti okmányai és fényképei;
 Völgyesi Erzsébet – *Pece vizén zúg a malom*. Bihari Napló 2001. március 30.;
- Otilia Buda – *Moara din Velența a ajuns în mîinile proprietarilor*. Jurnal Bihorean, 16. octombrie 1997.

A Rollinger-féle műmalom 1943-ban

...és ma

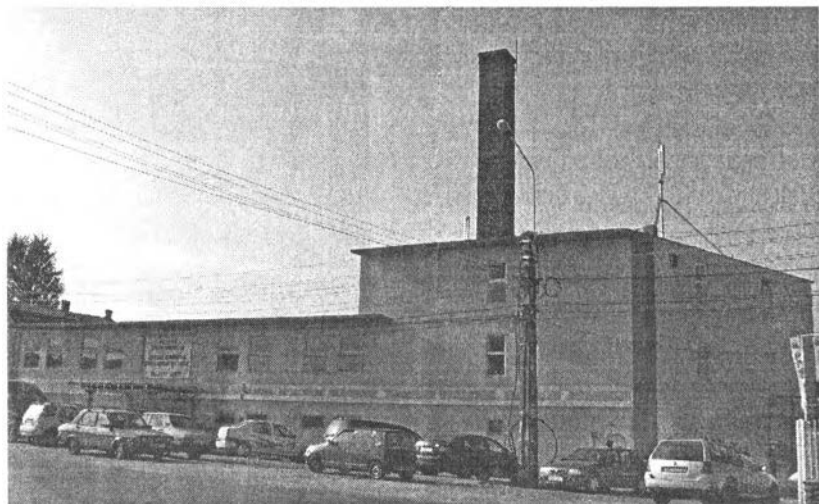
Néhány szó a biharpüspöki malmokról

Antal Béla tanár, Biharpüspöki. Feljegyzések a település történetéből című munkájában a következőket írta az itteni valaha létezett malmokról:

Elsősorban meg kell említeni a Kis-Körösön működött vízimalmokat, a várad-velencei Szent Klára-rend malmát, majd a pálosokét, akik szintén birtokjogot nyertek. A vízimalmok működését még 1851-ben is említik. Fényes Elek 1851-ben kiadott munkája, a Magyarország geographiai szótára megemlíti, hogy Biharpüspökiben a Kis-Körös partján működik egy jól mívű három köves malom. E malom kerekének a helye a 20. század első felében még megvolt. A második világháborút követő években a malomház teljesen tönkrement és a területét kisajátították.

A Kis-Körös bal partján, a lobozi részen jött létre a polgárosodást igazoló úgynevezett Jakab-féle gőzmalom, amelynek működtetéséhez létesítettek egy artézi kutat is. Az épület a hozzátartozó magtárral 2000 novemberében még jó állapotban volt.

A 20. század tízes éveiben ugyancsak a Kis-Körös jobb partján, az Újülés elején létesült a Dóczi-féle gőzmalom (képünkön). Ezt már modernebb berendezésekkel szerelték fel, három hengerrel, két kővel,

rizs- és köleshántolóval, s olajütővel. A szükséges vizet szintén artézi kútból nyerték. Az idők múlásával a berendezéseket szanálták, az épületek majdnem elpusztultak. Az épületben sokáig csempegyár, majd öntöde működött. Minden átszervezés az épület módosításával járt. A lakását más és más család lakta és herdálta. A melléképületek elpusztultak. Az artézi kút kiszáradt.

2007-ben csodák csodája az épületet felújítják, szépen rendbe teszi új tulajdonosa. Az utcafronton egy nagy felirat – Complex Comercial – hirdeti, hogy az épület tovább él, új szerepre várva.

SZÉL SÁNDOR

OLAJGYÁR – INTERINDUSTRIAL, INTEROIL

Mind Nagyváradon, mind a megyében régtől fogva léteztek olajütők, ahol a napraforgómagból préseléssel nyerték az étolajat. Kezdetben nem finomították, nem fehéritették. A technikai fejlődés nyomán különböző eljárásokkal bizonyos finomítási fázisokat alkalmaztak, amelyekkel lényegesen javították az olaj minőségét.

Figyelembe véve a város nagy mezőgazdasági vonzáskörzetét, 1950-ben Váradvelencén megépült a modern, nagykapacitású olajgyár. Sajnos 1954-ben a finomító részlegben hatalmas robbanás, majd tűz keletkezett a villamos berendezés miatt, amelynek következtében újjáépítették a finomítót, s modernizálták, biztonságossá tették az elektromos berendezést.

Az olajgyártás főbb fázisai a következők: a magok tárolása, szállítás a héjtalanításhoz, hengeres-bordás berendezésen őrlés, pergelés 115 C-fokon, préselés, extrahálás, desztillálás, tisztítási fázisok, szeparálás, savtalanítás, derítés, szűrés, szagtalanítás, viasztalanítás (vinterizálás), palackozás. Természetesen ez így túl vázlatos, s a gyártási folyamat ennél sokkal összetettebb.

A fontosabb berendezések: hatalmas silók, amelyek kb. egy hónapos gyártást biztosítanak. Szállítószalag, bordás és sima hengerszék

(valcni), emeletes tányéros pergelő, prések, autoklávok, extrakciós berendezések, florentin edények, gőzfűtés biztosítása, kondenzátorok, szivattyúk, hidraulikus prések, mechanikus prések, különböző befogadó képességű tartályok, szeparátorok, dekantorok (ülepítők), derítő berendezés, desztilláló berendezések, Worthington-pumpa, pumpák, csővezetékek, a végtermékeknek tartályok, palackozógép, szállítószalag, üvegmosó-berendezés, raktározási helyiségek, különböző szállító eszközök, s természetesen gőzkazánok.

A gyár megfelelő karbantartó műhelyekkel rendelkezik: mechanikai, elektromos, mérőműszerek – automatizálás, gépjárművek, kőműves, asztalos. Hasonlóképpen nagyon jól felszerelt laboratóriummal a nyersanyagok, a fázisok közbeni, valamint a késztermékek ellenőrzésére.

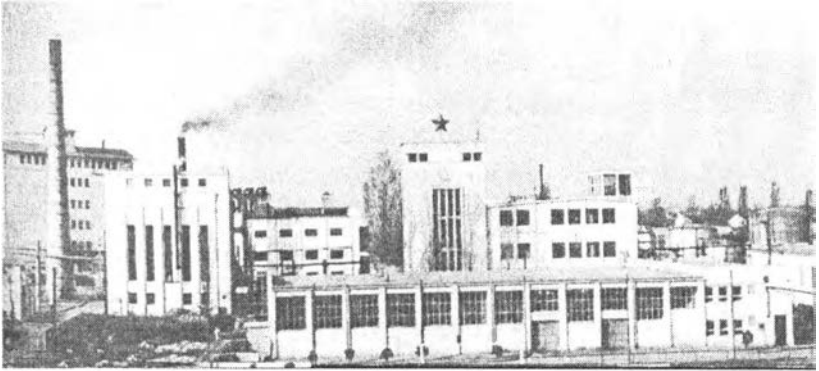
Az 1960-as évek közepétől angol és belga berendezésekkel bővült a finomító, 1990-től modernizálták a maghéjtalanítási eljárást.

A gyár termékei nem csupán a napraforgóolajra korlátozódtak, hanem feldolgoztak kukoricacsirát, repcét, lenolajat, ricinust, földi mogyorót, sőt paprikamagot is. Naponta 200 t olajat gyárthatnak. Az üvegpalackokról fokozatosan áttértek a pillepalackokra. Az alkalmazottak száma 220–230 között mozog.

A furfurool szekció

A napraforgó maghéj és a csutka pentozánt tartalmaz, amelyből furfurool állítható elő. Ezt figyelembe véve 1958-ban üzembe helyezték a furfuroolt gyártó részleget.

A gyártási folyamat lényege röviden: kénsav katalizátor jelenlétében forgó autoklávokban hidrolizálják a nyersanyagot, elpárologtatás, három lépcsős toronyban krakkálási folyamat, expandálás, hűtés. Oldószerként használják, de a gyógyszeriparnak is alapanyaga. Igen mérgező a gőze, idegméreg, ezért a gyártás folyamán fokozott munkavédelmi előírásokat kellett betartani. Az 1990-es években leállították a termelést, a berendezést konzerválták, hogy amennyiben újra beindulna, problémák nélkül használni lehessen a gépparkot.

Az olajgyár látképe a 60-as évekből

Telephelyrészlete napjainkból

PÁSZTAI OTTÓ

A CUKORGYÁR

Ez a gyár is az országos ipari forradalom szülötte. Sajnos itt sem számoltak a realitásokkal, a szükségletekkel. Bár való igaz, hogy a Partiumban jelentős mennyiségben termesztettek cukorrépat, de ennek a feldolgozását az aradi és a nagykárolyi cukorgyárak bőségesen biztosították.

A cukorgyárak jellegüknél fogva idénytermeléssel működnek, ami négy-öt hónapos gyártási ciklust jelent. Az év többi hónapjában karbantartás, javítási munkálatok, valamint a berendezés konzerválása történik.

A nagyváradai cukorgyár 1970-es években kezdte meg termelését, s az Érmellék, Szalonta környéke, valamint Szilágy megye volt a vonzáskörzete.

A cukorrépa-feldolgozás első fázisa az átvétel, az osztályozás. A második lépés a mosás, amelynek során megtisztítják a homoktól, földtől, kavicsoktól. Innen a szeletelőbe kerül, majd az autóklávokba, ahol megfelelő technológiával cukorszirup készül. A továbbiakban tisztítás és fehérités után kristályosítják. A folyamatos minőségi ellenőrzések után csomagolás, raktározás, majd szállítás történik. Természetesen csak nagy vázlatokban említettük a gyártási folyamatokat, hiszen az ennél lényegesen összetettebb. Többek közt biztosítani kell a melegítéseket, szűrést, derítést, a vákuumot, a ventillációt, villany és hőenergiát, a hulladék anyagok kivonását, eltávolítását, hasznosítását, a szennyvízderítést stb., stb.

A nagyváradai cukorgyár esetről esetre megpróbálta meghosszabbítani a termelési ciklust, kubai nyerscukor feldolgozásával, finomításával. Ám ez csupán néhány évben sikerült különböző okok miatt.

Sajnos az országunkban végbement általános gazdasági visszaesés, az őstermelők ellehetetlenítése anyagilag – hét-nyolc hónapokat késték a kifizetésekkel a beadott cukorrépa után –, a cukorrépa átvételénél történt hátrányos besorolások azt eredményezték, hogy a beve-

tett és megmunkált földterület egytizedére csökkent három-öt év alatt. Ilyen körülmények között a cukorgyár működtetése feleslegessé vált, hiszen a nagykárolyi gyár bőven ellátta a gyártási feladatokat a rendelkezésre álló cukorrépa feldolgozására.

Hosszú évek stagnálása után, külföldi tőkeérdekeltség vette át a gyárat, és jelen pillanatban úgy tűnik, ismét helyreállt az egyensúly. A gyár üzemel és a termékei piacképesek.

A TEJ- ÉS VAJGYÁR

Tulajdonképpen ésszerűnek és jogosnak tűnt, hogy Nagyváradon létesítsenek egy tej- és vajgyárat. A jó mezőgazdasági feltételek, a kitűnő legelők biztosítani látszottak a megfelelő háttérrel. Csak azzal nem számolt senki, hogy időközben végtelenen lecsökkent a tehénállomány. A sok megszorító intézkedés miatt sem a magángazdaságok, sem a szövetkezeti farmok nem voltak kellőképpen életképesek.

Előállt egy igen furcsa helyzet is. Noha a tej, tejszín, vaj és tejtermékek, sajtok gyártása a magángazdaságokban már ősidők óta jól ismert és gyakorolt tevékenység, a Tejgyárnak mégsem sikerült megfelelően képzett, fegyelmezett munkatársakból álló kollektívát kialakítani. Lehet, hogy az érintettek közül sokakat megsért a megállapítás, de valahogy az volt mindenkinek a benyomása, hogy hiányzott egy jól szervező, irányító kéz ebből a gyárból.

A tej és tejtermékek gyártása tulajdonképpen a tej begyűjtésével veszi kezdetét. Biztosítani kell a megfelelő hűtést, a szakszerű, gyors szállítást, az átvétel alkalmával történő minőségi ellenőrzést. A technológiai folyamatok termékeként változnak, hasonlóképpen a gyártó géppark is. Ezek részletes leírására itt nincs mód, s talán szükségtelen is. A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhány fontosabb berendezést: tároló ciszternák, hűtő berendezések, pasztőröző, kombinált szűrők, vákuum sűrítők, porlasztók, főlöző gépek, köpülők, üstök, sterilizátor, gépi formázók, préselő gépek, ömlesztő készülék, kádak, kultúra főző-savanyító, gyúrógépek, mosó, öblítőberendezés, csomagológépek, szállítószalagok stb.

A gyár üzembe helyezésekor elmondható, hogy rendelkeztek a modern technológia által megkövetelt gépekkel, berendezésekkel, kiszolgáló részlegekkel. Ám igen rövid idő eltelte után, azt lehetett tapasztalni, a berendezés, géppark közel egyharmada állandóan javításra szorul. Hogy most ez a hozzánemértő gépkiszolgálásnak, vagy a kevésbé szakszerű karbantartásnak, javítási munkálatoknak volt a következménye, a külső szemlélő nem tudja megállapítani. Ehhez járult hozzá később az a tény is, hogy nehezen lehetett pótolni a tartalék alkatrészeket. Mindent összevetve, ez a gyár mindvégig súlyos problémákkal küszködött!

Már csak hab a tortán, hogy egyre nehezebben lehetett koordinálni a tejbegyűjtés, -szállítás folyamatát, így a begyűjtött tej nem egy esetben megromlott, komoly veszteségeket okozva. Ha még ehhez hozzávesszük azt a tényt, miszerint hosszú hónapokig felgyűlt a termelők felé a ki nem fizetett adósság, érthetővé válik, miért pártoltak el a nagyváradi tejgyártól az őstermelők. Nem véletlen tehát, hogy inkább a szatmári és kolozsvári tejgyárakkal kötöttek, s kötnek ma is szerződést.

AZ AVÂNTUL PAPRIKAGYÁR

Bár az ország számos megyéjében a mezőgazdasági termékek között jelentős mennyiségben termeltek fűszerpaprikát, de ezt háziipari módszerekkel dolgozták fel. Természetesen így a minőség, színre, ízre, tisztaságra nézve termelónként változott.

Mivel országosan jelentős mennyiséget importáltunk, Bihar megye és a város gazdasági vezetői úgy látták, érdemes lenne az élelmiszeriparnak ezt az ágát kifejleszteni (1950).

Kezdetben, induláskor rendelkezésre állt a régi malom használaton kívüli épülete. Ide be lehetett rendezni a szárítót, s részben az őrlő berendezéseket. Az új épületbe a csomagolót, laboratóriumot, raktárakat, valamint az adminisztrációt.

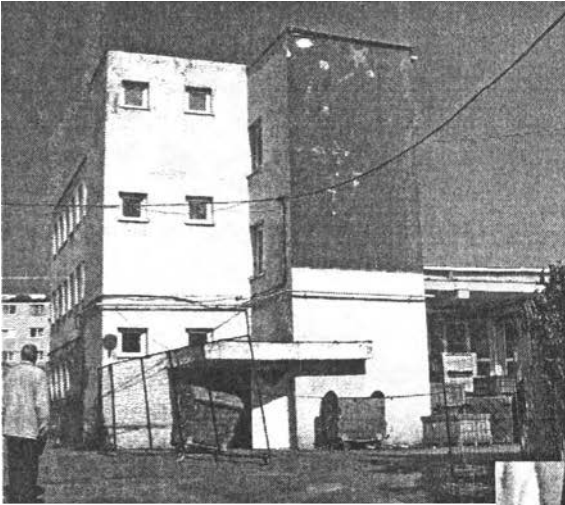
Jó érzékkel hamarosan megszervezték az őstermelők támogatását, és a felvásárlást. Alapfeltételnek számított a minőségi vetőmagok biz-

tosítása, a szakszerű palántázás ellenőrzése, az öntözés biztosítása, az előzetes szárítás, előválogatás, osztályozás. A begyűjtött paprikát ismét szakszerű válogatásnak vetették alá, kiselejtezve a nem megfelelő minőségűeket.

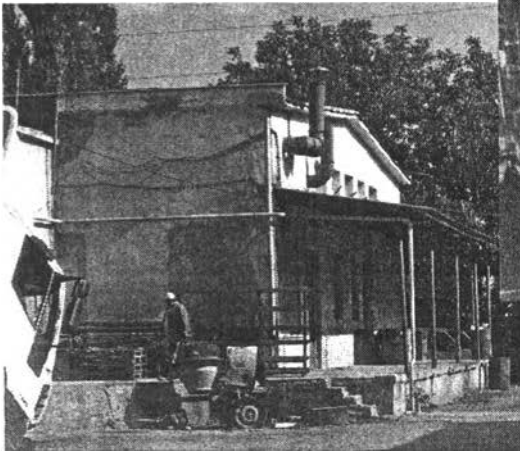
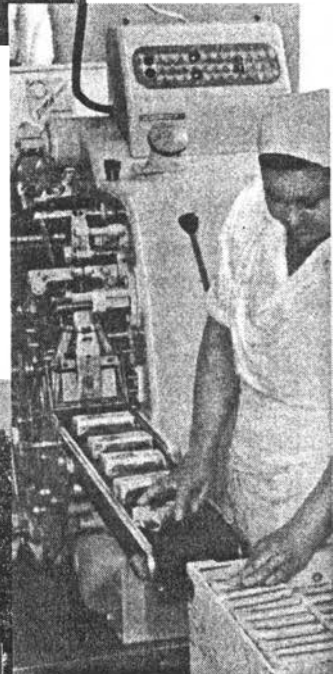
Kezdetben nem számoltak azzal a ténnyel, hogy az őrölt paprika pora milyen gyúlékony. Ennek következtében igen gyakran súlyos tűzesetek keletkeztek. Végül is megoldást nyert ez a probléma is.

A Paprikagyár vezetőit lepte meg legjobban az a tény, hogy igen rövid idő alatt jelentős nemzetközi piacot szereztek, kiváló minőségű őrölt csemege paprikájukkal. A KGST-országok mellett, a skandináv államokban és a közel-keleti országokban volt jelentős rendelésük. Később tapasztalniuk kellett, hogy az 1980-as évektől nagyon felerősödött a magyar és a spanyol konkurencia a nemzetközi piacokon. Mivel időközben lazult a termelői fegyelem, nehezebbé vált a tartalék alkatrészek beszerzése, versenyképességük érezhetően csökkent. A gyár ekkor fokozatosan átállt különböző konzervek gyártására: zöldség-, cékla-, savanyúság-, gyümölcs-, majd egy rövid ideig vegyes húskonzervekre. Ebben viszont a szakember gárdának nem volt kellő tapasztalata. Az országban hasonló profilú vállalatból bőségesen üzemelt jó néhány. Egyre több gond adódott az őstermelőkkel, akiknek hónapokig nem tudták kifizetni az átvett nyersanyagok ellenértékét. Ők kétszer is meggondolták azután, mit és mennyit termeljenek

Ehhez járult hozzá a géppark elöregedése, a gyakori javítási munkálatok miatti termelés kiesés, áramkorlátozás, a dolgozók fegyelmének lazulása. Mindezek együttesen azt eredményezték, hogy az addig jól működő gyár, egyre nehezebben tartotta fenn magát. Az országos körbetartozások miatt pénzügyi nehézségeik támadtak. A legszomorúbb mégis az, hogy a politikai fordulat után a gyár egyszerűen gazda nélkül maradt, s rövid agónia után teljesen leállt minden termelés. Ma az épület gazdátlanul áll, széthordva az ablakok, a nyílászárók, elkötyavetyélve a géppark. Már senki sem akarja feltámasztani az egykori gyártó tevékenységet.

A volt tejfeldolgozó vállalat telephelyei és csomagoló csarnoka

Az Avântul paprikamalma

Üresen áll a paprikagyár szárítója

MAKAI ZOLTÁN

VÁGÓHÍD ÉS HÚSFELDOLGOZÓ VÁLLALAT – COMINCA RT.

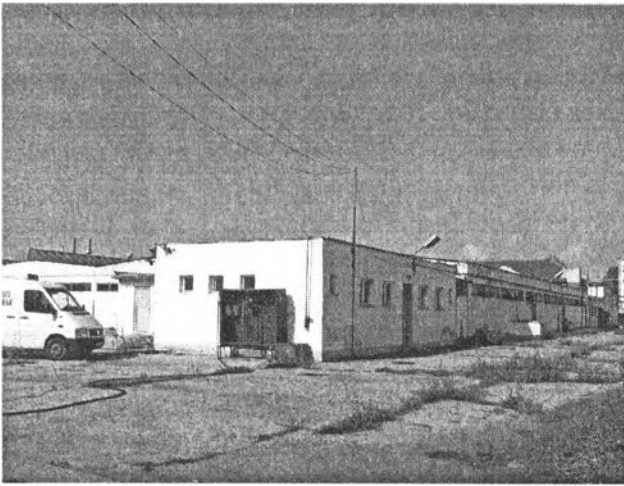
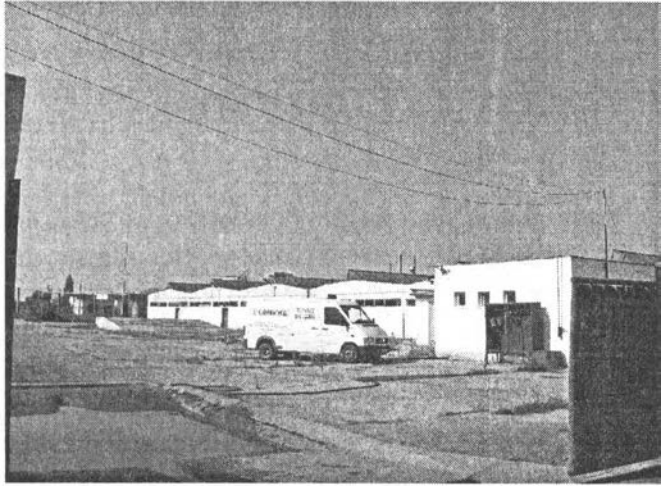
A mai Cominca Rt. Vágóhíd és Húsfeldolgozó Vállalat valamikor 1887-ben, mint városi vágóhíd kezdett működni és a Polgármesteri Hivatalhoz tartozott. A vállalat a Pece-patak bal partján, a város délnyugati peremkerületében terül el. 1948-ban államosították **Comcar** néven és tevékenysége kibővült hústermékek előállítására is. 1971-ben átalakult és Húsfeldolgozó Vállalat címet vette fel, **Intreprinderea de Industrializarea Cărnii, Bihor** néven. Hozzá tartoztak Bihar megye összes hasonló profilú egységei. 1990-ben átalakul és felveszi a **Cominca Rt.** nevet, de jellege megmarad a régi. Székhelye Nagyvárad, Octavian Goga utca 4. szám. A vállalat épületeinek a jellege a szokványos ipari jelleg. A berendezéseket fokozatosan felújították, illetve modernizálták. A legrégebb egy ammóniákkal működő hűtőberendezés, amelyet a 60-as években helyeztek üzembe.

Forrásmunka:

Prezentarea Generală a S. C. COMINCA S. A. Oradea

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecezană”. Oradea, 1936, 190.

A húsfeldolgozó munkacsarnokai

HOCHHAUSER RONALD

A SZESZ- ÉS ÉLESZTŐGYÁR

Nagyvárad egyik legrégebbik városrészén, Velencén, 1848-ban létesült az első kicsiny, szerény **Szesz- és élesztőgyár**, melyet Hillinger Márton alapított. Ez volt Várad első ipari jellegű szeszgyára. 1872-ben a vállalatot megvásárolta Moskovits Mór és Heller Hermann. Ez utóbbi 1880-ban eladta a vállalkozásba fektetett részvényeit Moskovitsnak. Ezután jelentős tőkeberuházással, a gyár termelése hatalmas növekedést ért el, a pasztőrözött szesz-, likőr- és élesztőgyártás terén. Ugyanakkor vegyi- és gyógyszeripari termékeket gyártó részleget is üzembe helyeztek (kénes éter, ecet- és gyümölcs észterek). 1880–1896 között marhahizlálással is foglalkoztak.

A belföldi piac mellett termékeit Ausztriába, Szerbiába, valamint a balkáni országokba exportálta. Éves termelése is figyelemre méltó volt ez idő tájt: 40 000 hl szesz, 3 500 hl rum és likőr, s 350 t élesztő.

Munkáslétszáma 60–70 főt számlált, amelyből 10 nő.

A gyár 18 000 m² alapterülettel rendelkezett. Három főépülete volt: a szesz- és élesztőgyártó részleg, a raktárépületek, s az irodák. A melléképületek száma 12 volt. A vállalat egy 55 LE-s és egy 16 LE-s gőzgép hajtóerőre volt felszerelve.

Az 1896-ban bekövetkezett tűzvész nagy anyagi és pénzügyi károkat okozott a gyárnak. Igen jelentős tőkeráfordítással sikerült rövid idő alatt helyreállítani a termelését.

Az alábbi táblázat bemutatja a gyár fokozatos fejlődésének ütemét:

Év	Szeszgyártás hl	Élesztőgyártás t
1891	3.000	150
1892	3.500	200
1893	3.200	240
1900	4.000	350

Az 1901-es évtől kezdve belépett a céghez a gyártulajdonos fia, Moskovits Miklós, aki kitűnő technikai és gazdasági érzékkel rendelkező szakember hírében állt. Vezetése alatt a gyár nemzetközi hírnévre tett szert, s osztatlan megbecsülésnek örvendhetett. Első lépésként megállapodást kötött a város vezetőségével, amelynek értelmében jelentős tőkeberuházást hajtott végre (396 000 korona), vállalta, hogy 20 munkást alkalmaz az első évben, majd évente kettő-kettőt, azaz 10 év alatt 40 munkást. Ennek fejében a város 15 évig adómentességet biztosított a cégnek.

1906-ban angol tőkebefektetéssel teljesen újjáépült a gyár. Ebben az időszakban vezették be a püspökfürdői Nimphaea Lotus Termalis aromából készült Lotus nevű új likőrjüket.

1918-ban a gyár egybeolvadt a budapesti Krausz-féle élesztőgyárral. Egyesült Krausz–Moskovits Rt. néven működött tovább. A történelmi sorsforduló után, különböző elnevezések felvételével folytatta tevékenységét: **Nicolae Ipartelep Rt. – Stabilimentele Industriale Nicolae S. A.** (1926), **Moskovits Ipartelep Rt., Szesz-, préselt élesztő-, oldószer-, éter-, tejsav-, malátacukor-, különféle eszencia-, és ládagyár – Stabilimentele Industriale Moskovits S. A., Fabrica de spirt, drojdie comprimată, disolvanți, eteri, acid lactic, diamaltți, diferite esențe și lázi** (1930), **Vegyiművek és élelmiszeripari Rt. – Uzinele Chimice și Alimentare S. A.** (1937)

1940–1944 között **Magyar Állami Szeszgyár** név alatt működött. Ebben az időszakban 60 vagon szeszt és 1400 tonna élesztőt termelt. Ugyanakkor leszerelték és Budapestre szállították az oldószer, éter, tejsav, butanol, a különféle eszenciákat és a malátacukor gyártó részleget. A munkások létszáma 130–150 között mozgott.

A második világháború pusztításait viszonylag minden nagyobb károsodás nélkül vészelte át a gyár, csupán a szeptember 6-i bombázás légnyomása okozott kisebb javítani valót. A háború után a Szovjet Katonai Parancsnokság irányítása alá került 1946 márciusáig. Majd az Interindustrial S.A.R. București alvállalata lett az Olajgyárral együtt.

Az 1948. június 11-i államosítás után **Victoria Szesz és Élesztőgyár – Nagyvárad** néven működik. Időközben hozzácsatoltak jó

néhány kisebb gyárat: a **Berger Dániel Szesz és Élesztőgyárat, a Victoria, Crişana és Vinacid borecetgyárat, a Farkas Margareta ecetgyárat, a Spirtul Şimianului és Crişul Alb – Nuşfalău (Szilágy-nagyfalu), valamint a Flacăra – Curtuişeni (Érkörtvélyes), s a Moldovan – Luduş (Ludas) szeszgyárat.**

Mindezek következtében 1949-ben megindult az ecetgyártás. 1950-ben felépült a szénsavgyári részleg. 1951-től hatalmas lendületet vett a szeszgyártó üzemrész. Ezt igen komoly beruházásokkal fejlesztették: 11 hatalmas erjesztőkáddal összesen 615 m³ térfogatú hasznos befogadó képességgel, hat főzőberendezéssel és két cukrosítóval. A fejlesztés része volt még egy finomító berendezés, egy kalapácsos malom (medigágó), és egy új gőzkazán felszerelése. Szintén ide tartozott: a pneumatikus ürítésű érlelő boks, a cefre tárolására és elosztására szolgáló berendezés és tíz új fémkád is. A saját termékek minőségi ellenőrzése céljából, egy jól felszerelt laboratóriumot létesítettek, majd külön az élesztőrészleg számára egy mikrobiológiai laboratóriumot.

1972-ben a gyárat összevonták a **Sörgyárral**, s annak mint részlege működött. Az elkövetkező évtizedekben a fejlődés töretlen volt, a termelés fokozatosan emelkedett, mindent megtettek a minőség javítása érdekében. A termékek csomagolására is külön figyelmet fordítottak.

Az 1991–1995 közötti időszakban korszerűsítették a kirakódó gabonasilókat, növelték a főzőrészleg befogadóképességét, felújították a lepárló berendezéseket, rátértek az enzimalapú anyagok feldolgozására. Átalakították az ecetgyártási technológiát és korszerűsítették a töltőrészleget is. Ez utóbbiban a szesz alapanyagú termékek (vodka, rum, kétszeresen finomított szesz, egészségügyi kékszesz) palackozására új részleget létesítettek.

Ugyanakkor nagy hangsúlyt fektettek az informatika hasznosítására, az üzem adminisztrációjában, valamint a kapcsolattartás terén (marketing). Tatarozták az épületek egy részét, és felújították az autóparkot is. Az üzem megújulva, városunk egyik legrégebbi ipari létesítményeként folytatta tevékenységét egészen 1998-ig, amikor is végleg bezárták. 2007-ben a gyárat lebontották.

Forrásmunka:

M. Apan: *Contribuții documentare privind dezvoltarea industrială a orașului Oradea de la sfârșitul secolului XIX până la primul război mondial*. Crisia XXIII, 1993, 243.

L. Borcea, Gh. Gorun: *Istoria orașului Oradea*. Editura Cogito Oradea, 1995, 231.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901, 311

R. Hârcă, R. Hochhauser: *Conservarea patrimoniului cultural mobil și imobil*. Editura Muzeului Sătmărean, 1997, 169.

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 314.

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága, *Alapszám: 496, Leltárszám: 564*

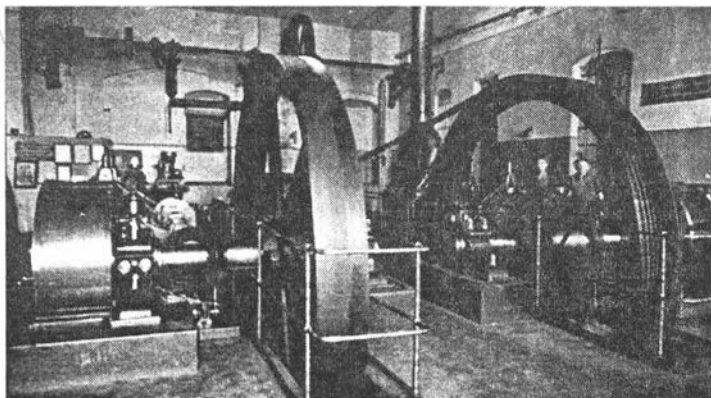
Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága, *Törvényszéki iratok, Szociális cégek*. VII. kötet, 85, 86; X. kötet, 309; XII. kötet, 75, 77, 173, 174, 175

A nagyváradai *Szesz- és élesztőgyár* levéltára.

A S.C Spirt & Drojdie Oradea reklámfüzete. S.C Keysys GrafX Oradea. *Reggeli Újság* (Bihar megyei napilap), 2007. február 14., IV. évfolyam, 37. (899.) sz.

Reggeli Újság (Bihar megyei napilap), 2007. március 8., IV. évfolyam, 56. (918.) sz.

Reggeli Újság (Bihar megyei napilap), 2007. március 9., IV. évfolyam, 57. (919.) sz.

A gépház

A főépület 1955 körül

Látkép a szeszgyárról 2005 tavaszán

HOCCHAUSER RONALD

A VÁRAD-SZŐLŐSI SÖRGYÁR

Borovszky Samu 1901-ben kiadott nevezetes Magyarország vármegyei és városai – Bihar vármegye és Nagyvárad monográfiája a következőket írja Nagyváradról: *„Bihar vármegye, földrajzi helyzeténél fogva a nyugat-európai kultúrához a múltban később jutott, mint a kedvezőbb fekvésű nyugati vármegyék; de azért a mai fejlett közlekedési viszonyok segélyével velük csakhamar egy színvonalra emelkedett, sőt bizonyos tekintetben felül is múlja őket...Az élelmezés és élvezeti ipar mindenkor egyik legjelentékenyebb iparága volt Bihar vármegyének. Különös jelentőséggel bírnak a megye székhelyén a nagyipar körében honos malom- és szeszipar...”*

Nagyvárad fejlődésének óriási lendületet adtak a vasúti építkezések. 1858. április 24-én átadták a Püspökladány–Nagyvárad, 1870. szeptember 7-én a Nagyvárad–Kolozsvár, 1887-ig pedig a többi irányba futó vasútvonalat. Számos hitelintézet – bank, takarékpénztár és takarékszövetkezet – alakult, tőkét és gazdasági hátteret biztosítva a gyorsan fejlődő iparnak és kereskedelemnek. Nagyszerűen jövedelmezett a terménykereskedelem, főleg a gabona és a bor.

Az ipar fejlődését nagyban elősegítette az ipartestület megalakulása 1886-ban. 1890-től új szakasz kezdődött, amikor az ipari forradalom kibontakoztatásával egyre erőteljesebbé vált a polgárosodás. Ekkor létesült a **Nagyvárad** **műtrágyagyár Rt.** **A Janky és Tsa. francia cognac gyár** rumgyártással szélesítette termékeinek skáláját.

1895 után a filoxéravész következtében a szőlőültetvények nagy része kipusztult, és így a figyelem a sör- és malátagyártás fejlesztésére irányult.

Váradon az ipari sörgyártás az 1850-es években honosodott meg, amikor a város tőszomszédságában, a délkeletre fekvő Pece-Szőlősön, sörház létesült. A malátagyár, amely 1872 tájt épült, egy jókora alapterülettel, négy emelet magasságban emelkedett ki a már meglévő sörház szomszédságában.

Az ipari fellendülés folyamatát 1873-ban kereskedelmi válság hátráltatta. A megtorpanás, a szesz- és sörgyártásban a termelés visszaesését eredményezte. A közel hét évet tartó krízisnek a számlájára írható az is, hogy 1875 körül a nagyvárad-i sörházban megszűnt a termelés, majd a vállalkozás ellen megkezdődött a csődeljárás. Ez röviddel azután következett be, hogy a Bécsi Bank Rt. (Wiener Bankverein) tulajdonába került.

Sándor Vilmos *Nagyipari fejlődés Magyarországon (1867–1900)* című könyvében utalást tesz az 1890-ben alapított **Hungária Serfőző és Malátagyár Rt.** nagyvárad-i sörfőzdéjére. Jó okom van feltételezni, hogy a szőlősi sörfőzdéről van itt szó, mert az eddigi levéltári kutatásaim nem derítettek fényt egy másik, Nagyváradon üzemelő sörfőzde vállalati formára.

1895-ben a pece-szőlősi ipartelepen ismét beindult a sörgyártás, majd 1899-ben, válságos idők után – a filoxéravész következtében a borárok megnövekedtek – egy Rt. birtokába került. A vállalkozás ekkori neve: **Nagyvárad-Szőlősi Gőzsörgyár Löwy Ignác (Grosswardein–Szöllöser Damfbierbrauerei)**. Bár a tulajdonosok a malátagyárat korszerűsítették és a sörgyártelepet jéggyárral egészítették ki, reményeik nem váltak be, a vállalkozás ismét csődbe jutott. Ez annak volt betudható, hogy a századfordulón, a **Dreher és Haggemacher Serfőzdek** termékei elárasztották a nagyvárad-i piacot, komoly konkurenciát jelentve az itt gyártott sörfajtáknak.

Kisebbségi kihagyás után, 1902-ben a gyárat átvette Krausz Béla, kinek vezetése alatt a termelés elérte az évenkénti 1 200 hl. sört. 1903-ban a várad-szőlősi gyárhoz hívták vezető tisztviselőnek Friedmann Hermann nagyvárad-i lakost, a legnagyobb európai cégeket képviselő Steiner M. Albert Nagyvárad-i Kereskedelmi Ügynökség irodavezetőjét, aki az ajánlatot ekkor visszautasította. Az állást csak 1914-ben foglalta el.

1908-ban a gyár vezetősége társszerződési egyezményt írt alá a Bihar megyei Takarékpénztárral, és 1914-ig Krausz Béla és Tsa. Bt. néven működött. Az 1908. évi termelés meghaladta a 1 800 hl sört. A gyár sörkülönlegességei közé tartozott, ebben az időszakban, a Góliáth. 1912-ben és 1913-ban az évi termelés 13 620 hl volt.

1914. február 26-án **Nagyvárad** **Sörgyár Rt.-vé (Bierbrauerei Aktiengesellschaft)** alakult, és a Biharmegyei Takarékpénztár tulajdonába ment át. Tárgya a Krausz Béla és Tsa. Bt. tulajdonában lévő sörgyár megvétele és ezen gyár révén sör-, maláta- és mellékcikkek gyártása és eladása, a Monarchia keleti részén a söripar fejlesztése volt. Alaptőkéje ekkor 200 ezer korona. A gyár ügyvezető-, kereskedelmi és műszaki igazgatóját, Friedmann Hermannt, Havas Mór, a Biharmegyei Takarékpénztár igazgatója nevezte ki, helyettesévé Seffolga Vilmost bízták meg.

1915-ben a gyárban csak 9 810 hl sört termeltek. A termelési visszaesést az első világháború kitörése eredményezte.

1916-ban az ipartelep a budapesti Hazai Bank Rt. tulajdonába került, és 1922-ig működött ennek felügyelete alatt. Annak ellenére, hogy válságos időszakok uralkodtak, az új befektetőnek sikerült nagyobb termelést biztosítania. Így 1916-ban az ipartelepen 13 100 hl sört állítottak elő.

Az 1917. november 19-én tartott rendes évi közgyűlésen az alapszabályok a következőképpen módosultak: a társaság tárgya és célja a Nagyvárad város tőszomszédságában, Várad-Szőlős község területén fekvő sörgyár révén sör, maláta és mellékcikkek, valamint jég gyártása, vétele és eladása; vendéglők és szállodák kibérlése, megvétele, működtetése vagy bérbeadása; szeszes italok, ecet vagy ezen gyártási körbe tartozó termékek előállítás, gyártása és ugyanezen termékek, valamint különféle borok vétele és nagybani árusítása; gazdaságok, birtokok kibérlése, üzembe tartása és ezekkel kapcsolatban állattenyésztés és állathízlalási üzem folytatása; minden a fentebb felsorolt üzletágakkal kapcsolatos kereskedelmi üzlet folytatása.

1918. május 14-én a **Nagyvárad** **Sörgyár Rt.** alaptőkéje 500 ezer korona volt.

Az 1920. április 24-i évi soros közgyűlésen igazgatóvá választották Friedmann Hermann kereskedelmi és műszaki igazgatót, nagyvárad lakost, s dr. Rapoch Jenő bankigazgatót, budapesti lakost. Az alaptőke ekkor 1 500 000 korona volt.

Az 1921. november 30-án megtartott évi soros közgyűlésen igazgatóvá választották dr. Coriolan Bucicot, Nagyvárad polgármesterét, és Cornel Bejant, Bihar megye alprefektusát.

A nagyváradi sörgyár hatalmas és korszerű iparvállalattá történő fellendülése 1922-ben kezdődött, amikor a részvények egy részét a Kolozsvári Takarékpénztár szerezte meg, a másik részét – a tranzakciót Friedmann Hermann létesítette – a kőbányai **Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt.** vette meg. Az 1922. szeptember 28-i évi rendes közgyűlésen igazgatótanácsi taggá választották Bocsáncki László vezérigazgatót, és dr. Szántó Zoltán igazgatót, valamint dr. Demetriu Mangra ügyvédet, Ioan Cherciu ipari felügyelőt, Horváth Árpád bankigazgatót. Az 1922. december 20-ai rendkívüli közgyűlésen az 1 500 000 korona alaptőkét átszámolták. Ez összeg megfelelő értéke 750 000 lej, amit az igazgatótanács javaslatára 7 000 000 lejre emeltek.

Kőbányai mintára megkezdődik egy hatalmas, korszerű gépekkel ellátott sörgyár létesítése. A bejárati kaputól jobbra felépült az irodaház épülete, és a bejárati porta. A portától balra a főzőház épülete létesült. A cél szentesítése ügyében a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. áttelepítette Nagyváradra az egyik kőbányai gyárat. A főzőház három kazánja és szűrőberendezése a müncheni Göggel & Sohn cég gyártmánya 1910-ből. Dreherék országos méretűvé fejlesztették a gyárat, elérvén azt, hogy Románia egyik legnagyobb telepe legyen.

Az 1923. március 5-ei rendkívüli közgyűlésen, a vezetőség módosította az intézmény elnevezését: Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. Az igazgatói tisztelet a következő személyek töltötték be: Teodor Mihai, Aurel Lazăr (az 1918-as egyesülés egyik mentora), Dreher Jenő (a vállalkozás atyjának, Dreher Antalnak a dédunokája) és Haggenmacher Oszkár. Ugyancsak 1923-ban, a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. bérbe veszi az újaradi sörgyárat, báró Nopcsa Elekné vállalkozását.

A kezdeti nehézségek sikeres leküzdése után, a termelés 1924 áprilisában kezdődött meg. A sörgyár alaptőkéje ekkor 30 millió lej – az összeget az 1924. október 11-ei rendes közgyűlésén szavazták meg –, termelőképessége évi 200 ezer hl. E teljesítményhez hozzájárulhatott a drezdai Seck fivérek malomipari berendezéseket és gépeket gyártó vállalatától (Mühlenbauanstalt und Maschinenfabrik worm Gebrüder Seck, Dresden) beszerzett és üzembe helyezett malátaőr-

lőgép is. Ezzel a termelőképességgel a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. Románia első öt sörgyára közé volt sorolható. A vezetőség Diamandstein Mihály tisztviselőt bízta meg a gyár termékeinek országos terjesztésével.

1925-ben, odaadó munkájának gyümölcseként, Friedmann Hermann a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. romániai vezérigazgatójává nevezték ki. E munkája mellett a nagyváradi közgazdasági és közéletben is sikeres tevékenységet fejtett ki: a Sörgyárosok Egyesületének alelnöke, a Gyárosok Országos Egyesületének elnöke, valamint a Makabea sportegyesület és az Utazók Egyesületének díszelnöke beosztásban. Számos jótékonyági tevékenységet kezdeményezett és támogatott.

1926-ban és 1927-ben már több mint 50 ezer hl volt a termelés. Termelőképességét figyelembe véve a gyár hivatva volt a Partiumot és az egész Erdélyt, a fogyasztók legteljesebb megelégedésére, a legkitűnőbb sörrel ellátni. E célkitűzést nagyban elősegítette az, hogy saját maláta- és jéggyárral rendelkezett.

1930-ban a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. megvásárolta az újaradi sörgyárat, amit – mint már szóltunk róla – 1923-tól bérelt. Az 1929–1933 között bekövetkezett súlyos gazdasági és pénzügyi válság, valamint az iparvállalatokra nehezedő adók és közterhek miatt az újaradi sörgyár bezárta kapuit. Így 1931 novemberétől csak a nagyváradi telepen folytatódott a termelés.

Helyi viszonylatban a válság végét jelezte az, hogy 1932-ben a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. termékei elárasztották a bukaresti piacot is – Diamandstein Mihály terjesztési munkájának legnagyobb eredménye –, és rövid időn belül a fogyasztók kedvencévé váltak. Érdemes megemlíteni, hogy ekkor Bukarestben számos, a nagyváradi sörgyárnál nagyobb kapacitású sörgyár működött. A bukaresti Luther és Bragadiru sörgyár már 1898-tól mesterségesen hűtött raktárhelyiségekkel is rendelkezett. Szintén 1932 augusztusában a király a Meritul Comercial I. osztályú érdemkereszttel tüntette ki Friedmann Hermann-t, az ipar és kereskedelem terén szerzett érdemei elismeréséül.

Friedmann Hermann 1935 őszen bekövetkezett halála után, a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. vezetőjévé Diamandstein Mihályt

nevezték ki. Vezérigazgatói elődjéhez hasonlóan, Diamandstein jelentős szerepet töltött be Nagyvárad kulturális és jótékony intézményeinek megsegítésében.

1937-ben a gyárban 37 ezer hl sört főztek.

1940 és 1944 között, amikor területileg és gazdaságilag Erdély az anyaországhoz tartozott, a Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. alaptőkeként 1941. április 25-én 1 500 000 pengőt számolt. Az alaptőke növekedése azzal magyarázható, hogy a második világháború idején a sör a keresett termékek kategóriájába tartozott a német piacon. Ebben az időszakban Nagyváradon, a Bémer tér 3. szám alatt működött Arz Károlyné Jakabffy Vilma **Dreher Sörözője és Étterme**, amely olcsó menüket, hideg ételeket és frissen csapolt Dreher sört kínált a vendégeknek. A plakátokon feltüntetett reklámszöveg szerint a fogyasztók figyelmét arra hívták fel, hogy mindenütt csak a Dreher–Haggenmacher Nagyvárad Sörgyár Rt. kiváló minőségű söréit kériék. A gyár sörkülönlegességei közé tartozott ekkor a Szent György- és Szent László-világos sör, valamint a Bak duplamaláta barna sör.

1946. május 3-án az újaradi telepen, 15 év szüneteltetés után beindult a maláta- és jégtermelés.

1947-ben a cég 40 500 000 lej alaptőkéjét 2 milliárd lejre értékelték fel.

A 20. század második felének hajnalán, amikor a vállalat felveszi a **Munca** nevet, a sör, maláta valamint különféle szeszes- és üdítőitalok előállítására, a jég, a szikvíz és édesség gyártása került előtérbe. A termelési és értékesítési tevékenységekhez hozzátartozott néhány étterem és szálloda bérbevétele és működtetése. Ez időszakhoz fűződött még a București és Porter márkájú sörök gyártása is.

1972-ben a sörgyárat összevonták a nagyvárad **Szesz- és Élesztőgyárral**. Közös működésük alatt a vállalkozás **Nagyvárad Sör-, Szesz- és Élesztőgyár** nevet viselte. Ekkor gyártott sörmárkái között említést érdemel a Bihor, Bucegi, Carpați, Felix, Hipoglucidică, Iadolina, Sport, Stăncuța és Valea Prahovei .

Románia utóbbi években megindult gazdasági átalakulása a **Nagyvárad Sörgyár** életében is döntő szerepet játszott. A korábbi gazdasági mechanizmust, mely a tervgazdálkodásos rendszeren alapult, egyre

jobban felváltotta a piacgazdálkodás. A sörgyár részvénytársasággá alakult, új nevet vett fel: **Nagyvárad** **Sör- és Malátagyár Rt.** A társaság nem váltotta be a hozzáfűzött reményt, miszerint a minőségi sörgyártást helyezi előtérbe úgy, ahogyan azt a nagyváradiak – ismerve a gyár hagyományát – elvárták volna. Az ekkor gyártott, ám gyenge minőségű sörök között díszes helye van a Favorit és Crișana márkának.

Az 1999. március 25-ei árverésen, az Állami Tulajdonalap (Fondul Proprietății de Stat) eladta a sörgyárba fektetett részvényeit. A nagyvárad **Evro Impex Kft.** 4 milliárd lejért megvásárolta a gyár részvényeinek 39 százalékát. A győztes cég, a **Romexa Rt.**, három évre kiterjedően vállalta a sörgyár tárgyának megtartását, továbbá egy csokoládétermékek gyártására hasznos berendezés üzembe helyezését. Jól megfontolt gazdasági célból az új tulajdonos mégse építette be a korszerű technológiát. 1999 őszén, a Nagyvárad **Sör- és Malátagyár Rt.** bezárta kapuit. A 2000. év elején lebontották, helyére felépítettek a Lotus Market bevásárló- és szórakoztató központot.

Mint érdekesség, megemlítjük, hogy 1943-ban a nagyvárad **Grafika Nyomda** kiadta a **Dreher–Haggenmacher Sörgyár Rt. XVII. sörzsebnaptárát.** A várad-szőlősi sörgyártelep fényképén kívül információkat és táblázatokat tartalmaz: nagyvárad **és budapesti intézmények telefonszámát,** vasúti menetrendet, postai díjszabásokat, kalóriatáblázatot, kulcsszám táblázatot kamatszámításhoz, gépjárművek nemzetközi jelzéseit, forgalmi táblákat, fajsúly táblázatot, a főbb mértékegységeket, az idegen pénznemek megnevezését, adatokat a Föld lakosainak számáról és legnagyobb városairól, a budapesti külképviseletek és útlevélosztályainak címét. Megtalálható még a budapesti **Hungária, Ritz és Nemzeti Szálloda fényképe, címe és telefonszáma.**

Egy cég által megrendelt nyomtatványról lévén szó, nem hiányozhattak a reklámodalak: „Ha estélyt rendez, lakomát tart, zsúrt ad, bankettet rendez és jó hangulatot akar, nem hiányozhatnak a **Dreher–Haggenmacher Nagyvárad **Sörgyár Rt.** sörkülönlegességei!!!**”; „Közismert sörmárkáink: *Szent György, Gazda, Kupa, Komló-Gyöngye világos sörök; Szent László, Őszi világos extra speciál; Turul, Herkules, Komló-Gyöngye barna sörök; Bak magas tápértékű duplamaláta*”.

A sörzsebnaptárat lapozgatva nem kerülheti el a figyelmet a sör-pince hőmérő és dr. K. von Noorden berlini professzor, valamint dr. H. Solomon megállapítása szerinti sörtápérték-táblázat. Hasonló érdekességgel bírnak a rövid reklámszövegek:

A Dreher-Haggenmacher sör minősége utolérhetetlen!

A Dreher-Haggenmacher sör vitamin tartalmú, erősít és táplál!

A Dreher-Haggenmacher sötét sör folyékony-kenyér!

A Dreher-Haggenmacher sör finom, ízletes, zamatos!

A Dreher-Haggenmacher barna sör erőt ad!

A Dreher-Haggenmacher sör a legnemesebb ital!

A Dreher-Haggenmacher sörök a legtöbb vitamint tartalmazzák!

A Dreher-Haggenmacher sör üdít, táplál, erősít!

A Dreher-Haggenmacher sör zamatos, ízletes, utolérhetetlen!

A Dreher-Haggenmacher „Bak” a legjobb tápsör!

Ősszel Dreher-Haggenmacher „Őszi” sört kérjen!

A Dreher-Haggenmacher „Komló-Gyöngye” üdítő ital!

A Dreher-Haggenmacher „Bak” sör, folyékony kenyér!

A miniágenda utolsó írott oldalán a következő reklámszöveg van: „Rendszeres sörivás hosszú életet biztosít. Mindig nagyváradi Dreher-Haggenmacher sört igyunk! Minőségben vezet!” és egy versszakasz:

*„Száz évig él a sör barátja,
Betegség, kórság soh'se bántja,
S ki sörrel él, – akármit is tegyen, –
Baj soh'sem éri ! Úgy legyen !”*

Több mint száz év telt el azóta, hogy Nagyváradon az első sörházból a fogyasztók asztalára került a sör, mint szomjat oltó, frissítő, vitamindús, természetes italféleség. Időközben számos fejlődésen, változáson ment át a sörös szakma. Környezetünkben sok minden megváltozott, csak egy maradt a régi: a sör. Talán valamikor életre kel még a nagyváradi sörgyártás.

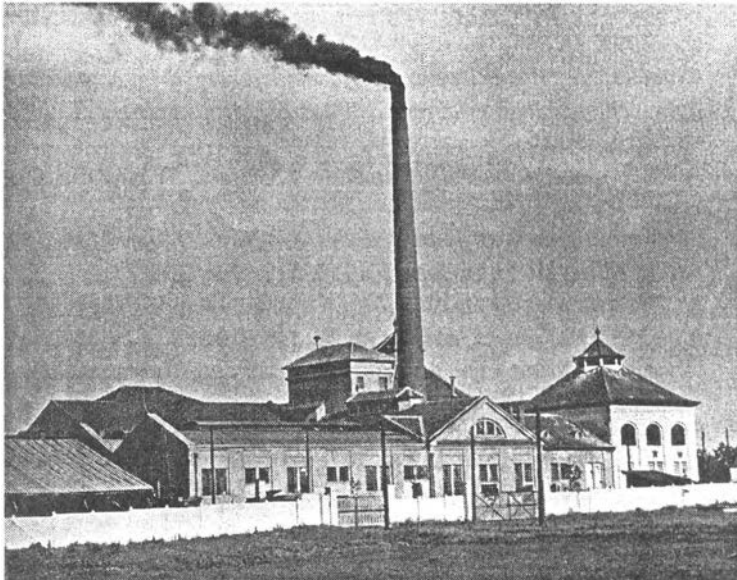
Forrásmunka:

- Árva József: *A magyar ipar*. Halász Pál Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 134.
- Berend T. Iván, Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon (1848–1944)*. Harmadik, változatlan kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, 93.
- Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901,
- Csetri Elek, Jenei Dezső: *Technikatörténeti kronológia*. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 1997, 368.
- Fehér Dezső: *Bihar–Biharmegye, Oradea–Nagyvárad kultúrtörténete és őregdiákjainak emlékkönyve*. Nagyvárad, 1933–1937, 277., 278.
- Fleisz János: *Város kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Charta Könyvkiadó, Nagyvárad, 1997, 13.
- Jurnal Bihorean (nagyváradai napilap), 1598. sz., 1999. március 26., 3.
- Liviu Borcea, Gheorghe Gorun: *Istoria oraşului Oradea*. Cogito Könyvkiadó, Nagyvárad, 1995, 230.
- Mózes Mihály: *Az erdélyi-bánáti nagyipari fejlődés főbb bekapcsolódási szektorai (1867–1880)*, In: Magyar Történeti Tanulmányok XXI, Debrecen, 1988, .33.
- Popescu T.: *Brauerei–Verzeichnis (Rumänien)*. V. kiadás, Fürth-Essen, 1995, 34., 35.
- Rózsás János, Háncs Lajos: *A serfőzdetől a sörgyárig. A Kanizsa Sörgyár centenáriumi évkönyve 1892–1992*, Euromanager Kft., Zalaegerszeg, 1992
- Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crişanei*, Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 314.
- Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon (1867–1900)*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1954, 578.
- * * * Sörzsebnaptár az 1943. évre, Grafika Nyomda, Nagyvárad.
- A Nagyvárad Sör- és Malátagyár Rt. Levéltára.
- Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: Törvényszéki iratok, Szociális cégek. VI. kötet, 267.
- Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: Törvényszéki iratok, Szociális cégek, VII. kötet, 136. és 137.
- Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: Törvényszéki iratok, Szociális cégek, IX. kötet, 327. és 328.
- Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: Törvényszéki iratok, Szociális cégek, XI. kötet, 54.

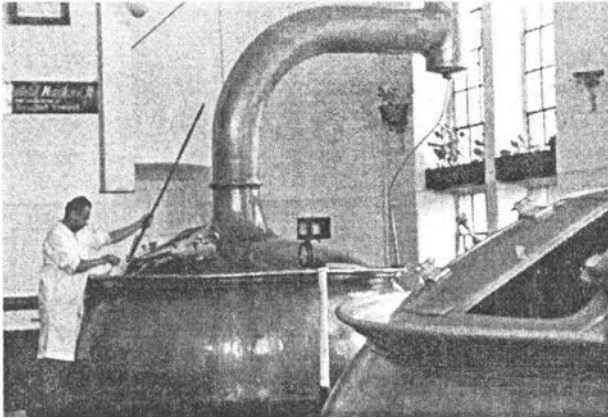
Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága: Törvénytörési iratok,
Szociális cégek, XII. kötet, 346., 347., 348., 349. és 360.

A bejárati kapu. Mögötte balra a főzõház épülete – kb. 1925–35

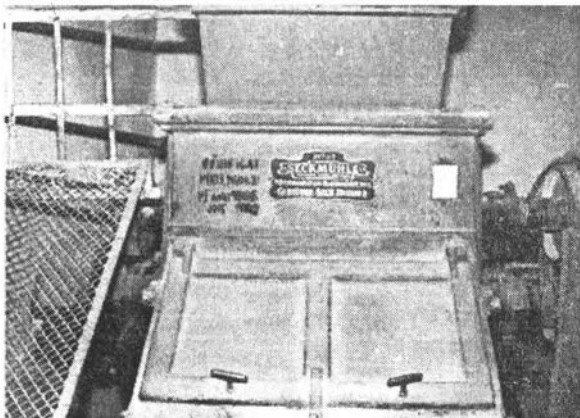
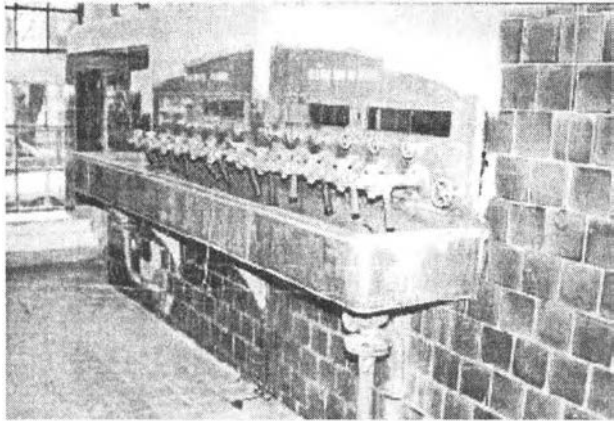

Látkép a sörgyárral – a felvétel 1945 előtt készült

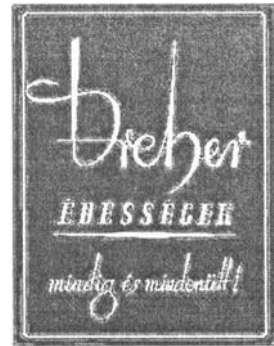
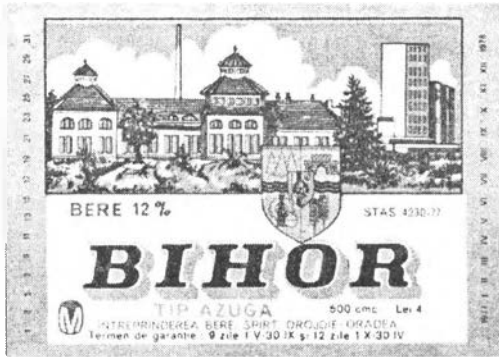

A főzőház két kazánja

Szűrőberendezés
a főzőházban

Seck-féle maláta-
őrőlgép

Söröscímkék

PÁSZTAI OTTÓ

PÁLINKAFŐZŐK

Az emberiség történetében az alkohol lepárlása szinte egyidős a gyűjtögető, mezőgazdasági tevékenységet folytató őseinkkel. Elsősorban gyümölcsökből főzték a pálinkát, de minden szeszes erjedésre alkalmas alapanyagból lehetséges pálinkát főzni, így kukoricából, cukorrépából, rozból stb.

Mivel a Nagyváradot környező dombokon mindenütt gyümölcsösök, szőlőültetvények voltak és vannak, csak természetes, hogy folyamatosan hat-nyolc pálinkafőző üzemelt hónapokon keresztül városunkban, minden évben. A szakszerű előkészítő tevékenységnek döntő jelentősége van a végtermék, esetünkben a pálinka minőségére. A félig érett, rothadt gyümölcsöt nem szabad begyűjteni, illetve összekeverni. Gyorsabb és tökéletesebb az erjedési folyamat, ha a gyümölcsöt felaprózzuk vagy összetörjük. A megindult erjedést a gyűjtő edényben le kell fojtani, azaz légmentesen le kell zárni, például agyaggal. A gyümölcsfajtától és a massa érettségi fokától függően, a legelőnyösebb szeszesedési folyamat hét-tíz nap. Ha ezt túllépjük acetonnal, metil- és amilalkohol származékok keletkeznek jelentős mennyiségben, amelyeket a későbbiekben a lepárlásnál már elég körülményes leválasztani.

A pálinkafőző rézüstök különböző méretűek, 200–500 literesek. Keverővel vannak ellátva. Igen nagy jelentősége van az egyenletes tüzelésnek és a folytonos keverésnek, ami biztosítja, hogy ne égjen oda a gyümölcsmassza. A berendezés másik fontos tartozéka a spirális hűtő, amelyhez biztosítani kell a folytonos hidegvíz mennyiséget.

A pálinkafőzés megkezdése előtt, fokolóval leellenőrzik a szesztartalmat, s megállapítják a valószínű hozamot. Gondosan ügyelnek arra, hogy idejében leválasszák az ún. rézelejét, majd a folyamat vége felé az ún. farkat. Ezek semmiképpen sem kerülhetnek bele a vodkába (első főzet), mert tönkretennék a végterméket.

A jó minőségű, tiszta pálinka előfeltétele, hogy kétszerfőzött legyen. Ekkor már beállítható tetszés szerint az erősege is: 45–50–52

fokos. Megjegyezni kívánjuk, hogy a körtepálinka esetében nem ritka a 60 fokos végtermék.

A mindennapi gyakorlatban túlsúlyban szilvapálinkát főznek, valamint barackpálinkát, de nem ritka a cseresznye-, körte-, almapálinka sem. A kipréselt szőlőből készül a törköly. Mint kuriózumot említhetjük a szeder-, áfonya-, földieper- és faeperből készült pálinkákat. Abban az esetben, ha nincs elegendő mennyiség egyik gyümölcsből sem, előfordul a kevert gyümölcspálinka is. Ám ez esetben nagyon oda kell figyelni az erjedési folyamatra!

Tűzelőt mindenkinek maga kell biztosítania, s rendszerint részt kell venni a hűtővíz cseréjében, illetve annak mennyiségi kiszolgálásában.

Mivel a pálinkafőzés állami monopólium, rendszerint lepecsételik a berendezést, pontos nyilvántartást kell vezetni a kifőzött mennyiségekről, s megállapított kvótát kell fizetni pénzben, illetve késztermékben.

A pálinkafőző üzemelési ciklusát, amely három-négy-öt hónap lehet, az összegyűlt gyümölcsmassza mennyisége határozza meg.

Mivel a váradi szőlőhegy fokozatosan beépült, jelentősen csökkent a gyümölcsösök területe, s még jobban a szőlőültetvényeké. Ennek arányában szűntek meg a pálinkafőzők is, így ma már csupán három-négy üzemel időszakosan.

PLAFAR – GYÓGYNÖVÉNYBEGYŰJTŐ VÁLLALAT

Jószerevével az 1949-es államosításig minden gyógyszertárnak megvolt a maga beszállítója a gyógynövények területén. Az ezt követő időszakban szervezték meg a gyógynövénybegyűjtő és értékesítő vállalatot. Város, illetve megyeszerte szerződéssel alkalmaztak gyógynövénygyűjtőket, akik megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkeztek és megbízhatóak voltak.

Számukra rendszeresen szerveztek továbbképző tanfolyamokat, megbeszéléseket, gyakorlati bemutatókat. Ugyanakkor évente szakmai vizsgának vetették alá őket. Munkaszerződésükben szerepelt a

gondos válogatás és osztályozás mellett, a szennyezett, hibás gyógynövények előzetes kiválogatási kötelezettsége, valamint a szakszerű szárítás.

Az átvett gyógynövényeket szállítószalagon még egyszer átvizsgálták, eltávolították a szennyeződések, s a sérült termékeket. Egyúttal itt már megtörtént az osztályozás is. Azoknál a gyógynövényeknél, ahol arra szükség volt, csíráztatás és fertőtlenítés is történt. Ha a szárítás nem volt megfelelő, azt is pótolták.

A laboratóriumi vizsgálatok elvégzése után csomagolás, mérés, címkézés történt. Az így nyert kisebb csomagokat 10–20–50-es csomagolásban szállították megrendelőiknek.

A Plafar tevékenysége igen rövid idő alatt kinőtte magát, termékeinek választéka jelentősen bővült, és hamarosan kialakult az exportpiacuk is. Természetesen a legfőbb vásárlóerőt a hazai gyógyszerárak, illetve gyógyszergyárak jelentették. Sok extratum alapanyagát a gyógynövényekből nyerték.

Igen sok városban önálló üzletet is fenntartottak, termékeik igen keresettek voltak. Ez az a tevékenység, amely a gyógyszeripar bármilyen fejlettségi viszonyai mellett is, mindig helyet fog kérni magának a nap alatt.

Az egykori Plafar épülete

PÁSZTAI OTTÓ

SZIKVÍZTÖLTŐK

A múlt századfordulótól (1900) Nagyváradon két-három szikvízgyár üzemelt, akik lovas kocsikkal szállították házhoz, a vastag falú szódásüvegekben – egy ládában tíz üveg – a szikvizet, vagy népies nyelven a szódát. Az üvegeken fel volt tüntetve a gyártó cég neve is. Sokáig csak félliteresek voltak az üvegek, majd az 1950-es évektől kezdve jelentek meg a literes szódásüvegek.

Az államosítás után a helyiipar vette át a gyártó részlegeket, s a város különböző negyedeiben nyitottak kiszolgáló egységeket. A felszerelés igen egyszerű: egy kompresszor, széndioxidos palack, csapvíz. E két utóbbihoz csatlakozó vezetékek, manométer, lábpedálos töltőfej, sűrű dróthálós védőhenger. A töltésnél állítható a magasság. Az 1960-as évek közepe felé kezdenek feltűnni a műanyag szódás flakonok, amelyeknek a feje is műanyagból készült.

Ma Nagyváradon hozzávetőlegesen tíz-tizenkét szikvíztöltő működik, magánvállalkozás keretében.

Indulnak a szekerek a szódavízgyárból

SZOLGÁLTATÁSOK

BENEDEK KLÁRA

KISIPARI SZÖVETKEZETEK

Beköszöntő

Ipartörténeti tanulmányunkat nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne ejtenénk szót a külön fejezetet képező szövetkezeti mozgalom áldásos jelenlétéről városunkban.

A 19. század közepe táján a gazdasági élet berkeiben világszerte kibontakozott a társadalmi igazságosságért síkraszálló, a társadalmi érzékenységet számonkérő, ezt az irányzatot felölelő szövetkezeti mozgalom.

Magyarországon a XXIII. Törvénycikk – Szövetkezeti Törvény címmel 1898-ban látott napvilágot és került alkalmazásba. Gróf Károlyi Sándor vezérletével 1898-ban létrehozták a Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezeteket, mint a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központját.

Romániában 1887-ben életbe lépett a Kereskedelmi Törvénykönyv, mely a VIII. cím 7. szekciójában foglalkozik először törvénykezési szinten a szövetkezeti társaságokkal.

A két világháború között a román törvényhozás kapitalista szemléletét tükröző termékeként megjelenik 1928-ban a Szövetkezeti Codex, majd 1929-ben A szövetkezetek szervezéséről rendelkező Törvény.

A román népi demokrácia az 1948-as államosítást követően, a szövetkezetekre vonatkozóan is új szemléletű, szovjet példán alapuló jogszabályt léptetett életbe: a 133/1949. számú Törvényrendeletet (Decret), mely jellegére nézve kerettörvény volt, létrehozási és működési elveiben egységesen magába foglalta az összes szövetkezeti tí-

pust (mezőgazdasági termelő, kisipari, fogyasztási és hitelszövetkezetekre egyaránt vonatkozott).

Ennek a jogszabálynak alapján jöttek létre országszerte, így Nagyváradon is, a kisipari szövetkezetek, amelyek folytatták, más elvek mentén, más szervezési formában, de lényegében a hagyományos kézműipari tevékenységet, a 20. század második felének megfelelő fejlettebb szerkezettel és felépítésben.

Nagyváradon a múltban is létezett egy erős ipari réteg, középkorban céhekbe tömörült szervezési felépítésben, azonban ez a rendszer elavult, nem felelt meg a világháborúk után a kor kihívásainak, gazdasági sebességváltásának.

A politikai hatalom tudatában volt annak, hogy a nagyipari termelésen kívül, a kézművesek, kisiparosok tevékenysége szükségszerű a lakosság mindennapi életének lebonyolításában.

Így alakultak meg sorban és váltak meghatározó tényezővé a napi életvitelhez elengedhetetlenül szükséges kisipari termelő- és szolgáltató szövetkezetek, melyek felölelték a kézműipar minden válfaját: fodrász, cipész, készruha, kötöttáru, ágynemű, paplan, játékkészítés, kézi szövés, háztartási eszközök, műbútorasztalos, lakásépítő- és kőművesmunkát stb. végző, változatos profillal rendelkező, kis széria gyártásra és egyéni megrendelésekre berendezkedett kisebb létszámot foglalkoztató, éppen ezért gondosabb kidolgozást igénylő, egyedi megoldásokban bővelkedő termékeket előállító gazdasági egységek.

Ezek a nagyon hasznos, s a lakossági igényeket és köznapi szükségleteket kiszolgáló gazdasági tevékenységet lebonyolító, csökkentett létszámú szakembert foglalkoztató egységek a csoportos magántulajdonformát képviselték, az állami (össznépi) tulajdonformával szemben. Jellemző és meghatározó vonása az volt, hogy a magánszemély itt érvényesítette a szabad társuláshoz való jogát, amennyiben saját akaratából társult a szövetkezetbe, munkaeszközét a szövetkezet tulajdonába utalta, „természetes hozzájárulás” címen (aport în natură). A szabad elhatározásból szövetkezeti tagságra lépett dolgozó csoport magántulajdonosi jogállással rendelkezett, természetbeni és pénzbeli hozzájárulásával létrehozta és gyarapította a szövetkezeti vagyont, ugyanakkor, mint a szövetkezet dolgozója, munkavállalói jelleggel is bírt.

Szövetkezeti tagsága révén, csoporttulajdonosként és munkavállalói minőségében, a szövetkezetek vezetésében is tevékenyen részt vett, döntéshozatali joggal ruházta fel a törvény és az alapszabály (statut).

A szövetkezeti rendszer hierarchikus – hármas tagolódású – felépítést követett: alapja a szövetkezeti tagok által létrehozott szövetkezet, a szövetkezetek megyénként felettes szervbe (Unióba – UJCM, később ATCOM) csatlakoztak, minden szövetkezet a megyei szervezeten (Unión) keresztül az Országos (központi) Kisipari Szövetkezetek Szövetségét (UCECOM, ANCOM) alkotta.

A szövetkezeti tevékenység modern felfogású, társadalomközpontú kialakítása pozitív következményekkel párosult: városunkban több ezer szövetkezeti dolgozónak nyújtott biztos megélhetést, társadalmi rangot és anyagi jólétet. A kisipari szövetkezetekben dolgozók semmiben sem szenvedtek hátrányt a nagyiparban tevékenykedő szaktársaikkal szemben. A szövetkezeti rendszer külön iskolahálózattal rendelkezett (UCECOM-iskolák), az általános iskolát végzetek szakképesítést szereztek munkahelyi inasképzés révén (ucenicie la locul de muncă) is.

Létrehozták a szövetkezeti tagok társadalom- és nyugdíjbiztosítási intézetét-pénztárát (CASCOM).

A nagyváradí szövetkezetekben élénk kultúrtevékenység zajlott; külön alelnök foglalkozott a szövetkezetekben a kultúrmissziós, szervezési és sportfeladatokkal: kultúrbrigádokat szerveztek, versenyeket rendeztek, közgyűléseken, különféle ünnepi rendezvényeket követően kultúrműsorokkal léptek a tagság elé, országos fesztiválokön képviselték sikerrel a helyi szövetkezeti mozgalmat. Megemlíjtjük Arenstein Erzsébetet, Balázs Ibolyát, Scânteia Veronicát, akik lelkes munkájukkal sokáig irányították ezt a társadalmilag hasznos és népszerű területet. Énekkarok és vidám, satirikus, a szövetkezetek életét feldolgozó jelenetek betanításával sokáig foglalkozott Willan György és Vasilescu Mihai.

Minden szövetkezet rendelkezett saját kölcsönkönyvtárral, városunkban és általában a Bihar megyei helységeekben (Szalonta, Margitta, Élesd stb.) román és magyar nyelvű kötetekkel egyaránt. A

Szövetkezetek Uniójának (megyei szerv) saját, többezres, alkalmazotti szakkönyvtárosok által irányított kölcsönkönyvtára volt.

Ugyanílyen pezsgő volt a sportélet is: a Voința Sportegyesületeket a szövetkezetek hozták létre és tartották fent, versenyzőik, szakosztályaik hozzájárultak a román sport hírnevéhez.

Hozzáértő sportemberek szervezték és irányították a Voința nagyváradai szakosztályait: értékes tevékenységet kifejtő (többek között) Bányai „Pista” a mindentudó titkár, Sonnenwieth „Mikibácsi” az úszómesterek atyja, Papp Sándor, Tomes János labdarúgóedzők, Janza Kálmán kézilabda-szakember, Szálteleki Mihály, Hottya Jenő kosárlabdázók, Bár Ioan, Halász Imre klubvezetők, Csillag László, Lupău Vasile szakosztályvezetők, Szokol Tibor teniszedző, Mihelfy Péter, Gilău Alexandru boxbírók. Külön kell megemlíteni Ilie Ghișa sportszakembert, egykori ökölvívót, aki a helyi sajtótermékeken kívül a központi sportlap, a Sportul nagyszerű tudósítója, Nagyvárad sportéletének „élő lexikona” volt.

Sikersportágaik, mint a teke, ökölvívás, kézi-, kosárlabda, motorkerékpár, vízilabda, úszás, sakk, turisztika olyan nevek szerepeltetésével büszkélkedtek, mint Puskás Béla, Prihasz Olga, Szabó (Rózsa) Irén, Mészáros Gyöngyi (teke), Hegyesi Lajos, Lengyel Béla, Karácsonyi István (vízilabda), Nagy (Levieczki) Emma (turisztika), Arbores Agneta, Szálteleki Mária, Hottya Éva (kosárlabda), Viktor Árpád és fiai, Árpád és István-Attila (motorsport) stb. E felsoroltak közül sokan különböző szinten román válogatottak és bajnokok lettek a Nagyváradai Voința színeiben!

Kezdetek

E néhány szavas bevezető után nézzük meg, hogy Nagyváradon hányféle kisipari és szolgáltató szövetkezet működött és mire jutott a rendszerváltás után.

A Törvényerejű Rendelet (Decret) megjelenése után az új gazdaságpolitika megvalósításának végrehajtásaként, és részben a második világháború rombolásainak helyreállítása érdekében, a nagyvállalatok államosítása után, a szanaszét heverő, szervezetlen formában tevő-

kenykedő magántőkét is csoportosítani kellett. A lakosság érdekeit szolgáló gazdasági egységek létrehozása testet öltött a meglévő, régi, de az új társadalmi eszméket felvállaló kézműves műhelyek és mesterek egységbe tömörülése révén. Másik csoportja a szövetkezeti tagságnak a nagyiparból átvándoroltakból toborzódott, és jó részét a munkavállalók fiatal, szakképzetlen munkaereje alkotta.

A már meglévő, régi kézműves központok és műhelyek képezték a szövetkezet szerkezeti magját. És párhuzamosan, politikai és gyakorlati elgondolásokat követve, törekedtek új profilú tevékenységet felölelő egységek létesítésére is.

A szövetkezeti szabályozások lehetővé tették az otthon-tartózkodó munkaerő-tartalék csatasorba állítását, megteremtve a „munca la domiciliu” (bedolgozó) jogi kategóriát. Ez a munkaerő-csoport szintén rendelkezett társadalombiztosítással és nyugdíjjogosultsággal. Azonkívül a szövetkezetek hajlékonyan, ügyesen éltek azzal a lehetőséggel, hogy esetenként, főként bizonyos munkaterületen, mely nem képezte az egység alapfeladatát, igénybevették a polgári szerződéssel dolgozók szakértelmét és munkaerőjét, viszont ez a kategória az elvégzett munka értékén kívül nem rendelkezett egyéb joggal.

A szövetkezetek a népi demokrácia és a szocializmus éveitől kezdve szintén a tervgazdaság irányelvei szerint működtek. A politikai hatalom az állami intézményekkel karöltve, támogatta, felügyelte, irányította ezt a hatalmas munkaerőt foglalkoztató gazdasági tényezőt és örködött a szövetkezeti rendszer olajozott működése fölé.

Ennek köszönhetően, a szövetkezetek munkaerőképzése és szakembergárdája vetekedett az állami nagyipar színvonalával.

Kezdetben a szövetkezeti vezetés kimondottan politikai feladat volt, eleinte pártaktivisták, régi illegalisták, munkásmozgalmi múlttal rendelkező, szervezett, a rendszernek elkötelezett munkáskáderek kerültek a vezető funkciókba. Nagy lendülettel képviselte ezt az időszakot Kiss Gyula, a kommunista ifjómunkások köréből kiemelkedett egykori munkás.

A nyilvántartás, gazdasági feladatok irányítását képzett, tapasztalt, felkészült munkaerőkre bízta (Hídvéghy Márta, Gitye Rózsika), könyvelőik nagy része a szövetkezeti gazdasági líceum végzettjei voltak (Henn János, Petyár Mátyás, Hány Erzsike).

A népi demokratikus rendszer megszilárdulásával, a szocializmus építésének időszakában, a hetvenes évektől egyre inkább felsőfokú szakmai felkészültséggel rendelkező, fiatal értelmiségiek váltották a régi, osztályharcos vezetési vonalat. A megyei Unió és a szövetkezetek ékére is egyetemet végzett szakkáderek kerültek, mint Árva István, Angela Dobrin mérnökök, dr. Petre Blajovici közgazdász.

Technikai vezetők, részlegvezetők az ország különböző, szakirányú politechnikai és közgazdasági egyetemek kihelyezési stratégiájának vonalát követve, mérnökök, közgazdászok kerültek az irányítói feladatok parancsnoki posztjaira: a megyei Unió technikai irányítását olyan nevek fémjelezték, mint dr. Vesselényi Tibor, Csíky Gabriella, Demeter Öcsi, Takács István stb. Kereskedelmi osztályát sokáig a népszerű Halász Imre közgazdász vezette, a megyei Unióban kezdte közgazdasági szaktevékenységét Szarka Edit és Rát Nadia; ők a rendszerváltás óta komoly vezető pozíciókat töltenek be a közigazgatásban.

A szövetkezeti felfogás hangsúlyt helyezett a törvényességre, a szövetkezetek rendre alkalmaztak jogtanácsosokat, akik a Szövetkezetek Országos vezetősége stratégiájának eleget téve, a Megyei Unió jogügyi főnökének felügyeletével rendszeres szakmai tanácskozásokat tartottak, szakmai továbbképzőkön tökéletesítették tudásukat. Arbore Florin, a nagy tudású, erélyes jogász 1955-től 1985-ig irányította a szakjogászok munkáját, ezt a feladatot átvette tőle a kiváló ügyész és döntőbírói szakmai múlttal rendelkező Puskás István. Minden szövetkezet működtetett bírászkodási bizottságot, a belső vizályok rendezésére, melyeket a jogász felügyelt.

A szövetkezeti jogászok felkészültségét igazolja, hogy innen elkerülve, más szakmai körökben, mint bíró, ügyész, közjegyző, ügyvéd, közigazgatási szakember, számosan bizonyították alapos tudásukat.

A komolyan vett feladatvégzés szelleme arra sarkalta a szövetkezeteket, hogy termékeiket állandóan újítsák, bővítsék, versenyképessé tegyék. Évente hoztak létre új állásokat és kérték a fiatal végzetek tervszerű kihelyezését (repartizálását). Köztudott tény, hogy a szövetkezetek tervezői-formatervezői műhelyeiben a legrangosabb mérnöki és képzőművészeti főiskolát végzetek kerültek (pl. Mottl-Zehmeister

Hortenzia, a Zorile Roşii termékeinek tervezésén munkálkodott, utóbb a Nagyváradi Színház jelmeztervezőjeként nagy hírnévre tett szert, Mureşan László és Anghel Iulian, későbbi kiállítóművészek, friss végzettként a Lemnul tervezési részlegén kezdték tevékenységüket). Az új termékeket szakmai versenyeken, országos kiállításokon (TIBCO) és külföldi bemutatókon értékelték. A nagyváradi szövetkezeti termékek számtalan országos és nemzetközi díjat, osztályozást szereztek. A szövetkezetek pedig gondoskodtak arról, hogy a fiatal szakembergárda lakáshoz jusson és egyéb társadalmi juttatásokban részesüljön az állami vagy a szövetkezeti alapból.

Kibontakozás

A Törvényerejű Rendelet megjelenése után, az Alapszabályok (Statútumok) elfogadásával, a politikai meggyőzés és a helyi gazdasági szükségletek kielégítésének szorgalmazása következményeként, megalakult a Csordás János lábbelijavító és -készítő, cipész szakmát egyesítő szövetkezet, a ruhakészítő női- és férfiszabóság, a Cootex.

Létrehozták a Dentaria Szövetkezetet, amely az államosított fogtechnikusi kabineteket volt hivatott felváltani, fogtechnikát, fogpótlást helyi szinten, helyi dolgozókkal és beszerezhető alapanyagokkal biztosítani. Megjegyzendő, hogy hosszú évtizedekig végezte a szakemberképzést ezen a területen (Gyagyovszky Olga és társai).

Létrejött az egyik legnépszerűbb termelési ág: a lakosság szempontjából elengedhetetlen ágynemű-, paplankészítés, a gyermekeknek játékszekció (baba) és szövöde. A szövöde magját az egykori legendás Schulhoff Emilné kézicsomózású műhely megmaradt rajzmintái, szövőszékei és az ott nagyszerűen kiképzett szakemberek adták. Ez a háziipari szövetkezet Zorile Roşii néven vált közkedveltté és országosan ismertté az évek során. Első termékcsaládjából a belső piac a forradalom idejéig igényelte a rongytestű Jancsi-babát! Később, 1968-ban kettévált:

Tricotextil néven sportöltözeteket, szabadidő-ruhakollekciókat, kötöttáru gyártott, a megmaradó paplan-szekció fenntartásával.

Szőnyegszövő és babakészítő részlege Arta Crişana név alatt világhírnévre tett szert, kiváló termékei révén, melyet több földrészre is exportáltak. A Zorile Roşii szövetkezettől átvett olcsó, első szériaként, a rongytesttel készült és később plasztikfejjel ellátott játék-babákat szinte az utolsó pillanatig forgalmazta az utódszövetkezet.

Fontos momentum a Munca Invalizilor szövetkezet megalakulása, mely gazdasági egység a hátrányos helyzetű, testi fogyatékos állampolgárok foglalkoztatását és társadalmi beilleszkedésüket tűzte célul és valósította meg sikerrel.

Voltak szövetkezetek, melyek a technika területén, műszaki jelleggel fejtettek ki tevékenységet: Electrometal, Prestarea, Lemnul, Constructorul” stb.

Az idők folyamán létrejött a kisipari termékeket bemutató üzlethálózat, a megyei Unióhoz tartozó OCMAD üzletlánc, a megyében gyártott kisipari termékek reprezentatív bemutató- és forgalmazóközpontja, felépült a Bémer tér romos épülete helyébe a város jellegzetes épületeként a Divatház. Minden szövetkezet bemutató- és rendeléses üzletekkel rendelkezett a belvárosban és az új lakónegyedekben.

A forgalomba kerülő kisipari szövetkezeti termékek és elvégzett szolgáltatások minőségét törvényesen szavatolták.

A szövetkezetek fénykora

1968-ban, a megszilárdult gazdasági és társadalmi viszonyok lehetővé tették a kisipari termelőszövetkezetek jellegének megerősítését, eme gazdasági-társadalmi szelet gazdasági potenciáljának a nemzetgazdaságban betöltött helyének megfelelő kijelölését. A 14. számú Törvény a kisipari szövetkezeteknek önálló, külön, független létet teremtett, meghatározóan saját arculattal.

Az idő bebizonyította, hogy ez az önálló, családiasnak induló gazdasági formáció a társadalom hasznára alakult, fejlődött és méltóképpen hozzájárult a helyi igények színvonalas kiszolgálásához, a szövetkezeti tagság társadalmi rangját pedig a közhasznú munkát végzők méltósága szavatolta.

A kisipari szervezeteknek bölesödéje, óvodája épült Nagyváradon, orvosi, fogorvosi, nőgyógyászati kabinetekkel felszerelt Egészségügyi Komplexe, minden szervezetben működött a jól megszervezett, szakemberek által vezetett és felügyelt, hasznos önségélyező pénztár (CAR).

A szervezeti rendszer saját üdülő- és gyógyközpontokat épített ki, a tagság anyagi hozzájárulásával. Híresek voltak a kovásznai, Eforia Nord-i, mamaiai, ún. CASCOM-üdülők, melyeknek szolgáltatásait minden szervezeti tag alanyi jogon igénybe vehetett, ingyenes gyógykezeléssel.

Szervezeti lakásprogram valósult meg a tagság részére, a szervezetek tagszámának megfelelő elosztásban.

Az 1980-as években, a szervezetek működésének fénykorában Nagyváradon, egy 1983-as felmérés szerint a következő egységek tevékenykedtek:

– ARTA CRIȘANA:

Az egykori „babagyár”-ból kivált szervezet különleges színfoltját képezte Várad kézműiparának. Létrehozását a folklór-ihletésű termékek gyártásának és népszerűsítésének szándéka jelentette, és ennek a feladatnak, a kéziperzsa-szövésnek színvonalas folytatása mellett, tökéletesen megfelelt.

1968-ban, létesítése idején, Váro Márton képzőművész és az egység megszervezésével megbízott kiváló, lelkes elnöknő, a jogi végzettségű, a szervezetért élő-haló Jurcuț Maria irányítása alatt születtek meg az első folklórbabák. Fennállása idején olyan kiváló tervező-képzőművészek dolgoztak itt, mint Emődi Etelka, Holló Barna, Onucsan Miklós, Nagy Emília, Lazin Csaba, Gyalai István, Man Getta, Iliuța-Verzea Amalia, Brugos Zenobia és mások, akiknek művészi hozzáállása és igényessége minden termékben visszaköszönt.

Említésre méltó, hogy a szervezet az ország összes földrajzi zónáját megjelenítette a népviseleti babák kollekciójában, e sorozat szemetgyönyörködtető darabjai például a köröstárkányi babapár, a székely fiú és lány, a kalotaszegi babák.

E visszaemlékezés írója, a termékek világszínvonalának bizonyítása szándékával büszkén meséli el, hogy 1986-os, a Népi Demokratikus Koreában tett látogatása során a földgömb egyik legszebb pontján, a Myohiangszan-hegységben létesített Népek Barátsága kiállítási csarnokban, a „Great Leader – Nagy Vezér”-ként tisztelt Kim Ir Szen államfőnek adományozott kincseket érő ajándékok bemutatóján meghatottan fedezte fel a román stand kiállított tárgyai között az Arta Crișana szövetkezet egyik folklórbabáját.

Az Arta Crișana termékskálája óriási volt: belföldi és személyes rendelésre egyaránt készített hagyományos, keleti mintájú és egyedi tervezésű kézi csomózású szőnyegek, falikárpitok, népi öltözetű és korhű középkori babák és jelenetek (Scenete), játékok, hímzések, népi szöttesek, szűrők, népi fazekas használati tárgyak (a crăștiori, leheceni-i és révi folklórhíhetésű korsóktól a káposztásfazékig). Gyártott gyermekruha-készleteket, népi ruhákat (costume populare), imprimált háztartási kellékeket (ágygarnitúrák, abrosz, konyharuha, szekrénycsík, szalvéta). Rendelésre népi táncsoportok, előadóművészek fellépési kosztümjeit is megtervezték és kiviteleztek. Az Arta Crișana ruháiban táncolt a bihari folklóregyüttes; Vasile Sopen és Florica Haiduc, Florica Duma népénekesek szín pompás ruházatát is ez a szövetkezet állította össze. Rendelkezett egy szőnyegjavító részleggel, mely igen keresett volt megyeszerte.

Termékeinek, szőnyegeinek jelentős hányadát exportra gyártotta. Az Arta Crișana színvonalas termékeinek megbecsülését igazolja, hogy a Népi Palota – ma Parlamenti Palota – berendezési tárgyai közül sokat ez a szövetkezet biztosított.

A Bukaresti Carpați Tröszt megbízásából Rogulski műépítész-igazgató a helyszínen ellenőrizte a rendelések kivitelezését. A hatalmas méretű kéziperzsák, melyeknek szövéséhez különleges szövőszéket gyártottak, a parkba szánt gigantikus, egyméteres átmérőjű kerámia korsók megtervezése és kivitelezése Onucsan Miklós vezérletével a révi fazekasok közreműködésével és műhelyében, az ülőgarnitúrák kárpitjainak gobelinhímzése, Duma Maria országos versenyeken díjazott hímző-művész nő irányításával, a gyönyörű csipketerítők, függönyök, mind az Arta Crișana tagsága munkájának gyümölcsei.

Ez a szövetkezet komoly állami megrendeléseket teljesített, a Központi Bizottság, a Kormány, az Államtanács dísztermének és fogadóinak szőnyegeit a váradi és megyebeli műhelyek készítették.

Az Arta Crişana szövetkezet kiterjesztette tevékenységét az egész megye területére, szinte minden községben és településen voltak részlegei, munka-pontjai, bedolgozói, polgári szerződéssel dolgozó munkásai, akiknek hímzés-szövés és egyéb kézműves munkák elvégzése révén megélhetést biztosított, kihasználva ugyanakkor a még meglévő folklór-motívumok feldolgozásának lehetőségét.

Tevékenységének csúcán, ez a szövetkezet 1500 személyt – zömmel női munkaerőt – juttatott munkához, megélhetési forráshoz!

Bemutató- és rendelési üzlete keleties díszítésével a váradi Főutcának meghatározó díszeként szolgált.

– CONSTRUCTORUL:

Hasznos szolgáltatói feladatokat látott el: lakóházak, magánlakások, épületek tervezését, kivitelezését, ingatlanok külső és belső felújítását, szerelését, karbantartási és javítási munkákat vállalt el, beleértve az apró-cseprő javítások felvállalását is (vízbojler-beszerelés, festés-mázolás, csaptelepek, vezetékek cseréje, kazánok, fűtőtestek felszerelése, korszerűsítése, cserépkályhák, kandallók építése stb.).

– COOTEX:

Szerteágazó tevékenységet folytatott: konfekciórészlegén kívül rendelt férfi-, női- és gyermekruhák szabása, varrása, bőrszabászati részleg, harisnya-szemfelszedés, műstoppolás, kalaptisztítás, vasalás, használati tárgyak (esküvői étkezészetek, evőeszközök, esküvői kelékek) bérbeadása és még sok hasonló szerepelt a főbb tevékenységi területén.

– ELECTROMETAL:

Elektromos és egyéb műszaki cikkek, háztartási gépek, konyharobotok, mixerek, kisgépek, automata- és elektromos játékok, különféle alkatrészek gyártása volt a fő feladata.

– IGIENA (induláskor Higiena):

Szépítkezési és fodrászműhelyeket működtetett, pedikűr- és manikűr-részlegekkel. Szépek és elegánsak voltak a Lux szalonok a Főutcán. A nyolcvanas években, profilbővítés következtében, intézményi és lakossági rendelésre parkettesizolást-lakkozást, takarítási és egyéb háztartási munkákat is vállalt.

– INCÁLTĂMINTEA:

A lábbelijavításon kívül rendelésre, méretre készült cipőket is készített, kesztyűszabó (a kiváló Balogh István és felesége), táskás-bőrdíszműves és szőrmeszabással rendelkezett, tímárműhelyt tartott fenn, lakossági szolgáltatásra is.

Különleges szolgáltatást jelentett az ortopéd-lábbelik készítése, ahol Molnár János mester, az egykori váradi színházigazgató végezte nagy hozzáértéssel és tüzzel a műhely irányítását.

– LEMNUL:

Bútorkészítő, képerkeztető, bútorfelújító (rekondicionáló), kárpitozó részlegekkel működött a lakosság hasznára, ugyanakkor rengeteg külföldi megrendelője volt a híres stílbútor és intarziás bútorok szállítására. Gyönyörű bemutató-üzletei voltak városzerte, többek között a Fekete Sas alatt.

– MUNCA INVALIDIZILOR:

A fogyatékosok munkájára szakosodott szövetkezet. Kofferek, ládák, dobozok, kefe-, sziták, kosárfonás, különböző háztartási cikkek és eszközök, mezőgazdasági eszközök nyele, vesszőseprű, virágtartók, fogasállványok, ablakzárók, sarkak, zsanérok, vesszőbútorok, konyhaszékek, ülőgarnitúrák, závarok stb. gyártásával foglalkozott.

– PRESTAREA:

Hozzá tartozott az autószervez, nikkelező, autóbádogos, alkatrész-forgalmazó részlegekkel, akkumulátor-töltőműhellyel a Kapucinus utcán (neves mestere Orbán Karcsi bácsi). Ez a szövetkezet nyitotta meg lakossági szolgáltatásként az első ingatlanforgalom- és használt gépjármű-közvetítő irodát (Vinnitor és Kiss Ferenc).

Híresek voltak ékszerészei, üvegsziszoldája és tükörszekciója (Lőrincz és Ferenczy Béla). A Kapucinus utcai műhelyben lehetett rendelésre ablaküveget magánszemélyek számára méretre bevágni, üvegpolicokat szabni stb. Vállalt varrógépjavitást, fényképezőgépjavitást. Idetartozott a sok váradi fényképszalon és a fényképnagyítás mestersége is, rendeléseket felvettek az egész megye területéről.

– TELEPRECIZIA:

A Prestarea szövetkezetből vált ki, tévé- és rádiószerelés, javítás, hanghordozók (lemezájátzó, magnetofon, kazetofon) javítása és karbantartására szakosodott. Háztartási gépek javítása nagy népszerűségnek örvendett, foglalkozott hűtőszekrények karbantartásával is. Órásműhelyei sok ponton mutatták a váradiaknak az idő múlását, híres órásdinasztia a Voința színeiben versenyző és bajnoki címetek halmozó Viktor család volt, a Poroszlay család, a híres motorversenyző Dimitrovics Sándor is náluk dolgozott. Szemüvegkeret- és optikus tevékenységet is folytatott, lakossági megrendelésre.

– TRICOTEXTIL:

Sportfelszerelések, melegítők, szabadidőruhák, konfekció, kötöttáru-készítés, orkáncabátok, dzsekik, ballonseide-holmik, paplankészítés, gyapjúkártolás tartozott a fő tevékenységi körébe. Színvonalas rendelési és bemutatóüzletei fellelhetőek voltak Várad fő kereskedelmi körleteiben és a blokk-negyedekben egyaránt.

– VICTORIA:

Az Electrometalból vált ki, fémszereléseket, gépsorokat, alkatrészeket gyártott, ipari jellege volt.

Rendszerváltás után

Az 1989-es rendszerváltás nagy nyugtalanságot és mozgolódást váltott ki a szövetkezetek életében.

A rendszerváltó hatalom azonnal észlelte a szövetkezeti rendszerben rejlő óriási lehetőséget, és 1990 elején, még a Parlament létrejötte

előtt, az ideiglenes hatalom (Alkotmány hiányában) a 66. számú Rendelet-Törvénnyel (Decret-Lege) kijelentette (deklarálta) a szövetkezetek magántőke jellegét és a piacgazdasághoz való tartozását.

Megszűnt a tervezdalkodás, eltűnt az állam irányító szerepe, a piacgazdaság nagy hajszája már nem biztosította sem a nyersanyagkészlet beszerzését, sem a szükséges mennyiségű rendelést. Sok szövetkezet nem tudta a tagság munkaerejét kihasználni, megszűnt a biztos megélhetési forrás, a nem sokkal azelőtt még virágzó egységek szerre leszegényedtek, tevékenységükben elbizonytalanodtak. Sokan feladták eredeti rendeltetésüket, megszűntették a lakosság számára kialakított, bizonyítottan szükséges, megszokott megrendelési osztályokat,

Összeszűgösítették a termelést, átszervezték a részlegeket, bérbé adták vagy elkótyavetyélték üzlethelyiségeiket, ingatlanjaikat.

Legfőbb jövedelemforrásukká főként az ingatlanjaik bérbeadása szolgált és Kohn-jellegű bérmunkavállalásával próbálták felszínen tartani magukat. Több szövetkezet csődhelyzetbe került.

Következtetés

A napjainkban érvényes jogszabály – a 2005. évi 1. számú Törvény – szolgáltatja a jogalapot a kisipari szövetkezetek működéséhez is.

Ez hatálytalanította a rendszerváltás hajnalán hozott rendelkezést, az 1990-beli 66. számú Rendelet-Törvényt, mely önálló elvek alapján szabályozta a kisipari szövetkezetek rendszerét és működését.

A 2005-től érvényes szabályozó ismét kerettörvényként, általános jelleggel rendelkezik a szövetkezetekről, hasonlóan az 1949-es 133. számú Rendelet (Decret), belegyömöszölve ebbe a közös egyenruhába az egykor önálló szaktörvény-irányított, nevesített jogi alappal bíró kisipari szövetkezeteket.

Elmondható, hogy e kimondottan közhasznú, a lakosság számára szükséges munkahelytömeg napjainkra elsatnyult. Szegényes képet mutat ma Várad ipara és kereskedelme a szövetkezeti termékeket felvonultató bemutató-üzletek nélkül, elszürkült, kiüresedett a híres

váradai kereskedelmi központ. A Főutca, Zöldfa utca, Sas-palota kirakatai színtelenek és arctalanok a sokszínű, változatos, szemkápráztató, hasznos kézműves termékek nélkül. Kopár, kietlen, unalmas, lehangelő kliséjét jelenít meg a bámészkodni vágyó, időt töltő külföldi és hazai sétálóknak a szecessziós romokkal szégyenkező mai utcakép. Hol van már a Korzó pompája, a sok csecsebecse, ötletes reklám, szebbnél szebb portéka, hová tűnt Várad egykori ragyogása?

Végszó

A talpra állítás, a hajdani rang és tündöklés helyreállítása a most felnövekvő fiatalok faladata.

A derék elődök nyomdokain, Várad tiszteletreméltó hagyományainak újraélesztését felvállalva, mielőbb meg kell történnie az ébredésnek a kisipari szövetkezetek életében is. Bízunk a Redivivusban!

A statisztikai adatok feldolgozása, a levéltári anyagok felkutatása, szigorú kiértékelése avatott tudományos szakemberekre vár, alapos, elmélyült tanulmányozást igényel. Reménykedjünk abban, hogy új, most képeződő tudósnevezdekünk szeretettel fog közeledni ehhez a parlagon fekvő, izgalmas múltat rejtő témához is. Ne feledjük: a mi múltunk darabkája Váradon a kisipar története is!

A Tricotextil Szarvas utcai – M. Kogălniceanu – székhelye

VESSELÉNYI TIBOR

A HELYI KISIPAR ÁTALAKULÁSAI A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A nagyváradai kisipar egyike volt a legfejlettebbeknek, országos viszonylatban is, a 20. század derekán. A második világháború okozta károk és az ezt követő politikai, társadalmi és gazdasági megrázkódások ellenére. Romániában az 1949-es áprilisi Dekrétummal kezdődött az akkoriban többmilliónyi egyéni termelő és kisiparos, pártállam alá rendelt szövetkezetekbe tömörítése. Országosan és területileg is létrejöttek az ágazati szövetségek a **Kisipari Termelőszövetkezetek Szervező Bizottsága** által kidolgozott működési szabályzat alapján.

Nagyváradon a **Textil-konfekció**, valamint a **Fafeldolgozó-bútoripari szövetségek** alakultak meg, melyek ezen ágazatok kisiparosait és már meglévő szövetkezeteit fogták össze Várad, Kolozsvár és Nagybánya tartományok területéről. Ugyanakkor, a bőr-lábbeli és a fém-vegyipariak és szolgáltatók ágazati szövetségeinek a székhelye Kolozsvárra került. Az így létrejött intézményesítés után a Kisipari Termelőszövetkezetek első Kongresszusát Bukarestben tartották 1951-ben. Az ágazati szervezési forma 1953-ban a 785-ös Minisztertanácsi Határozat alapján a pártállami beavatkozás fokozódása eredményeképpen megszűnt és az adminisztratív-politikai területi formát öltötte fel a Kisipari Termelői Szövetkezetek Tartományi Szövetségeiként.

A nagyváradai kisiparosok még a háború befejezése előtt csoportosultak kisebb-nagyobb társulások, társaságok, szövetkezetek formájában, polgári szerveződésként, amelyek azután műszaki-anyagi bázisuk és munkaerő állományuk gyarapodásával gyakori szervezési és adminisztratív változásokon mentek keresztül.

Ezek az átalakulások a központosítottan tervutasításos és erőltetett nagyiparosítás követelményeinek megfelelően nem a kisiparosság és

szolgáltatásaikat igénylő megrendelők-fogyasztók szükségleteinek szem előtt tartása mellett mentek végbe. Vörös fonalként húzódnak végig a nagyváradai kisipari szövetkezetek történetén is.

Így az **Incăltăminte**a cipőipari szövetkezet története 1945 márciusának végén kezdődik, amikor hét nagyváradai lábbeli-készítő létrehoz egy termelőszövetkezetet **Sărguința** (szorgalom) néven, amely egy év múltán a Centrocop határozata alapján elnyeri törvényes jogi formáját. 1948-ban **Csordás Jánosról**, az illegális kommunista párttagról nevezik el. 1959-ben a gyorsan növekedő, immáron ipari jellegű termelés eredményeképpen a szövetkezet sorozatgyártó részlegeit államosítják és létrehoznak egy helyiipari vállalatot, **Arta Incăltăminte**i néven. A megmaradó szolgáltatói megrendelésre dolgozó, illetve lábbelijavító részlegek pedig **Incăltăminte**i elnevezésű új szövetkezetként folytatják tevékenységüket.

Sokkal bonyolultabb és átfedésekkel telt az **Instalații-Constructii** építő-szerelő szövetkezet története. A **Minszki Lajos** (szintén munkásmozgalmi elnevezésű) **kisipari termelőszövetkezetben** 1954-ben profilváltásra került sor, melynek eredményeképpen szakrészlegek váltak ki és megalakult az Instalații-Constructii. Majd ez utóbbiból a rádiójavító és villamossági tekerceselő műhelyek az **Electro-Metalhoz** kerültek át 1956-ban, míg a cégfestő részleget 1957-ben a **Zorile Roșii Szövetkezethez** (Vörös Hajnal) csatolták. Az akkor megmaradt építőipari szakrészlegeket államosították, mint helyi, majd tartományi alárendeltségű vállalatot. Később lett ebből a folyamatos fejlesztések során a nagyváradai **Intreprindere Materiale de Constructii**, a ma is működő betoncementgyár.

Maga a **Constructorul Szövetkezet** (építő) múlt századbeli formáját 1968-ban nyerte el, amikor is a **Lemn Szövetkezet** építő, valamint a **Prestarea Szövetkezet** épületszerelői részlegeiből kilencévi szünet után létrejött ismét az építőipari szakszövetkezet.

Talán itt kellene megemlíteni, hogy számos „tiszavirág” életű kisipari termelőszövetkezete is volt Nagyváradnak a szinte folyamatos átszervezések, műhelyek vagy szakosított részlegek átcsoportosítása okán. Ilyen volt például a **Minszki Lajos** vegyes profilú, 1950 elején alakult szövetkezet. Ennek garázs részlegéből alakították ki 1954-ben

a **Járműjavító Szövetkezetet**, amelynek államosítására 1959-ben került sor a Szállításiügyi Minisztérium keretében. A Minszki megmaradt részlegei, közöttük a motorkerékpár- és kerékpárjavító műhely, még ugyanabban az évben az **Állami Helyiipari Vállalathoz** kerültek. A **Május 9. Szövetkezetet** (Győzelem napja) az 50-es évek elején számolták fel, akárcsak az **Inainte-t** (előre), amelyet a **Progresul** (haladás) egyesítettek, vagy az 1954-ben a **Csordás János**-hoz csatolt **Piellarul** (tímár) szövetkezetet. A **Casnica Szövetkezet** (háztartásbeli) műhelyein 1960-beli felosztásakor a **Cootex** és a **Zorile Roşii** osztoztak.

A faipari ágazatot a **Lemnul Szövetkezet** képviselte, 1950 szeptemberében jött létre az addig volt Lemn-Mobilă (fa-bútor) és az akkori Constructorul szövetkezetek egyesítése révén. Az előzmények ismertetéséhez 1945 tavaszáig kell visszalépnünk az időben. Ugyanis az utolsó háborús esztendő márciusában alapították az egyesült mázolók, szobafestők és címfestők szövetkezetét, májusban az építő munkásokét, júniusban pedig a szakszervezeti fafeldolgozókat. Ezek a szövetkezetek az ágazati szakszervezetek keretében keletkeztek, és még nem hordozták magukon a kisipari termelőszövetkezetek máig ismeretes szervezési-működési formájának jegyeit. E három szövetkezet 1948-ban Constructorul néven egyesült, de már 1950-től a Lemnul faipari szövetkezet részlegeként működik 1968-ig. A Lemnul Nagyvárad egyik legjelentősebb bútorigipari vállalatává nőtte ki magát és főként eredeti tervezésű kissorozatú és egyedi gyártmányaival Románia ágazati exportjából is tekintélyes szerepet játszott az ország külkereskedelmében.

Az időrendi kötődésekből kifolyólag meg kell említenünk az igen vegyes termékskálával rendelkező, 1949 szeptemberétől jegyzett **Augustus 23. Szövetkezetet**, melynek műhelyei vulkanizálással, szappankészítéssel, gyertyaöntéssel, autógumi-külsők javításával és gumilábbeli készíttéssel foglalkoztak. 1952-ben jelentősen bővült a tevékenység, hiszen fényképészeti műtermet és tükörkészítő műhelyt indítottak, átvették a Minszkitől a csontmegmunkáló részleget, a Lemnultól pedig az üvegcsiszoló egységet. 1959-ben két vegyipari részleget, valamint a vulkanizáló és csontfeldolgozó műhelyt átadták az **Állami**

Helyiipari Vállalatnak. 1962-ben a **Prestarea** (szolgáltatás) nevet vették fel és többek között motorszereléssel, villamos-gépészettel, varró- és írógépek javításával bővítették kínálatukat. 1972-ben a sokszínű szolgáltató tevékenységükből **Teleprecizia Szövetkezet** néven különváltak a következő tevékenységek: rádió-tv, óra-, háztartási gépek-, hangszerek javítása, optikai-, ékszer- és ötvösművészeti szolgáltatók, nikkelezés. A két szövetkezetet 1974 januárjában ismét összevonták, de egy év múlva 1975 elején újra kiváltak az említett részlegek, szintén Teleprecizia néven. Meg kell említenünk, hogy a Teleprecizia Szövetkezet Bihar megyében egyedülállóan foglalkozott a 70-es évek második felében és a 80-as években elektronikus készülékek gyártásával, mint például a Luxomat elnevezésű közvilágítás-vezérlő berendezés, vagy a sorozatgyártásra soha nem kerülő „Crișana-01” mikrosütő próbatípusa.

A **Progresul Szövetkezet** (haladás) változatos profillal alakult 1948 novemberében. Tevékenységének tárgyát képezték szolgáltatás és termékek formájában a bőrfeldolgozás, táskakészítés, bőrdíszmű-áru, kötélverő, kötöde, harisnyagyártás és csévelés. 1951-ben idecsatolták az **Inainte Szövetkezetet**, a maga kötélverő, kötöde, kefégyártó és ruhatisztító műhelyeivel és átvették a Lemnul ládarészlegét, majd 1954-ben a **Március 6. vattagyártó** műhelyét és fonodáját. Ugyanakkor a szíjgyártó és bőrdíszmű egységüket a Csordás János cipőipari szövetkezetnek, 1955-ben pedig a kefégyártást a **Munca Invalizilor** rokkantak szövetkezetének ők adták át. Végül is a Progresul szövetkezet 1959-ben **Állami Helyiipari Vállalattá** alakult.

Az **Arta Populară Szövetkezet** (népművészeti) úgy jött létre, hogy az 1949-ben alapított Zorile Roșii-tól 1962-ben e célból leválasztották a szőnyegek, babák és népművészeti tárgyak készítésével foglalkozó egységeket. Az **Arta Crișana** (körösvidéki művészet) nevet 1968-ban veszi fel, amikor Váradon, Telegden és Margittán működő babákat és szőnyeget gyártó részlegeken ruhatisztítással is foglalkoztak.

Az egyik legismertebb nagyváradi kisipari termelőszövetkezetnek, a **Cootex**-nek a kezdetét 13 kisiparos társulása jelenti 1945 tavaszán. 1948-ban **Reform** elnevezéssel jött létre hasonló ruházati szövetke-

zet, amely 1949 elején egyesült az előbbivel. 1959-ben a szövetséget sorozatgyártó részlegei állami tulajdonba kerülnek és megalakul a partiumi régió könnyűiparának zászlóshajója a **Nagyvárad Ruha-gyár**. A Cootexnél maradtak a megrendelésre dolgozó műhelyek, 300 szövetségi taggal. 1973-ban egy évnyi időtartamra összevonták a Tricotextillel, de ezután marad a kezdeti szervezési struktúra.

A **Tricotextil Kötöttáru Szövetség** 1949 őszén indult be, 25 kisiparos társulásba tömörülése révén Zorile Roşii (vörös hajnal) néven. 1961-ben bővült a Casnica kötődéjével, fehérnemű varró és imprimé részlegeivel. 1969-ben a kéziszővésű szőnyegek és babák egységeit az Arta Crişanához csatolták és maradt a kötöttáruira összpontosított szakosodás, kiemelten export célokra is.

A **Dento-Metal Szövetséget** 1945-ben alapította egy fogász technikusokból álló közösség. Az Instalații-Constucții profilváltása után 1956-tól **Dentaria** néven működött tovább. Majd 1959-ben az Állami Helyiipari Vállalat kebelezte be.

Nagyvárad kiemelkedő teljesítményű fémipari szövetségének, az **Electro-Metal**-nak előtörténete a már említett Dento-Metalhoz fűződik, amely 1952-ben bővítette tevékenységét lakossági szolgáltatásokkal, valamint sorozatgyártású termékekkel. 1956-tól az Instalații-Constucții és Minszki Lajos villanymotorgyártó és tekercselő egységeit vették át, s ugyanakkor autóalkatrész-gyártásba is fogtak immáron Electro-Metal néven. 1959-ben a Minszkitől újabb szolgáltató egységeket csatoltak hozzájuk. Az Electro-Metal szolgáltató egységei közül 1961-ben néhány a Augusztus 23. szövetséghez, illetve az állami alárendeltségű **Várad Ipari Szolgáltató Vállalathoz** (IPIO) került át. A sorozatgyártásra szakosodás irányában tehát a hangsúlyt az autóalkatrészek előállítására helyezték, de sikeresen készítettek elektrotechnikai berendezéseket, mint például villamos hegesztőkészülékeket is. 1972 januárjában választották le az Electro-Metaltól a **Mecanica Szövetséget**. Ennek rendeltetése lett volna, hogy szerszámgép-állományával és a fémfeldolgozásban jártas szakembereivel biztosítsa a kisipari szövetségek specifikus termelőszközeinek (gépek, készülékek, szerszámok, műszerek) előállítását. Akkoriban az ilyen jellegű akciókat „autoutilare”-nak (önfelszerelés-

nek) nevezték a szakzsargonban. Ez a kísérlet ilyen szervezési formában nem vált be és 1973 áprilisában újra összevonták a két szövetkezetet, mely napjainkig Electro-Metal néven folytatja működését.

Az **Igiena** (egészség) elnevezésű nagyváradai **borbély-fodrász szövetkezet** eredetileg 1949 augusztusában alakult a Comus (Szedosz) szövetkezet részlegeként. 1950 tavaszán önállósodott ma is működő szolgáltatói rendeltetése szerint, szövetkezeti társulás formájában.

A hajdani **Manuală Szövetkezetről** (kézi munka) csak annyit mondhatunk, hogy valamikor az 50-es évek folyamán hozzácsatolták az Állami Helyiipari Vállalathoz, pékségét pedig az akkori, szintén állami nagyváradai Malom és Sütőipari Vállalathoz. Irattára ez utóbbi egységhez került, az idők során pedig minden valószínűség szerint elkallódott.

A **Munca Invalizilor**, rokkantak szövetkezetéről ismeretes, hogy 1949 tavaszán a Romániai Vöröskereszt nagyváradai filiájéja IOVR (hadirokkantak, hadiárva és háborús veteránok) osztályának kezdeményezésére jött létre. Az alapító okiratot ugyanazon év szeptemberében látta el kézjegyével néhány szövetkezeti formába társult kisiparos. Fogyasztási cikkek igen széles körű termékválasztékával voltak jelen a mindenkori kisipari szövetkezeti piac kínálati oldalán: fonott gyékénykosarakkal, nyílászáró, bútor- és redőnyvasalattal, háztartási kefékkel és takarító eszközökkel stb., a felhasználók által elismert minőségben.

Ezzel végéhez is értünk a nagyváradai kisipari termelőszövetkezetek összegezett 1945–1990 évekre terjedő kismonográfiájának. A tárgyalt periódusra jellemző folyamatos adminisztratív-szervezési változtatások követése nem tette lehetővé e szövetkezetek történetének pontos kronológiai vagy ágazati sorrendben vett bemutatását. A krónikás azonban, megélt tapasztalatai alapján, levonhat néhány mindannyiunk számára tanulságos következtetést.

A nagyváradai kisiparos társadalom nemes hagyományaihoz híven nehéz időkben, a pártállami parancsuralom alatt is igyekezett termékeivel és szolgáltatásaival a város mindenkori lakosságát szolgálni. Ezen keresztül pedig Nagyváradnak az akkori viszonyok között el-

érhető gazdasági fejlődését is. Az értékteremtés hasznából azonban méltánytalanul alacsony színvonalon részesült. A kisiparos szövetkezeti mesterek, szakemberek munkájából létrejött – nem csekély mértékben exportból származó – nyereség indokolatlanul magas részét az állami nagyipari beruházások nyelték el. A komoly ipari szintű szövetkezeti termelőegységeket pedig államosították. Ugyanakkor, a kisiparos szövetkezeti tagok nyugdíj rendszere, a szövetkezetekbe annak idején besorolt termelőeszközeik ellenértékének elfogadható módon történő rendezése, 1990 óta várat magára. Megérdemelnék, hogy városunk polgársága egy múzeumi részleg, netán egy köztéri szobor erejéig lerója tiszteletét irántuk.

A kismonográfia összeállításához forrásul szolgáltak: levéltári és statisztikai adatok, személyes dokumentumok, emlékek és verbális kapcsolatok (oral history), amiért köszönetet mondunk Szauer Andrásnak, a Prestarea Szövetkezet elnökének, Vonház Antalnak, az Electro-Metal Szövetkezet volt főmérnökének és munkatársainak. Ám hálával tartozunk még sokan másoknak, akik értékes adatokkal támogatták munkánk előkészítését az idők folyamán.

A Victoria szövetkezet

COROIU NICOLAE – MAKAI ZOLTÁN

A VÍZMŰVEK

Nagyvárad város vízellátásának kezdetét a legtöbb szakértő az 1817-es évhez köti, amikor a város magisztrátusa kimondja: „A jó víz legelső szükség legyen!”

Az elkövetkező időszakot egészen 1888-ig a tervezetések korszakának nevezhetjük.

Az első tervek a vízvezeték létesítését a Bóné-kútra alapozták. A Sebes-Körös kihasználását, mint vízforrást – szennyezettsége, iszapos partja miatt és az első két tervező propagandájának köszönhetően – a közvélemény is elvetette. Ezután megkezdték a Bóné-kút helyreállítását, hozamának mérését és a vízvezeték kivitelezési tervzetének elkészítését. Hogy hova lettek az első tervek? Sajnos nem maradtak meg az utókornak.

Mivel a város a hűbériség terhe alatt nyögött, majd később jött a szabadságharc és az azt követő események, 1862-ig a vízvezeték terével senki sem foglalkozott.

1862-ben a Bóné-kút vízmennyiségének „kipuhatolásával” egy küldöttséget bíztak meg. A jelentés még ugyanabban az évben el is készült, de csak 1874-ben került tárgyalás alá, dr. Kuták Ágoston röpiratával együtt. 1863-ban Basa István városi mérnök vette kezébe az ügyet. Költségvetést készített a munkálatról, amely a Bóné-kút kitisztítását és a víznek a Szent László térre való elvezetését tartalmazta. Az elkészült költségvetés sajnos csak papíron maradt.

1874-ben a nagy kolerajárvány után a vízvezeték kérdése újra napirendre került. A legnagyobb kérdés az volt, hogy a Bóné-kút és forrásai képesek-e elegendő vizet szolgáltatni a Körös másik partjának is. Tulajdonképpen az első ipari vízszolgáltató rendszert a MÁV építette ki 1874-ben, amikor is üzembe helyezett – a stranddal szemben – egy szivattyútelepet, amely az ott létrehozott kútból szivattyúzza a vizet még ma is a vasúti fűtőházba. Ma ezt a szivattyútelepet Pompa CFR néven ismeri a nagyközönség.

1883-ban Busch Dávid főmérnök kifejezi azon véleményét, hogy a Bóné-kút vize nem lesz elegendő egy városrésznek sem és a csőfektetés munkálatai nagyon költségesek. Elsőnek utal arra, hogy a megoldás csak a Körös vize lehet. Szerinte a várost tisztított és átszűrt Körös-vízzel kell ellátni. Busch megkezdte a közvélemény meggyőzését, de szembe találkozott dr. Kutik Ágoston érvelésével, aki továbbra is a Bóné-kutat tartotta a legjobb megoldásnak.

1884-ben Zsigmondy Béla, nagynevű geológus megvizsgálja a Bóné-kút forrásait és alkalmatlannak találja a város vízellátására. A figyelem újra a Körösre irányul.

A döntő fordulatot Ritoók Zsigmond tevékenysége hozta. Ő tíz év alatt a vízvezeték ügyét kiteljesedésre vezette. Az ő elnöklétével – mint királyi tanácsos – 1888-ban megalakult a vízvezetéki bizottság, és megkezdődnek a konkrét tervezési munkálatok.

Az első komoly tervet Oelwein Arthur, a bécsi vízvezeték, gáz és fűtőkészülék bevezetésére alakult részvénytársaság szakértője készítette 1890-ben. A terv a következő fő részekből állt:

A Körös vize a várad-velencei közlegelőn 10 m mélységű kutakból szerzendő.

A kutakból a víz hidrosztatikus nyomással egy, a Nagyvásártéren létrehozandó szivattyútelep által, egy 700 köbméteres tározót tartalmazó, 30 m magas víztoronyba jutna. Ez a víztorony látná el a várost vízzel.

A szivattyútelep munkaképessége 170 köbméter óránkénti hozamra volt tervezve.

A bizottság azt javasolta, hogy az építkezés költségei a várost terheljék, és a leendő vízművet közhasznú vállalatként működtessék.

Jelentősen előlendítette a tervek megvalósítását az a tény, hogy 1889. április 22-én Pável Mihály görög katolikus püspök 10 ezer forintot ajánlott fel a munkálatok elvégzésére. A nagylelkű adományt a városi tanács köszönettel fogadta, és viszonzásként a Közép utcának Pável utcára való elnevezéséről döntött.

A Busch Dávid főmérnök által összeállított adatok alapján Oelwein Arthur átdolgozta első tervét és 1892 márciusában benyújtotta második, módosított tervét a városi tanácsnak. Oelwein tervét Busch

mutatta be a vízvezeték bizottságnak, majd Barcza Károly főmérnök útmutatásai alapján átdolgozta és átszámította. Az eredmény 1892 novemberében került újra a bizottság asztalára. Ezt a módosított tervet mind a bizottság, mind a belügyminisztérium jóváhagyta.

1893 májusában a városi tanács is határozott, és végre elkezdődhetek a vízmű építésének előmunkálatai. Az előmunkálatok – a Rimanóczy-féle telepen – próbakutak ásásával kezdődtek. A következő lépés a vízvezetékes víznek szánt kútvíz vegyelemzése és hozamának meghatározása volt.

A városi vízmű kiépítése

Függőleges kutak

A vízvezetéki vizet a város fölött mintegy 4 km-re, a Rimanóczy által átengedett telephelyen, a Körös völgyének talajvíze szolgáltatja. Előállítására egy kb. 12 000 m² területű kanyarulatban, a folyó medrétől jobbra 200–300 m távol, két főkút szolgál. A szűrőréteg anyaga durva homokos kavics.

Gépház – szivattyútelep, lakóház

A vízemelésre, négy dugattyús rendszerű gőzszivattyú – ún. Compound–Worthington – szolgál, amelyek összesen 80 liter vizet képesek óránként az 55 méterre lévő víztározóba szállítani. A Compound gőzgépeknek a gőzt két Cornwall rendszerű gőzkazán szolgáltatja. A szivattyútelep mellett egy lakóház és egy iroda is épül.

Szolgálati medence – víztározó

A kutakból kiszívott víz a szivattyúteleptől kb. 300 méterre lévő, összesen 2100 ml befogadóképességű szolgálati medencékbe – víztározóba – került.

Ezekből a medencékből a víz szabadeséssel jut el a városi vízhalózatba.

A dombon felépült víztározóból két öntöttvasból készült, 250 mm átmérőjű fővezeték vezetett egészen a strandig. Itt a két vezeték nyomvonala szétvált. Az egyik vezeték a mai Olteniei utcán lefelé, az

Olaszi negyedét látta el vízzel, a másik ág a Munkásliget–Andrei Mușan utca–Baross híd nyomvonalat követve, ellátta Velencét, Újvárost és a Kogălniceanu utca környékét.

Városi csőhálózat

A város ellátására az első szakaszban 52 km vezeték lett lefektetve. A munkálatokat a Walsér Ferenc-féle budapesti Rt. 1894-ben végezte el.

Az ünnepélyes átadásra 1894 decemberében került sor. Az említett víztározó és az első 52 km hosszú vezeték ma is üzemel. Feltétlen meg kell említenünk, hogy a víztározó vízszintjét egy távmérő rendszer figyelte már 1894-ben. A szintjelzés a Városházán volt leolvasható. 1895-ben a város már 620 000 ml vizet fogyasztott.

Ez az első vízmű, amelyet a nagyközönség „régí vízmű”-ként ismer, Várad első áramfejlesztőjének telepítési helye is. Ugyanis az 1900-ban felépült kőszínház villamos energiával történő ellátására a vízmű berendezései mellé, egy 20 kW-os, 150 voltos, 42 Hz-es váltóáramú generátort szereltek be. A generátort a vízmű dugattyús gőzgépe szíjártétel segítségével működtette. A fejlesztett villamos áram egy 2,5 km hosszú légvezetéken jutott el a színházhoz. Ez a rendszer 1900. március 13-tól 1904. március 5-ig üzemelt, amikor is leszerelték és eladták.

A vízszolgáltatás beindulása és az 1903-ban üzembe helyezett Villanytelep óriási fejlődést biztosított a városnak. Emiatt a 20. század elején bővíteni kellett a vízművet három darab 48 LE-s gőzgéppel. 1903-ban már 6500 ml volt a napi vízfogyasztás. Nyolc év alatt a négyszeresére nőtt.

1910. augusztus 4-én, a Körös jobb partján beindult az új vízmű. Ezt az új vízművet egy mesterséges félszigeten építették. A víz „begyűjtését” speciális drén-csővek biztosították, ami jelentős újítás volt a régi kutakhoz képest. Így a városnak már 250 l/sec hozamot lehetett biztosítani. Az eseményt az a tény is sürgette, hogy az előző években a forró nyári napokon a kutak vízhozama jelentősen csökkent. Erről a Nagyvárad Napló 1903. július 30-i száma részletesen beszámolt, bemutatva a vízhiány okait.

Az új vízmű dugattyús szivattyúit már 3 db 50 LE-s villanymotor hajtotta. Beszereltek egy kisegítő telepet is, egy 30 LE-s szivattyúval és két tartalék dízelmotort (100+150LE) áramkimaradások esetére. Ezekben az években a fővezeték hossza elérte a 90 km-t, a főnyomócső átjött a Körös bal partjára, és az elosztóvezetékek hossza is elérte a 21 km-t.

1915. május 14-én a régi vízművet Károly Ireneus József javaslatára villamosítják.

1920-ban mindkét vízmű dugattyús szivattyúit kicserélik centrifugális szivattyúkra, amelyek majdnem 2000-ig megbízhatóan működtek.

A két vízmű üzemeltetése egy egységesített rendszer kiépítését tette szükségessé, ami jelentős haladást jelentett.

1920-ban bevezetik az egyedi vízmennyiség mérését ti. a fogyasztóknál „vízórakat” szerelnek fel. Az 1923–1924-es években az új vízműtelepet kibővítik és átalakítják. Szenes Antal ügyvezető igazgató kezdeményezésére – aki 1926-tól majdnem 1937-ig töltötte be ezt a funkciót – jelentős fejlesztésekre, gátépítésekre, partvédelmi munkákra kerül sor. A vízvezeték-hálózat eljut a Nilgesz-telepre és a Tüdőszanatóriumba. A 30-as években új villamos-kapcsolótáblákat helyeztek üzembe.

Jelentős eseménynek számít, hogy 1913-ban beindul a szennyvíz-telep, kétrendszerű csatornázással (szennyvíz és külön esővíz-csatorna). A szennyvíztelep két lépcsőben működik, egy mechanikai tisztító és egy biológiai tisztító rendszer által.

1920-ban a Körös vízhozamának a megfelelő szinten való tartására 12 ún. fenékgátat építenek. Az első gát, amely a vasúti híd közelében létesült, ma is kedvenc strandoló helye Várad lakosságának.

1940-ben 11 tartalék kutat létesítenek – természeti vagy más katasztrófa esetére – a város területén. A kutak átmérője 5–6 m, és még ma is működnek. Tűzoltásra vagy locsolásra most is alkalmasak.

1947-ben modernizálják a régi vízművet. Új centrifugális szivattyúkat szerelnek fel.

1950-ben az új vízműnél beindul az első klórozó rendszer (Solway), amely biztosítja bizonyos baktériumok elpusztítását.

1956-ban elkezdődik egy új vízmű tervezése. Egy bukaresti tervezőintézetet bíznak meg ezzel a munkával. Az új vízmű telepítését a város rohamos fejlődése tette szükségessé.

1962. december 1-jén elkezdi üzemelését a legújabb vízmű, szintén a Körös jobb partján, ugyanazzal a drén-csőrendszerrel, modern szivattyúkkal, amelyek újabb 250 l/sec vízhozamot biztosítanak a városnak. A három megépült vízmű sorszámat kap, így a legújabb lesz az 1-es számú vízmű, az új vízmű a 2-es, a régi vízmű a 3-as számot kapja.

A 60-as években a vízfogyasztás, az igények rohamosan nőttek. Bebizonyosodott, hogy a 3-as vízmű kútjai és a másik két vízmű drénrendszere nem tud kellő mennyiségű vizet biztosítani. Ezért 1971-ben befejeződik egy jelentős fejlesztés az 1-es számú vízműnél, ahol elkészül 12 mesterséges medence, amelybe a Körös vizét direkt bevezették és onnan lassú szűréssel biztosították a talajvíz hozamának növelését.

1962–1965 között egy 300 mm-es vezetékkel és egy közbeeső szivattyúállomás segítségével táplálják Szentmártont és a Félixfürdőt. Az 1970-es években kibővítik a víztározót 2x10 000 m³-re.

1972-ben megkezdődik a 4-es vízmű építése, amelyet 1975-ben helyeznek üzembe, ezúttal a Körös bal partján, a régi Kolozsvár utcai téglagyár háta mögött. Itt is kombinált vízgyűjtőrendszert alkalmaznak, azaz vízszintes dréneket és felszíni medencéket. Ezt a vízművet is számba véve összesen 700 l/sec hozamot lehet biztosítani a városnak.

1984-ben felépül az 5-ös számú vízmű is, amely még 500 l/sec-mal növeli a vízhozamot. Ez a vízmű a Körös bal partján üzemel.

1988-ban egy újabb fenékgát épül a Körösön, amely lehetővé teszi a város keleti részén épült 2-es számú Hőerőmű vízzel történő ellátását.

Az 1989–1990-es években a város vízfogyasztása eléri az addigi legmagasabb szintet, 1500–1700 l/sec hozammal.

Néhány szó a vízfelfogó rendszerekről és azok összehasonlításáról

Az altalaji vízfelfogás biztosítja a legjobb minőségű vizet minden szempontból (tisztaság, hőmérséklet). Viszont ez a módszer ki van téve az időjárás szeszélyeinek, így nyáron sokszor vízhiányhoz vezet.

A felszíni vízfelfogás elég költséges, a víz minősége gyengébb, hőmérséklete ingadozó, nyáron elég meleg, de biztos hozamot szolgáltat a városnak. Éppen ezért vált szükségessé ezt a módszert alkalmazni Nagyvárad esetében.

1990 után jelentős felújítási munkálatok kezdődnek mind a vízműveknél, mind a vezetékrendszerben. 1993-ban befejeződik azon vezetékek főjavítása, amelyek összekötik a 3-as vízművet 2x1000 ml-es és a 2x10 000 ml-es víztárolókkal.

Megindul az elosztóvezetékek cseréje, a vízmérők felszerelése a tömbházakban és a lakásokban. Ugyanakkor üzembe helyeznek egy távösszegző rendszert. A vízműveknél a vízhozam szabályozásának érdekében áttérnek a modern, frekvenciaváltós, gazdaságos fordulatszabályozásra. A fejlesztés része az új nagyhatásfokú szivattyúk beszerelése. Mindezen munkálatokat a BERD által nyújtott pénzügyi hitelből finanszírozzák.

Az ipari vállalatok tevékenységének csökkenése és az előbb felsorolt okok miatt a város vízfogyasztása lecsökken. Ennek következményeként 2000-ben az 5-ös vízművet leállítják és tartalék státusba helyezik.

Alá kell húznunk azt a tényt, hogy a város öt vízműve 2100 l/sec vízhozamot tud biztosítani a városnak. Az öt vízmű 103 hidroforálmódon keresztül, egy 524 km hosszú hurokhálózatból biztosítja a fogyasztók ellátását. Mindez elképzelhetetlen lenne a megfelelő tudású szakembergárda részvétele és irányítása nélkül.

Az eddigi szövegrészben bemutatott személyeken kívül, a teljeség igénye nélkül, szeretnénk felsorolni azokat, akik főleg 1945 után hozzájárultak a nagyváradi vízművek fejlődéséhez. Ezek: Timotiu Dumitru, Andrásy Gyula, Megyeri Béla, Dankó János, Coroiu Nicolae, Szakács István, Țeț Gheorghe, Erdei Tibor, Tomulescu Constantin.

Amint látjuk, a város vezetői és a mellettük álló szakemberek, jövőbelátó mentalitással alakították Nagyvárad vízellátását, amely még sok éven keresztül fogja biztosítani a mai városnak és a majdani metropolisznak azt, ami nélkül nincs élet.

Forrásmunkák:

Nagyváradváros vízellátása. Hivatalos adatok alapján összeállította a város mérnöki Hivatala. 1896.

Istoricul Regiei Autonome Apaterm Oradea.

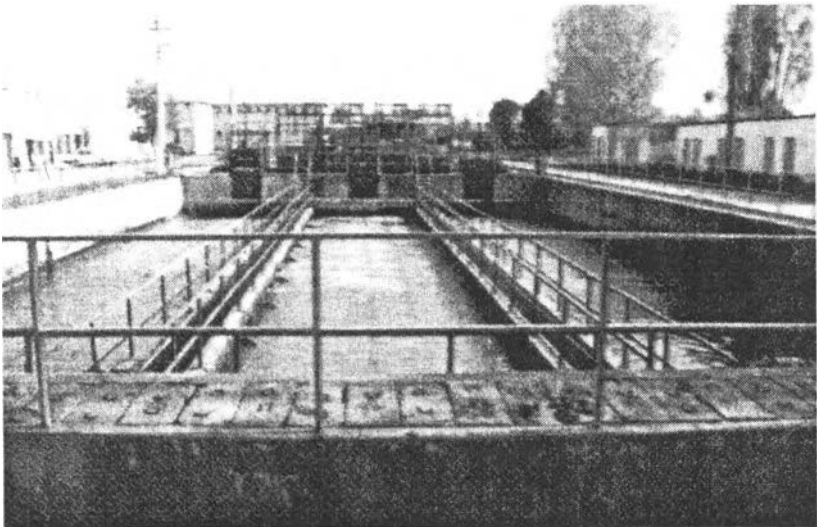
Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei.* Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 190.

A nagyváradai Közüzemek (ICO) központi épülete, amelyhez a vízművek és a szennyvíztelep tartozott, a Griviței utca és a P-ța Cetății – Vártér sarkán – állott. Lebontották és ma a helyén az Állami Kincstár központja van – Trezorerie

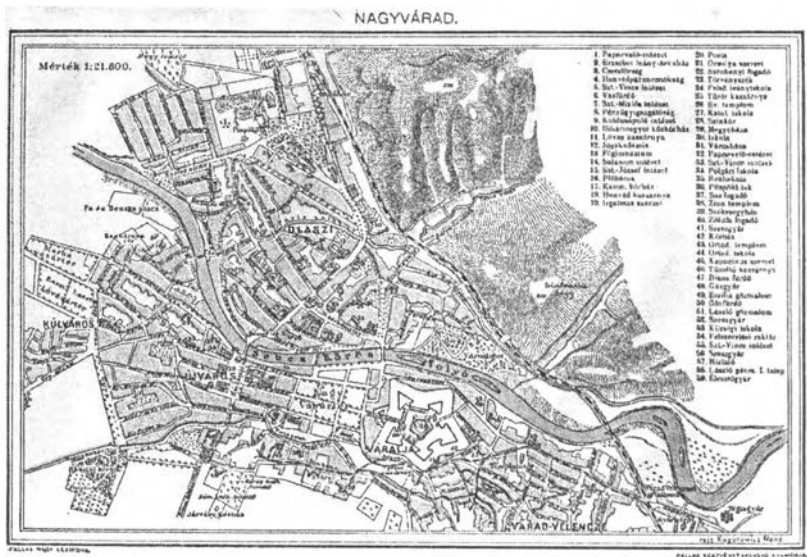
A Kolozsvári úton, szemben az IRTÁ-val az ún. új vízmű – ma 2-es számú – épülete. Bejárat a hídon, keresztül a Körösön

A szennyvíztelep ülepítő medencéi

A nagyváradai csőhálózat 1890-ben

MAKAI ZOLTÁN

A NYOMDAIPAR

Rövid történeti visszpillantás

Az első aki a nagyváradai nyomdákkal foglalkozott, az Miller Jakab Ferdinánd, a jogakadémia tanára, majd a Széchényi Könyvtár igazgatója volt, aki 1803-ban *Fragmenta Veteris Typographia Magno-Varadiensis* cím alatt ismerteti a nagyváradai nyomdatermékeket. Becses adalékokat nyújt még Márki Sándor, aki a Magyarország és Nagyvilág 1872-i évfolyamában a 16. századbeli Bihar megyei nyomtatványok sorozatát állította össze. Ezt a fejezetet Naményi Lajos 1902-ben *A Nagyváradai Nyomdászati Története* című, Budapesten megjelent munkája alapján állítottam össze.

Az első nyomdát Nagyváradon Hoffhalter Rafael bécsi nyomdász alapította 1565-ben, amikor kiadja Melius Péter – Jób könyvének – héberből való fordítását. Hoffhalter képzettségét, technikai ismereteit jellemzi, hogy nem csak nyomdász, hanem betűvágó, öntő, sőt még könyvkereskedő is volt. Hoffhalter 1568-ban halt meg. Mi történt a nyomdával? – erre nézve eltérőek a vélemények. Különben is az akkori időkben a nyomda költöztetése nem okozott gondot, mint manapság. A nyomdász összekötötte betűit, zsákba tette és tovább vándorolt, mint annyi más vándorló nyomdász. Valószínűleg fia folytatta tevékenységét, akit 1585-ben látnak utoljára Váradon. 1586 és 1587-ben, Debrecenben működik, de aztán nyoma vész. A Hoffhalter időszak után mintegy 60 évig nem találjuk nyomát annak, hogy Váradon nyomda működött volna.

Hatvan év után beáll a váradi nyomdászati virágkora. Ugyanis Szenczi Kertész Ábrahám a Rákócziak támogatásával nyomdát alapít Váradon, és neki lát 1657-ben a Biblia kiadásához. Pápai Páriz Ferenc a nyomdászatról írt versében így méltatja a váradi nyomdászatot:

*Várad Városába hata e jo osztán
Ki eddig é jobol üres vala s pusztán*

*De bezzeg é hibát ki-potolá osztán
 A hires Szentzi Ábrahám oda szállván
 Ez Hollandiából szép Betüket hozza
 Tellyes könyv-nyomtato Műhelyt állata
 Melyből sok szép haszon Nemzetünkre szálla
 Mindaddig, mig Várad török kézre juta.*

Tévesek ezek a sorok, mert ti. Szenczi előtt volt már Váradon nyomda, de a méltatást érdemes megőrizni.

A Váradai Biblia legnagyobb részt a Károlyi-féle Vizsolyi Biblia majdnem hű másolata. A biblia 1661-ben készült el. Nagyváradon a nyomdászat jól jövedelmezett, elannyira, hogy Szenczi Kertész még házakat is építtetett Váradon. A törökök ostroma után Nagyszébenben telepedett meg 1662-ben és egy évre rá már megkezdte működését. Valószínűleg 1667 elején halt meg és nyomdája a Fiskusra szállott. II. Rákóczi György a nyomdász tevékenységét méltányolva, nemességet adományoz Szenczi Kertész Ábrahámnak és utódainak. A nemesi oklevelet Szalárdi János ellenjegyezte, mint vice-secretarius. Ezt a korszakot is nagy szünet követi.

Ez után gróf Csáky Miklós váradai püspök 1741. február 17-én Nagyváradon papnevelő intézetet állított fel, s nyomdával is felszerelte. A nyomda a Szent László téren levő Korona kávéház helyén, a szeminárium tulajdonában lévő épületben nyert helyet, és ott volt végleges eladásáig. Csak 1746-ban kezdi meg működését Becskereki Mihály vezetése alatt. Ez a nyomda már sokkal fejlettebb volt elődeinél. 1771–1786 között éri el virágzását, amikor Bálint Ignác János lett a bérlője. 1804-ben megveszi Gottlieb Antal nyomdász, és így új korszak kezdődik a nyomda életében.

Közben érdekes fejleményeknek voltak tanúi elődeink. 1787-ben Diószegen Medgyesi Pál nyomdát telepít. Medgyesi halála után 1791-ben a nyomda Váradra kerül a Körös utcába, és kezdetét veszi egy hosszantartó konfliktus a két nyomda között. Ezt a nyomdát Szigethy Mihály vezette. A konfliktus csak 1806. április 1-jén csitul el, amikor is mindkét nyomda működési engedélyt kap. Először van tehát Váradon két nyomda.

1818-ban Gottlieb átadta nyomdáját Tichy Jánosnak, aki 1839-ig működtette. Halála után a fia, Alajos veszi át, aki fokozatosan modernizálja, és 1862-ig sikeresen vezeti. Tichy Alajos 1862-ben elhunyt és fia, Ákos vette át. A nyomda fokozatosan elévült és ezért 1874-ben kénytelen volt Hollósy Lajosnak átadni. Ebben a nyomdában nyomtatták az első váradi lapot a – Bihart. 1882-ben ifj. Berger Sámuel tulajdona, aki teljesen felújítja azt.

A modern nyomdászat Nagyváradon

A 19. század második felében a váradi nyomdászat újabb lendületet kap.

- 1868-ban Moll Gusztáv nyit nyomdát Váradon, amelyet 1868-ban Hügel Ottó vesz át.
- 1874-ben Laszky Ármin nyit nyomdát.
- 1886-ban indul be Sonnenfeld Simon modern nyomdája, amelyet fia, Adolf, később unokái, Gusztáv és András vezetnek.
- 1889-ben alapították a **Szipligeti nyomdát**, amely azonban sohasem virágzott. Így 1898-ban eladták Boros Jánosnak, akinek sikerült a nyomdát tovább fejlesztenie.
- 1894-ben alapítják a Szent László nyomdát, amely a nagyváradi káptalan és az egyházmegyei papság tulajdona.

E nyomdákon kívül a 19. század végén még öt kisebb nyomda működött, amelyek leginkább üzleti nyomtatványokat készítettek. A két világháború közt Nagyváradon 23 nyomda működött. A legnagyobb a **Sonnenfeld Rt. nyomda** volt, amelynek a Szilágyi Dezső (mai Moszkva) utcában volt a székhelye. Térjünk vissza ennek a nyomdának a sorsához, mert ez lett az alapja a későbbi állami nyomdának, amiről be tudunk számolni.

Mint már tudjuk, 1856-ban Sonnenfeld Simon nyomdát alapít, amelyet fia, majd unokái tovább fejlesztenek. 1810-ben két linotyp gépet, majd 1920-ban még négy hasonló berendezést helyeznek üzembe. 1929-ben már egy rotációs gépet is beindítanak. A nyomdát 1948-ban államosítják s így megteremtik a későbbi **Crișana nyomda** alapjait. Az államosításkor ebbe a nyomdába 19 nagyváradi és 8 vidé-

ki nyomdát vonnak össze. Az új vállalat székhelye Moszkva utca 5–8. szám alatti épületekben volt. A vállalat itt működött 1985-ig, amikor is egy új épületbe költözik, az Aradi út 165. szám alá. Ez az új épület a modern idők igényeinek megfelelően épült fel. Nem csak könyvnyomtatással és nyomtatványok készítésével foglalkoztak, hanem itt nyomtatták a helyi román, magyar és német nyelvű sajtótermékeket is. 1988-ban a cég tovább fejlődik, bevezetik a modern számítógépes szedést és tördelést. 1991-ben a vállalat az **Imprimeria de Vest** nevet veszi fel. 1992-ben elkészül egy tanulmány, amely kiértékeli a vállalat helyzetét, és megvalósítási tervet készít a jövőt illetően. Közben gomba módra majdnem 40 kis nyomda létesül Váradon. Ezek a nyomdák sokkal gazdaságosabban működnek és megjelenésükkel komoly versenytársak lettek. Így a cég tevékenysége leszűkült, inkább csak könyvkiadásra szorítkozik és szabad helyiségeit bérbe adja. A jövőt illetően, a cég sorsát a piactudomány jellegzetes romániai viszonyai fogják eldönteni.

A régi székház épületeiben a következő változások történtek. A Moszkva utca 5. szám alatt – ahol az irodák és a nyomda egy része működött, illetve az Arta filmszínház – különböző egyesületek, illetve a Filharmónia működik. A Moszkva utca 6. szám alatti jellegzetes épületben különböző cégek és a váradiak által kedvelt Nyomda-, illetve Breiner-klub működött egészen a 2005-ös évig. Ugyanis az épület visszakerült a volt tulajdonos örököseihez. A jövőről ők döntenek majd.

Forrásmunkák:

- Naményi Lajos A Nagyváradi nyomdászat története, 1902.
 Studiu de fezabilitate pentru dezvoltarea Imprimeriei de Vest.
 Gh. Blaj, Șt. Szántó, I. Chira: *Județele patriei, Bihor, Monografie.*
 Sport-Turism Könyvkiadó. Bukarest, 1979.
 Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia „Diecezana” Oradea, 1936.
 Emődi András: *A Nagyváradi Szemináriumi Nyomda 1745–1804.* A Római Katolikus Egyházmegyei könyvtár, Nagyvárad, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2004.

A nyomda jelenlegi épülete – Imprimeria de Vest

MAKAI ZOLTÁN

AUTOMATA TELEFONKÖZPONT

Nagyváradon az első automata telefonközpontot 1936-ban helyezték üzembe. A telefonközpontot a belvárosban, a Nagysándor utca, ma Aurel Lazăr 15. szám alatti impozáns épületbe rendezték be. A földszint egy része a nagyközönség fogadására lett kialakítva. A műszaki részt az alagsorban, részben a földszinten és az emeleten helyezték el. A központhoz 3000 vonal csatlakozott, s fokozatosan bővült, míg 1966-ban már 10 000 vonal csatlakozott hozzá. A berendezést a román Bell Telefon Társaság gyártotta és a neve Rotary-7D automata központ volt. Magát a központot 8 m hosszú és 4 m széles sorokban telepítették. Minden sorban 10 ráma volt, amelyeknek átlagos súlya 500 kg/ráma. A műszaki berendezésekhez áramfejlesztők,

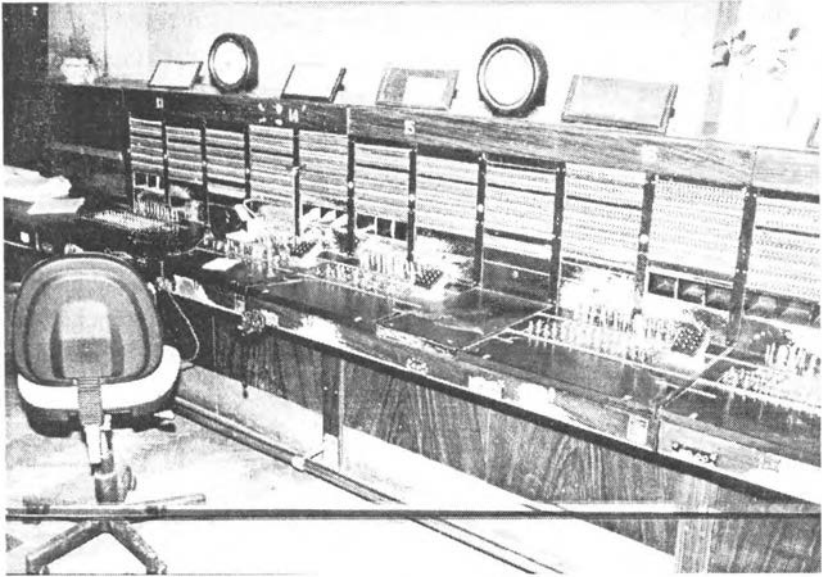
akkumulátorok, különböző szervomotorok, villamossági megtápláló tábla és egy automata ellenőrző berendezés, ún. Rotine Test is tartozott. E központ beindulása jelentős fejlődést jelentett az előző kézi kapcsolású telefonközponthoz képest. A kereső részek és a központ többi részét forgómozgást végző karok működtették vízszintes és függőleges rudak segítségével, amelyeket egyenként egyenáramú motorok hajtottak. A villamos energiával való megtáplálást egyenáramú áramfejlesztő- és akkumulátortelep biztosította. A tápfeszültség értéke 48 V volt. Később modernizálták az egyenáramú tápot, modern szelén, majd később szilícium egyenirányítókkal cserélték ki. A központot 1998-ban megszüntették, a berendezéseket a budapesti SECO-TEL cég vásárolta meg. Az épület megőrizte eredeti alakját, ma raktárként, illetve műhelyként hasznosítja a telefontársaság, azaz a **Romtelecom cég**.

Forrásmunkák:

A Romtelecom távközlési szolgáltató nagyváradi fiókjának levéltára.
Jurnal de Dimineață Nr. 828, 1998. július 2.

**A régi telefonközpont
a Nagysándor utcában**

Részletek az első telefonközpont berendezéseiből
és a kezelő személyzetről

MAKAI ZOLTÁN – SZÉL SÁNDOR

TERÜLETI ELEKTRONIKAI SZÁMÍTÓKÖZPONT

Ez a cég 1973 áprilisában jött létre. Ekkor még kezdetleges mechanikai berendezéssel indult be a tevékenység. A cég létszáma 30 személy volt. Mivel az első modernebb, nagy számítógépeket, az IRIS50-es és a C256-os francia gyártmányúakat először Temesvárra és Kolozsvárra telepítették, a nagyváradi személyzet először temesvári kiképzésen vett részt. Lyukkártyás gépek érkeztek Váradra, mégpedig német és japán gyártóktól. Eleinte, 1976-ig, a kilyukasztott kártyákat Temesvárra és Kolozsvárra küldték, ahol ezeket feldolgozták, majd a kinyomtatott listákat kiosztották a klienseknek. Az elkövetkező években a váradi központ is kapott modern berendezéseket, úgy mint C256-os, vagy később C152-es gépeket. 1980-ban megkapták első román gyártmányú számítógépüket, a C5000-est. Ezekkel a berendezésekkel számos gazdasági, pénzügyi adat feldolgozása vált lehetővé: anyagkönyvelés, fizetések, költségvetések, műszaki kivitelezési tervek stb. 1980-ban megjelentek az első személyi számítógépek, a TIME-S, Comodore és az IBM-PC család első tagjai. Azután megjelentek az első közepes kapacitású román gyártmányú számítógépek, úgy mint a Coral és az Independent, az amerikai PDP-DEC prototípus alapján. Ezeknek a berendezéseknek a megjelenése lehetővé tette, hogy számtalan vállalatnál önálló számítógéprészleg alakuljon. Ezzel megváltozott a cégek tevékenységének a struktúrája. Ezeknek az újgenerációs gépeknek az volt az előnyük, hogy az adatokat egy tasztatúra segítségével be lehetett táplálni a számítógépbe, ellenőrizni lehetett a bevitt adatokat a monitoron, ezáltal kiküszöbölve a nehézkes kartotékrendszert. Ezen gépek nyelvezete megegyezett a nagy számítógépek nyelvezetével, ezenkívül a munka elvégzése is felgyorsult. 1980 után a mikroelektronika fejlődésével, az IBM-PC család tökéletesítésével, egész rendszereket alakítottak ki, és az adatátvitel a megrendelőktől a központig a kiépített hálózaton keresztül

történt, megszüntetve a lemezek nehézkes szállítását. 1990 után a központ tevékenysége leszűkült, a személyzet nagy része átkerült a régi megrendelőkhöz, ahol már megfelelő berendezésekkel és megfelelő kiképzéssel, önálló, testreszabott programokkal végezték az illető cég számára szükséges munkákat. A központ bekerült a magánosítási folyamatba, ugyanis a megmaradt személyzetet és berendezéseket megvásárolta a Brinnel cég, amelynek fő tevékenysége az informatikai szakemberek képzése és speciális programok létrehozása.

KÖZLEKEDÉS

PÉTER I. ZOLTÁN

NAGYVÁRAD EGYKORI VASHÍDJAI

Napjainkban a Sebes-Körös két partján elterülő Nagyváradot négy közúti híd, két gyalogoshíd és két vasúti híd köti össze. Az alábbiakban az egykori vasból készült közúti hidak történetét elevenítjük fel.

A mai Nagyvárad területén már a 13. század elejétől több település volt a Körös mindkét partján. Ez azt jelenti, hogy az első fahidat is ebben a korban verheték. Az 1598 körül készített Houfnagel-féle rézkarcon is jól kivehető a Körösön egy fahíd, amelynek a bal oldali hídfőjén egy impozáns, kőből vagy téglából épített kapu is látható. Ha e hidat a metszet alapján, a vár Csonka-bátyájához való helyzete alapján akarjuk lokalizálni, akkor az csak a mai Sztaroveszky (Magheru) utcai híd közelében vagy talán éppen a helyén lehetett. A török korban Evlia Cselebi leírása szerint is itt volt a Körösön egy híd. Ezt erősítette meg Bunyítay Vince is, aki szerint a törökök után három mosché maradt meg. Egy Olasziban a Körös hídjának közelében. Az itteni fahíd nem lehetett komoly építmény, ugyanis amikor Bél Mátyás az 1726-os években Olaszit ismertette, azt írta, hogy: „A Körös bal partján levő városrészt a túlparton levő Olaszival egy hidacska köti össze”. Ez lett a 18. század elejétől a város első fából épített hídjá, és emiatt Nagyhídnak nevezték el.

A Nagyhíd

Milyen is lehetett a fából vert Nagyhíd? Erre keresett választ Kerényi Miklós újságíró is a *Nagyvárad* 1878. november 5-i számában: „A felső vagy Nagy-híd nevét alkalmasint onnan vette, mert az alsó vagy Kis-híd csak gyalogjárókra volt kezdetben építve. [...] Azon a helyen.

hol a Nagy-híd mostan áll, már századok óta állhatott híd, mert a víz medre mindig tele volt ott régi elkorhadt cölöpök maradványaival, úgy hogy a tutajok csekélyebb víz állásnál alig voltak képesek ott áthaladni. A híd igen egyszerű volt, hídfő nem létezett, hanem a parttól mintegy három ölnyire emelkedett az első hídláb, mely hat oszlopból állott és így tovább a túlsó partig lehetett vagy 12 láb, mert a híd hosszabb volt mint a mostani, s csak később az úJVárosi részen töltöték a medret, amint az ott lévő töltésből is látható. E gyöngye lábakra tétettek azután hosszabb-rövidebb gerendák, azokra a keresetlen fából készült hosszabb-rövidebb pallók, és azokra lett erősítve az egyszerű, faragatlan, gyalulatlan korlát, mely midőn szekerek haladtak a hídon, izgett-mozgott, sőt helyen-helyen ki is dőlt; gyalog-járda nem létezett, ennek következtében nagyobb heti vásároknál a gyalog-járók szinte élet-veszély között juthattak át a hídon. [...] Ezen primitív állapotú hidat az 1817-ik évi május 31-ikén jött árvíz, mely már délután öt óra tájba a híd pallóit is elérte, éjjel elsöpörte. Az új híd csak öt év múlva, 1822-ik évben készült el; addig folytonosan építették. Az átjárást e hosszú idő alatt két halász csolnakkal eszközölték a halászok 2 Kr. díjért. [...] Az új hídon már gyalog-járda is volt és így némi kényelem a közönségre nézve. E hidat aztán az újabb időben ismét átalakították, miután a régi lábak elkorhadtak, az új híd több lábakat nyert.” A Kerényi által említett átalakítás gyakorlatilag egy újabb fahidat eredményezett. Ezt 1878 januárjában kezdték előkészíteni. Sok gerendát és cölöpöt halmoztak fel a parton, és az első hídlábat is leverték. Mellette egy gyalogoshidat emeltek. A híd nyárra elkészült, de hogy ez maradt-e meg a vashíd építéséig, avagy építettek még egy újabb fahidat is, erre nézve nem találtunk semmiféle dokumentumot. Az ellenben tény, hogy 1890-re a fahíd nagyon elöregedett.

Egy szakértői bizottság 1891 márciusában megállapította, hogy e híd javítás nélkül nyárig sem bírja ki. A városvezetés eldöntötte, hogy nem újíttatja fel a fahidat, hanem vashidat építtet a helyébe. Takarékosági megfontolásból kikötötte, hogy az „minden dísz nélkül, sima vasból fog épülni”. Építésére pályázatot írtak ki. Az 1891 júliusáig beérkezett öt pályaműből a bizottság a budapesti Danubius Hajó- és Gépgyár, továbbá a szintén fővárosi Schlick Vasöntő Rt. ajánlatát tar-

totta megfelelőnek. A Danubius kapott megbízást a hídra, az alapépítmények, valamint a hídfő és hídszárnyak elkészítésével pedig Neuschloss Miksa cégét bízták meg.

A régi fahidat 1891 júliusában kezdték bontani. A tulajdonképpeni munkát 1892 januárjában kezdték el a hídlábakkal és a betonra épített kőfalakkal. Február 24-én volt az alapköletétel, minden ünnepség mellőzésével. May Sándor művezető mérnök a baloldali hídfő kövei közé egy urnát helyezett, abban egy pergamen volt, a hídepítést megörökítő szöveggel: „E hidat Nagyvárad törvényhatósági joggal felruházott város I. Ferenc József Ő Felségének dicső uralkodása, szapári, muraszombati és széchi-szigheti gróf Szapáry Gyula miniszterelnöksége, bellusi Baross Gábor m. kir. kereskedelemügyi minisztersége, jobbaházi báró Döry József főispánsága, Sal Ferenc kir. tanácsos polgármestersége és Busch Dávid városi főmérnök felügyelete alatt építette saját költségén az 1891/92-ik évben. A híd építését a budapesti Danubius nevű magyar hajó- és gépgyár részvénytársaság a szintén budapesti Neuschloss és Freund nevű vállalkozó céeggel egyetemben May Sándor mérnök-művezető által eszközölte. Az alapkö Istén segedelméből az 1892-ik február hó 24. napján tétellett le.” Az előbbi szöveget a *Nagyvárad* napilap 1892. február 24-i száma közölte.

1892 júliusában hozzákezdtek az első vasszerkezetek lerakásához. Előbb a sarukat helyezték el a hídfőknél, majd a lőtartók összekötőit. Ekkorra már megérkeztek a gyalogjárók konzolai meg az alsó keresztartók is, és útban volt az egyik lőtartószerkezet. A *Nagyvárad* azt is közölte, hogy a híd felső öve ív alakú lesz, középen 5–7 méter magassággal. Szeptember első napjaira készült el teljes egészében a híd, a próbaterhelés után még ugyanebben a hónapban átadták a forgalomnak. Felépülte után Baross hídnak nevezték. A hídburkolatot eredetileg fakockákból készítették, de a forgalom miatt hamar tönkrement. Előbb csak toldozták-foltozták, mígnem 1900 decemberében a burkolatot teljesen kicserélték.

A hidat a második világháború váradi végnapjaiban a visszavonuló német csapatok fel akarták robbantani, ami nem sikerült, de megsérült. helyreállították, majd az ötvenes években lebontották, hogy

szélesebb, tartósabb vasbeton hidat építsenek a helyére. Ez utóbbit 1999-ben felújították és többsávosra bővítették.

A Kishíd

A Szent László (Unirii tér) és a Bémer (Regele Ferdinand) teret összekötő egykori Kishíd elődjét Csáky Miklós püspök (1737–1747) verette. „E híd egy új közlekedési utat nyitott, mely Újváros főterét Olaszin keresztül ennek északi kapujával a legrövidebb vonalban kötötte össze s e vonallal Olaszi mai főutcáját alakította meg” – állapította meg Bunyitay Vince. A már említett Kerényi Miklós a *Nagyvárad* 1878. november 7-i számában azt állította, hogy: „Az alsó, vagy Kis-híd a múlt század [18. század] utolsó évtizedében alakított át szekérrel járhatóvá. Azelőtt csak gyaloghíd volt.” Lehetséges, hogy így volt, de Kerényi kijelentését nem támasztotta alá semmiféle dokumentummal, bár az is igaz, hogy ennek ellenkezőjét sem bizonyította senki. De lássuk, hogy mit írt még a fahídról az egykori váradi újságíró: „Az alsó, vagy Kis-híd a Nagy-híddal szemben mondhatni művészileg volt készítve, amennyiben két oldalán emelő művekkel volt ellátva és gyalog járója is volt a kispiacz felőli oldalon. Azonban a szekerek részére szűkebb volt a mostaninál a tér, közepén sem volt választó gerenda és így a járművek a hídon tértek ki egymásnak, mi igen sokszor, kivált hetivásár idején megakasztotta a közlekedést, órákra is...”

A hidat az 1817. május 31-i árvíz elsodorta, ezt követően újjáépítették. Néhány évtized elteltével a hídlábak elkorhadtak, emiatt 1851-ben egy újabb árhullám elmosta ezt a fahidat is. Egy újabb fahidat építettek a régi helyére, de két évtized elteltével már arról cikkeztek a *Nagyváradban*, hogy kőhidat kellene emelni a fahíd helyébe, ám a város kasszájából csak hídjavításra tellett.

A *Nagyvárad* 1878. október 11-i száma már azt tudatta: „A Kishíd lebontásához már tegnap reggel hozzáfogtak s a kocsiközlekedés a Nagyhídra szorított, míg a gyalogosközlekedésre az e célra épített palló megnyitott.” Hiába szerettek volna a váradiak kőhidat, Erdélyi György építőmester ezúttal is csak fahidat emelt. Az újabb

fahíd 1879 februárjára készült el. Hét évig bírta a forgalmat, 1886. július 16-án már azt közölték a lapok, hogy átalakítást végeznek rajta. A *Nagyvárad* 1886. augusztus 1-jei számának névtelen újságírója azon kesergett: „Minő hátránya a forgalomnak egy ilyen hídjavítás, arról ma temérdeken tanúskodhatnak. Ezért kell nekünk egy vashíd, ha a mostani korhadni kezd.” Hat évnek kellett eltelnie, hogy a vashíd ismét szóba kerülhessen.

A vashíd készített Kishíd tervvázlatát Nagyvárad mérnöki hivatalában Busch Dávid főmérnök irányításával 1892 tavaszán készítették el. Pályázatot írtak ki a híd elkészítésére. Hét pályamű érkezett be. Volt közöttük felső ívekkel ellátott és rácsos vasgerendás (olyan, mint a Sztaroveszky utcai) is. A szépítészeti és közlekedésügyi szakbizottság olcsósága miatt az utóbbi típusból a Nicholson W. Fülöp tervét javasolta elfogadásra. A városvezetés ezt is fogadta el, és 1892. október 21-én megkötötték a szerződést a kivitelezésre. Novemberben a szárnyfalak alapjainak ásásával mindkét parton elkezdték a munkát. A téli szünet után majd csak 1893 júniusában kezdtek a tulajdonképpeni munkához, a hídfők kőépitményeinek a megépítéséhez. a vasszerkezetek összeállításához. „A híd magassága végleges megállapítása után a tengelyeket lerakták a vasszerkezet négy sarka alá, így most már az egész vasrész azokon nyugszik. A felső ívvezet szögelése pár nap múlva készen lesz, valamint a két oldali gyalogjárók tartói is be vannak kapcsolva” – amint arról a *Nagyvárad* napilap 1893. július 26-án beszámolt. A hidat Szent István napjára adták át, utána sikeresen megtartották a terhelési próbát is. 1893. augusztus 24-től indult meg rajta a forgalom. A híd viszonylagos olcsósága – ami az építéskor fontos szempont volt – később nem tudta ellensúlyozni az esztétikai elvárásokat. A helyi tanács 1906 nyarán is tárgyalt arról, hogy a hidat kicserélik egy korszerű, szebb szerkezettel. Amint az ülésen elhangzott, ezen a primitív szerkezetű alkotmányon lehetetlen elhelyezni két sínpárt. Márpedig ez fontos lett volna a rövidesen beindítandó városi villamosközlekedéshez. A lebontott híd se ment volna kárba. Áthelyezték volna a Vitéz (Decebal) utcára, ahol ekkor már igen csak szükség lett volna rá. 1906 szeptemberében mégsem bontották le a hidat, csak renoválták. Az 1940-es évek elején az új városvezetés elhatároz-

ta, hogy lebontatja a statikailag meggyengült hidat, de a háborús évek miatt erre nem kerülhetett sor. 1944 októberében a visszavonuló német alakulatok felrobbantották. Ezt követően ideiglenes fahidat ácsoltak a helyére, hogy utána felépítsék a máig meglévő vasbeton hidat.

A Széles utcai híd

Nagyvárad harmadik közúti hídját, a Széles utcai vashidat 1913-ban építették hosszas előkészületek után. Ennek helyén előzőleg nem volt fahíd. A vashíd tervét még 1906-ban elkészítette Altnöder Endre városi mérnök, amit nem győztek dicsérni a korabeli lapok: „Az új vashíd Nagyvárad egyik legcsinosabb és legimpozánsabb látványossága lesz. Külső alakja a budapesti Erzsébet-hídhöz hasonlít. A hídfőnél magas vasoszlopok emelkednek ki, innen mélyedő, ovális ívezetben vezet végig a hídon a külső határvonal. Ez a kerítés a központtól kezdve két oldalt fokozatosan emelkedő vaspóznákból van összerakva. [...] A híd szerkezete teljesen modern, s így fölöslegessé teszi azt a sok kisebb-nagyobb vasjárulékot, oszlopot, összetartó rudakat, melyek csak elrontják az egész alkotmány külső szépségét. A híd felületén a szélesített U alakú láncszerkezetnél egyéb nem lesz.” (*Nagyvárad Napló*, 1906. október 24.)

A híd megépítéséről majd csak az 1908. évi közgyűlés döntött. A tervek 1909 májusában megkapták a kereskedelmi miniszter jóváhagyását is. A híd építésére majd csak 1911 májusában tartottak versenytárgyalást, amelyre 16 ajánlat érkezett. Kószeghy József városi főmérnök javaslatára a helyi tanács az alapépítmény elkészítésével a nagyvárad Incze Lajos és Társa céget, míg a vasfelszerelés elkészítésével és szerelésével a budapesti Weitzer János-féle céget bízta meg. Az árlejtést szeptemberben a kereskedelmi miniszter is jóváhagyta. Minden engedély megvolt, de a hídepítéshez nem fogtak hozzá, ugyanis a szakemberek némi módosítást javasoltak. „A tervek már teljesen készen vannak – közölte a *Nagyvárad Napló* 1913. július 30-i száma – és csupán jelentéktelenebb, filigrán művészi díszítések tervei vannak hátra, amik nem késleltetik az építési és szerelési munkálatok megkezdését. [...] Kószeghy József [városi] főmérnök

egy érdekes útmutatást is adott az építővállalat mérnökének, azt nevezetesen, hogy a hídkapuzatokra – mint az aradi hídnál van – stílszerű csinos vasmunkával helyezték el a város címerét, erre nézve kéri a polgármester jóváhagyását...” Ez meg is történt, és a híd felső ívezeteire felkerült Nagyvárad címere is négy példányban. A híd 1913 novemberére készült el, de csak december 4-én adták át hivatalosan a forgalomnak. Ez a híd megúsza a második világháborút. Sajnos az 1981. március 12-i nagy árhullámnak nem tudott ellenállni, közepén megroggyant. Rövidesen lebontották, helyébe, akárcsak a másik két közúti híd esetében, a most is látható vasbeton hidat emelték.

Garasos híd

A Körösön építettek a gyalogosok számára is egy vashidat, az egykori fából készített felső Garasos híd helyébe. (A Szigligeti utca meghosszabbításában található gyalogoshíd elődjét nevezték alsó Garasos hídnak.) Fából készült elődje 1907-re olyan rossz állapotba került, hogy Kőszeghy József városi főmérnök nem halaszthatta tovább a hídépítést. Ennek ellenére csak 1909 tavaszán írtak ki pályázatot egy vasszerkezetű híd építésére. Mint legelőnyösebb ajánlattevő, a hídlábak építésére Incze Lajos és Társa, míg a vasszerkezet tervezésére és szállítására az Osztrák–Magyar Állami Vasúttársaság resicai hídgyára kapott megbízást. A gyár több tervet bocsátott a megrendelő rendelkezésére. A kiválasztott gyalogjárónak két 24,35 méter támaszközű oldalnyílása és egy 37,1 méter támaszközű középnyílása lett.

A hídlábak alapozását 1909. augusztus 25-én kezdték el, és november 24-re fejezték be. Az építést Altnöder Endre városi mérnök vezette, a vasszerkezet tervezője Totth Róbert volt, a részletterveket és mérekszámításokat Kaltner Ferenc és Seyfried Tivadar végezte. A vasszerkezet helyszíni szerelésével 1910. szeptember 3-ra végeztek. „Két hét múlva átadják a forgalomnak a Garasos hidat, és lerombolják a híd karcsú, filigrán szerkezete mellett dísztelenkedő régi faépítményt és ósdi gyaloghidat” – adta hírül a *Nagyváradai Napló* 1910. szeptember 29-i száma. A városi mérnöki hivatal november 14-én jelentette a városi tanácsnak a híd elkészültét. A próbaterhelést 1910.

december 19-én tartották meg, és azt követően a hidat átadták a forgalomnak.

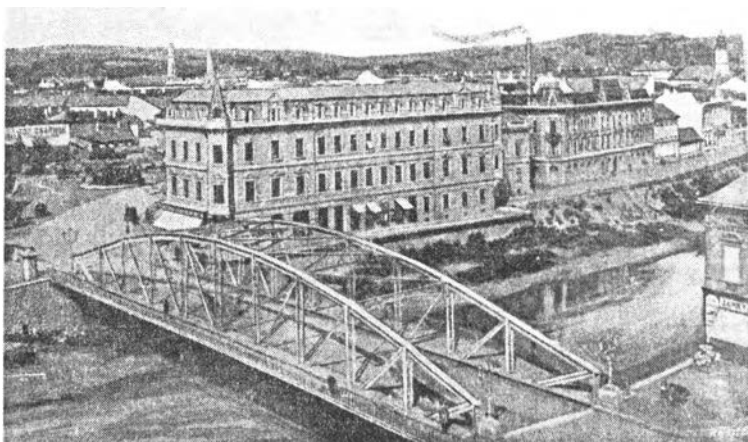
A városvezetés az 1970-es években könnyelműen lemondott erről a kecses kis hídról, arra hivatkozva, hogy állaga megromlott, és 1974-ben mellé építették a ma is látható gyalogoshidat, majd a régit lebontották. Ismétlődött a közel 75 év előtti történet, amikor a régi hídnak még „megkegyelmeztek” az új elkészültéig. Sokkal szerencsésebb lett volna a vashidat restaurálni – műszakilag lehetséges lett volna –, az új pedig stílusát tekintve jobban szolgálta volna a várost Észak-Őssi és a Rogériusz negyed között, talán éppen ott, ahol már évtized óta csak egy pontonhíd lebeg a Sebes-Körös vizén.

A néhai Garasos híd

Épül az új híd
a Garasos híd mellett

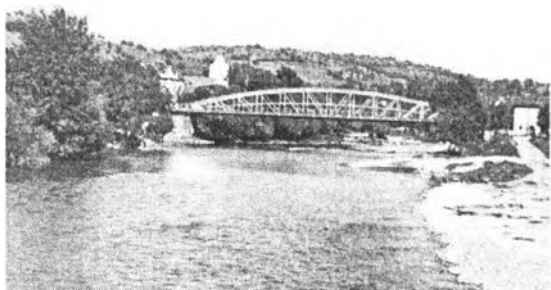

Az 1893-ban épült vashíd, az ún. Kishíd, amely a Szent László teret és a Bémer teret köti össze

Az egykori Széles utcai vashíd

Az egykori Nagyhíd, későbbi nevén Baross híd, amely helyén épült fel a mai Dacia híd – valamikor Goga híd

PÁSZTAI OTTÓ

KOMPOK A KÖRÖSÖN

A 19. század 80-as éveiben figyelembe vették, hogy Nagyvárad fokozatos terjeszkedése óhatatlanul szükségessé tette a közlekedés javítását. Kétségtelen tény, hogy nagyon kevés híd volt a Körösön. Így például a Hegyaljától (Podgória), az Új Vízműtől, egészen a Sztaroveszky utcai (Gen. Magheru) közúti hídig, csupán a vasúti híd kötötte össze a két partot. Ez a távolság kb. 4 km. Mivel városunk polgárainak jelentős része rendelkezett kisebb-nagyobb kerttel, gyümölcsös-sel, szőlővel a Körös jobb partján lévő dombokon, igen komoly problémát jelentett azok megközelítése, a termelt javak hazaszállítása, s azok értékesítése.

Ezt a problémát próbálták megoldani, ha csak részben is, a kompokkal. Ha a Körös folyását vesszük figyelembe, a legfelső komp az Új Vízmű–Oláh-szőlő és a Cigánytelep–Velence között létesült és üzemelt. Jószerével a századelőtől az 1960-as évek közepéig a Hegyalja lakosait, termelőit szolgálta ki, az év tíz hónapjában.

Mikor ez a komp megszűnt, a Körös nagykanarja után szerelték fel a Csákváry-féle kompot, a jegenyék mellett. Mindaddig, amíg működött, nagyon jelentős forgalmat bonyolított le, hiszen a gyárakba ezen keresztül közelíthették meg a munkahelyeiket. Hasonlóképpen a kerttulajdonosok egy része is itt közlekedett.

A második világháború befejezése után közel két évtizedig katonai őrség őrizte a vasúti hidat, így azt meg sem lehetett közelíteni. Ezért ideig-óráig, a régi vízmű mellett is működött egy komp. Ám ennek a vonzaskörzete nem volt jelentős. Hamar le is szerelték, amikor a vasúti hídon megengedték a gyalogos forgalmat.

Az összes komp közül a legjelentősebb a Szeszgyár és a városi strand háta mögötti területet összekötő kompjárat volt. Ezt az 1880-as években helyezték üzembe. A szőlőhegyről, a gyümölcsösökből állandó jelleggel jöttek az emberek, vagy éppen mentek a birtokaikra. Ezen szállíthatták a kerékpárjaikat is.

A Szent László téri híd 1944. október 12-i felrobbantása után, úgy hét-nyolc hónapig kompjárat kötötte össze a két városrészt. A mai gátnál kb. 60–65 m-re, lejjebb helyezték üzembe. A jobb oldalnál még nem volt megerősítve a part a mai formájában, hanem természetes lejáró volt a Körös-partra. Az újavárosi bal parton a már létező lépcsőket vették igénybe fel- és lejárónak. Bérletet is kiadtak a mindennap szükségyszerűen közlekedőknek: munkahelyre, iskolába stb. Kuriózumként megemlíjtük, hogy 1944 novembere vége felé, egy esős délből a túlságosan sok embert összezsúfolt komp az újavárosi parttól kb. 3–4 m-re felborult. A télikabátos fürdőzők között nagy riadalom volt, de senki sem fulladt bele, csupán sokan megfáztak.

A Tímár utca és Szigligeti utca közti Garasos híd mellett mintegy 100 m-re is üzemelt rövid ideig komp. Ám ezen főleg árút szállítottak.

Talán már kevesen emlékeznek arra, hogy a Széles utcai és az ősi vashíd között is volt kompjárat.

A kompok alkotó elemei a Körösön átívelő 40–50 mm-es sodrott acélkötél, amelyet a folyó mindkét oldalán kimerevítenek. Maga a komp 3–4 m hosszú, 180–200 cm széles, lapos fenekű csónak, az oldalai, valamint a két végén kifelé dűlő. Hosszában a két oldalon padok vannak, amelyek 10–12 ülőhelyet biztosítanak, s közel ugyanannyi állóhely is van. A két görgőre felfüggesztett láncok, a komp első és hátsó részéhez vannak rögzítve. Attól függően, hogy a folyó melyik partjára akartak átmenni, átváltják a görgőkhöz való csatlakozást, s így a víz ereje-sodrása hajtja előre a másik partra a kompot. Gondosan kellett ügyelni a súlyelosztásra, mert a helytelen elosztás könnyen borulást okozhatott, hasonlóképpen a túlsúfoltság is.

A partokon biztosították a komphoz csatlakozó mólókat, a ki- és beszálláshoz. Ezek a vízállás függvényében állíthatók, szabályozhatók voltak. A Körös áradása idején, a biztonság érdekében szünetelt a kompok üzemelése.

PÁLL JÓZSEF – NAGY ISTVÁN – ZSÍROS ATTILA

NAGYVÁRADI VILLAMOSOK

Tehervontatás

Gőzüzemű tehervontatás

Az első vonal 1882. augusztus 28-án nyílik meg, amelyen gőzüzemű tehervontatás biztosítja az áruszállítást az üzemeltető cég pedig a Nagyváradi Gőzmozdonyú Közúti Vaspálya Társaság. Ez a vonal a várad-velencei állomástól a Kolozsvári utcán, Templom téren, Sütő utcán, Sánc utcán, Vásártéren, majd a Vámház utcán vezetett végig. A teljes vonalhossz 5,3 km volt. A vontatási feladatokat két Kraussgyártmányú közúti vasúti gőzmozdony látta el.

Ezt az első vonalat 1900 januárjában követte a második, ez a Sertésvásártértől kiágazóan a Zöldfa utcán vezetett végig. Ehhez a szárnyvonalhoz csatlakozott a Nagypiac téren levő Áruraktár is, valamint az Andrényi vaskereskedés előtti rakodóvágány. A Nagypiac téren továbbá vagonmázsáló volt elhelyezve. Ekkor a teljes vonalhossz 6,7 km-re növekedett. A Sertésvásártér mellett pedig, ahol a Nagyváradi Gőzmozdonyú Közúti Vaspálya Társaságnak volt telke, kialakítottak egy rendező pályaudvart.

Villamos tehervontatás

1905-ben hozzákezdenek kiépíteni a villamos vonalakat és ezzel egy időben villamosítják a Várad-Velence – Kolozsvári út – Templom tér – Sütő utcai útvonalon végighaladó iparvágányt és bekötővágányokat is. Ekkor a Nagyváradi Gőzmozdonyú Közúti Vaspálya Társaság is megváltoztatja nevét Nagyváradi Városi Vasútra. A második világháború előtt az iparvágány 24 vállalatot szolgált ki, amely magyarországi viszonylatban is nagyon jelentős. Emellett még a Szarvas soron (Kogălniceanu utcán) egy rakodó rámpa is rendelkezésre állt azon vállalatok számára, amelyek nem rendelkeztek saját bekötővágánnyal. A Vámház utcán pedig vagonfordító volt kialakítva. A villa-

mosított iparvágányon 1906. augusztus 1-jén állt szolgálatba két kis méretű villamos mozdony. Ezek a mozdonyok egészen 1994-ig voltak üzemben. A villamos mozdonyok száma a '40-es évekre ötre bővült.

A 1925-ben tovább bővítik az iparvágányt. A Vámház utcai vonalat meghosszabbítják egészen az őssi vasútállomásig, útvonala pedig Vámház utca, Rhédey-kert, Vitéz utca, Keszthely utca (Marhavásártér mellett) egészen az őssi vasútállomásig. A Vitéz utcán is kialakítanak egy rakodó rámpát.

1942-ben meghosszabbítják a Ghillányi utcai villamosvonalat a várad-szőlősi sörgyárig. Ezzel a sörgyár is csatlakozik a villamosított iparvágányhoz.

Az iparvágányon 1906-tól 1994-ig villamos mozdonyok továbbították a tehervagonokat a gyárakba, lerakatokba. Ezeket még két gőzmozdony is kiegészítette a második világháború előtt.

A '70-es évekre a tehergépkocsik száma nagymértékben megnőtt. Olcsóbb és rugalmasabb szállítási forma volt, mint a vasút. A város utcáin dübörgő szerelvények és villamosközlekedés akadályozása mind az iparvágány megszüntetése mellett szólt.

Villamosvonalak

Nagyvárad villamos vasútjának megtervezésekor fő cél a Főpályaudvar és a városközpont közti közlekedési útvonal kialakítása volt. Emellett figyelembe véve a már meglévő iparvágányt, ezt felhasználva összekötötték a városközpontot a várad-velencei teherpályaudvarral. Fontos volt a villamosközlekedés biztosítása a kaszárnyákhoz is, valamint a közkedvelt Rhédey-kertbe. Így a Szent László téren kialakult egy közlekedési csomópont két vonal végállomásával, ahonnan átszállással a város főbb részeibe lehetett eljutni.

A villamosközlekedés beindulásakor 1906-ban három vonal létezett.

Az I-es vonal a Főpályaudvartól indult, végig haladt a Főutcán, áthaladt a Bémer téren, Kishídon, Szent László téren, Kossuth utcán, Nagyvásár téren, Kolozsvári utcán egészen a várad-velencei pályaudvarig. A Templom téren csatlakozott az iparvágányba, amelyet a

Templom tér – velencei pályaudvar szakaszon a teherforgalommal közösen használt.

A **II-es vonal** a Szent László térről indult, végig ment a Teleki utcán, Aradi úton a Huszár laktanyáig.

A **III-as vonal** szintén a Szent László térről indult, végigment a Kert utcán a Rhédey-kertig.

Az **I-es vonalat** egy év múlva kettéosztották, így mindegyik viszonylatnak a Szent László téren volt a végállomása.

Nemsokára áttérnek a viszonylatok betűkkel való jelölésére:

A vonal: Szent László tér – Főpályaudvar

B vonal: Szent László tér – Aradi út

C vonal: Szent László tér – várad-velencei vasútállomás

D vonal: Szent László tér – Rhédey-kert

Szükségessé vált az őssi pályaudvarra vezető vonal kialakítása is. Ugyanúgy, mint a várad-velencei vonalrészén, ezen is teherforgalmat bonyolítottak le. A tehervontatás már 1909-ben megkezdődik, de csak 1925-ben villamosítják, így ezután megindulhat itt is a villamosközlekedés. Ez lett az E vonal, amely a Teleki utca és a Vitéz utca sarkáról indult, a Vitéz utcán haladt, majd letért a Marhavásártérnél a Bem utcára, végigment a Keszthely utcán elérve az őssi vasútállomást.

1911-re elkészül az F vonal, amely a Szent László térről indult a Kert utcán, erről letért a Szacsvay utcára, lekanyarodott a Zárda utca érintésével a Szarvas sorra, majd végigment a Ghillányi utcán a Pece patak hídjáig. (Ezt a vonalat 1942-ben meghosszabbítják a várad-szőlősi sörgyárig, amelyhez iparvágány-csatlakozást is kialakítanak. A Ghillányi úti szakaszt azután teherszállításra is használták.)

A **G vonalat** 1926-ban építették. Ez a viszonylat a Főutcáról indult a Széchenyi tér felé, végighaladt a Bunyitay ligeten elérve a városi strandot.

A **H vonal** a Főpályaudvartól indult, végigment az Árpád vezér úton egészen az ONCSA- telepig.

A **D vonalat** 1929-ben meghosszabbítják a Rulikowski úton egészen a Pece-patak árapasztó csatornájáig, majd 1935-ben a Rulikowski temetőig.

Így a 40-es évek közepére Nagyvárad nyolc viszonylattal rendelkezett. A személyforgalomra használt vonalhálózat hossza 19,3 km, a teljes vágányhossz az iparvágánnyal együtt 41,2 km-re nőtt, ami igen figyelemreméltó. Ebből 11,4 km kétvágányú. A vonalakon 54 megállóhely, az egyvágányú vonalakon 9 kitérőhely volt kialakítva. A legkisebb kanyarulati sugár 16 m, a legnagyobb emelkedő 16,6 ‰ volt.

A Szent László téren öt viszonylat végállomása helyezkedett el.

Az A vonalat 1927–1934 között megduplázzák a Főpályaudvartól a Bémer térig, viszont innen a Kishídon át a Szent László térig egy sínpár vezetett.

A C vonalat is kétvágányúvá alakítják (a Szőlősi út – várad-velencei vasútállomás közötti szakasz kivételével), a B vonalon pedig a Vitéz utca sarkáig megduplázzák a sínpárt. Ezeket a munkálatokat 1923–1928 között hajtják végre.

A második világháborúban a pálya fő veszteségét a Szent László téri Kishíd felrobbantása okozta. Így a Körös bal és jobb partja összeköttetés nélkül maradt, mivel a Sztaroveszky utcai Nagyhid is súlyosan megsérült. A villamosok egy részét a tehervágányon átvontatták a Nagyállomáshoz, ahonnan egy ideiglenes sínpár segítségével érték el a pályát. Éjszakára pedig a Széchenyi téren alakítottak ki mellékvágányokat a kocsipark számára. Később aládúcolták a Sztaroveszky utcai Nagyhidat, 1948-ra pedig megépült a Szent László téri új betonhíd.

1948-ban két új vonal is épül. Az egyik a Decebal (Vitéz) utcán vezet végig, áthalad a Széles utcai vashídon, letér a Menumorut (Széles) utcára, innen az Eroul Necunoscut (Temető) utcára tér rá, amely keresztezi a Dacia sugárutat, felvezet a Béke-dombra majd az Olimpiadei és Berzei utcán végighaladva, eljut a Nagyállomásnál található végállomásra.

A másik vonal a Bémer téren ágazik le a színház Bazár felőli oldalán haladva, végigvezet a Moscovei (Szilágyi Dezső) utcán, rátér a Progresului (Török Ignác) utcára, keresztezi a fent említett vonalat a Decebal utcai vashídnál és elvezet egészen a Progresului (Török Ignác) utca végéig.

Visszatérnek a viszonylatok számokkal történő jelölésére.

Az 50-es évek közepére a vonalak száma eléri a maximumot. Ekkor 11 viszonylaton közlekednek szerelvények. A pályahossz 27 285 km, amiből 6 km-t az iparvágánnyal közösen használnak. Ezek a vonalak pedig a következők:

1-es: Szent László tér – Főutca – Nagyállomás (vonalhossz 5 km, járatsűrűség 7 villamos 3–3 percenként követve egymást).

2-es: Szent László tér – Kolozsvári út – velencei vasútállomás.

3-as: Szent László tér – Teleki utca – Aradi úti végállomás (vonalhossz 2 és 3 együtt: 4,9 km, járatsűrűség 10 motorkocsi és 10 pótkocsi 4–4 percenként).

4-es: Szent László tér – Kert utca – Szacsvey utca – Zárda utca – Szarvas sor – Ghillányi utca – Szőlősi út – Sörgyár (vonalhossz: 2,9 km, járatsűrűség 5 villamos 10–10 percenként).

5-ös: Szent László tér – Kert utca – Rulikowski temető (vonalhossz: 1,6 km).

6/11-es: Nagyállomás – Püspöki út – Vasúti híd (11-es egészen a Biharpüspökiben található malomig). (Vonalhossz: 3,8 km, járatsűrűség 5 villamos a Püspöki útig, 3 villamos a Malomig, 13–13 percenként).

7-es: Rhédey-kert – Vitéz utca – Keszthely utca – őssi vasútállomás (vonalhossz: 2,1 km, járatsűrűség 2 villamos 11–11 percenként).

8-as: Bémer tér – Szilágyi Dezső utca – Török Ignác utca (vonalhossz: 2,5 km, járatsűrűség 3 villamos 10–10 percenként).

9-es: Rhédey-kert – Vitéz utca – Széles utcai vashíd – Széles utca – Temető utca – Olaszi temető, Nagytemető utca – Nagyállomás (vonalhossz: 3,1 km, járatsűrűség 3 villamos 11–11 percenként).

10-es: Főutca – Széchenyi tér – Városi Strand (vonalhossz 1,2 km).

A '60-as években ezen vonalak része megszűnik. A sugár irányú elrendezést felváltja a körforgalom, dupla sínpárral kialakítva.

A régi vonalak közül megmarad a Közkórház – Nagyállomás szakasz, a Szent László tér – Teleki utca – Aradi úti szakasz, valamint az új nyomvonalon kialakított Ghillányi út – váradszőlősi vonal.

1972-ben az Înfrățirea szerszámgépgyár bővítése miatt megszűnik a személyszállítás az őssi állomás felé vezető szakaszon. Az Aradi úti

végállomástól építenek ki pályát az Aviatorilor utcán az őssi állomás felé.

1956-ra a Magheru utcán fektetnek le sínpárt tehermentesítve a Főutcát, ahol csak az állomás felé közlekedő sínpárt hagyják meg 1980-ig. Ezután a Nagyállomás felé a Magheru utcán vezet dupla sínpár és felszámolják a Főutca Bémer tértől a Közkórházig vezető szakaszát.

A '70-es évek végén, 80-as évek elején kiépítik a pályát a Rogériusz lakónegyedbe. Először megépítik a Nagyállomástól a Gyermek-kórházig vezető szakaszt a következő nyomvonallal: Nagyállomás – Olimpiadei utca – Olaszi temető – Ostașilor utca. Majd meghosszabbítják a CFR hídig. Ez a szakasz a Transilvaniei utcán és a Dacia sugárúton vezet végig. Majd a CFR hídtól kiindulva kialakítják a Borsi úton a Sinteza vegyigyárig vezető szakaszt.

1986. augusztus 31-től a vonalakat átszervezik, az 1-es és 4-es körforgalomban közlekedik. Az 1-es a Rogériusz lakónegyed és városközpont között, a 4-es pedig a Nufărului lakónegyed és városközpont között. A városközpontot pedig gyűrűben járja körül. A körforgalomban az egyes viszonylatok irányát pedig színek különböztetik meg. A piros színnel jelölt viszonylat az óra járásával ellentétes irányban, a fekete színnel jelölt pedig az óra járásával megegyező irányban járja be a gyűrűt.

A villamosvonalak a következőképpen alakultak:

Fekete 1-es Sinteza-gyár, Nyugati lakónegyed, Ostașilor, Olimpiadei utcák, Nagyállomás, Magheru utca, Augusztus 23. (Nagypiac) tér, Independenței (Kossuth) utca, Leontin Sălăjan (Teleki) utca, Decebal sugárút, Ostașilor utca, Nyugati lakónegyed, Sinteza-gyár.

Piros 1-es Sinteza-gyár, Nyugati lakónegyed, Ostașilor utca, Decebal sugárút, Leontin Sălăjan (Teleki) utca, Independenței (Kossuth) utca, Aug. 23. (Nagypiac) tér, Magheru utca, Nagyállomás, Berzei, Olimpiadei, Ostașilor utca, Nyugati lakónegyed, Sinteza-gyár.

2-es Őssi, Leontin Sălăjan (Teleki) utca, Victoriei (Szent László) tér, Aug. 23 (Nagypiac) tér, Kolozsvári út, velencei állomás.

Fekete 4-es Nufărului negyed, D. Cantemir utca, Augusztus 23. (Nagypiac) tér, Independenței (Kossuth) utca, Leontin Sălăjan (Tele-

ki) utca, Decebal sugárút, Ostașilor utca, Olimpiadei, Berzei utca, Nagyállomás, Magheru utca, D. Cantemir utca, Nufărului negyed.

Piros 4-es Nufărului negyed, D. Cantemir utca, Magheru utca, Nagyállomás, Berzei, Olimpiadei utca, Decebal sugárút, Leontin Sălăjan (Teleki) utca, Independenței (Kossuth) utca, Augusztus 23. (Nagy piac) tér, D. Cantemir utca, Nufărului negyed.

5-ös Progresului utca, Decebal sugárút, Leontin Sălăjan (Teleki) utca, Independenței (Kossuth) utca, Aug. 23. (Nagy piac) tér, D. Cantemir utca, Nufărului negyed.

1994-ben megszüntetik a Kolozsvári utcán a villamosforgalmat, ez volt Nagyvárad legrégebbi közúti vasúti vonalszakasza, amely már 1883-tól létezett, mint iparvágány. Majd megszüntetik az 5-ös járatot, a 4-es járatot pedig átszámazzák 3-asra.

Villamosok

Favázás Siemens-kocsik

1906-ban 14 darab Siemens típusú villamos-motorkocsival kezdte meg az Nagyvárad Villamos Vállalat (NVV) a személyszállítást. A kocsikat a győri vagongyárban építették SSW elektromos berendezésekkel. A következő két év során ezt a járműparkot kiegészítették további nyolc motorkocsival és hat pótkocsival. Ezek a járművek kisebb módosításokkal 70 évig teljesítettek szolgálatot Nagyvárad utcáin.

Kétgengelyes favázás kocsik voltak 2x35 lóerős motorral felszerelve. Menetsebességük 10–12 km/h. Mindkét végén vezetőállás volt kialakítva. Így a villamos ingajáratban közlekedhetett. Két-két ajtóval rendelkezett mind a jobb, mind a bal oldalon. Az ajtó tulajdonképpen egy lenyitható vasrács volt, amit a dupla pályás vonalakon a menetiránnyal ellentétes oldalon lezártak, megakadályozva, hogy az utas menet közben leugorva a szemből jövő szerelvény alá kerüljön. A villamos vezető a végállomásnál áthúzta az áramszedőt és átment a másik vezetőállásba. A lassú haladási sebesség miatt a fiatalabbak menet közben is felugrottak a szerelvényekre. Belsejük faburkolatos volt, három nagy ablakkal, laternás tetővel, nyitott peronnal, amit pa-

raván választott el az utastértől. A kocsiban 20 ülő és 19 állóhely volt. A kocsiban tilos volt dohányozni, ami a mennyezet öntöttvas bordáján is olvasható volt, emellé társult még a „Köpködni tilos” felirat is. Piros-kék festésük Nagyvárad színeit idézte. A felszállás a kocsi hátsó, a leszállás az első ajtón történt. Az utas a peronon állt meg és csak a viteldíj kifizetése után léphetett az utastérbe.

A járműparkot folyamatosan bővítették. Az első világháború előtt a NVV 22 motorkocsival és 9 pótkocsival rendelkezett. 1940-re a már 27 motorkocsi és 10 pótkocsi közlekedett. A háború után 1956-ban 34-re emelkedett a motorkocsik száma.

1958-ban felújítanak 33 motorkocsit. Ekkorra már zárhatóra lettek átalakítva az addigi nyitott ajtók. Egyes kocsikon sűrített levegővel működő ajtónyitást is alkalmaznak. A nem ingajáratban közlekedő szerelvényeken a jobb oldali ajtót megszüntetik. A motorok cseréjével elérik a 33 km/h sebességet. Ezek a szerelvények a kisebb forgalmú vonalakon egészen 1976-ig voltak használatban. Selejtezésük fokozatosan történt. Az utolsó favázas kocsik a 70-es évek végén már csak pótkocsiként futottak.

Az Electroputere Craiova gyár az 50-es években megépít egy elég korszerű villamos típust, amelyből a Nagyváradai Közlekedési Vállalat 1956–1957 között hét darabot vásárolt. Ezek csak motorkocsik voltak, a gyár pótkocsikat nem épített. Háromajtós, négytengelyes, négy-motoros, két forgóvázas kocsik voltak. Befogadóképessége majdnem a duplája volt az üzemben levő favázas kocsikénak. Az új villamosokat az 1-es vonalára állítják be.

A hetvenes évek közepén, amikor megjelennek a Timiș szerelvények, az Electroputere villamosokat a 2-es vonalra osztják be.

Az 50-es években Romániában igen elterjedt volt a bukaresti gyártású kétajtós ITB (**Pioneer**)-villamos. Előnyük abban rejlett, hogy vasvázas kocsik voltak, nagyobb teljesítményű motorokkal és távvezérelt ajtóval.

Ezek a kocsik kis méretüknél fogva közlekedhettek a szűk kanyarívú pályákon is. A 80-as évek közepére az összes ITB-motorkocsi selejtezésre kerül.

A Temesváron gyártott **Timiș-villamosok** sokkal modernebbek voltak elődeiknél. Sebességben és befogadóképességben is jóval felülmúlták az Electroputere motorkocsikat, s „Zajtalan”-nak nevezték, de főleg a karbantartás nem megfelelő volta miatt igen zajosaknak bizonyultak.

1975-ben jelennek meg és a '80-as évek végétől a Tátrák megjelenéséig majdnem csak Timiș-villamosok alkotják az állományt. Selejtezésük 1994 és 1998 között történik.

1988-ben Nagyváradon forgalomba állították az **ITB V3A / V2A csuklós „zajtalan” villamosokat**, melyek nagy feltűnést keltenek a városban, mivel csuklós villamos nem járt még Nagyváradon.

Nagyváradon ezek a modellek nem váltak be. Sűrű fékhibával küszködtek és motorjaik nem bírták a terepviszonyokat. Két évre rá sorra állították le őket, míg végül 1993-ban eladták a Iași-i Közszállítási Vállalatnak.

1994 július elején a velencei állomásra behúzzák a tíz darab ČKD-TATRA által gyártott T4D típusú, motorkocsival és 10 B4D típusú pótkocsival megrakott szerelvényt, amelyek Magdeburgból érkeztek. Ezzel megkezdődik a Timiș villamosok teljes cseréje magdeburgi, berlini és drezdai használt Tátrákra.

Remízek

A vártéri remíz és rendező pályaudvar

A Nagyváradai Gőzmozdonyú Közúti Vaspálya Társaság telke a Sertésvásártér mellett terült el a vár déli oldalán. Itt alakítottak ki egy rendező pályaudvart a tehervagonok tolatása számára. Innen indult ki a Vámház utcai, a Sánc utcai és a Zöldfa utcai iparvágány. Ennek a teleknek a hátsó részén épül fel a Villamosmű, előtte pedig 1906-ban a villamosremíz. A kocsiszínbe hat sínpár vezetett. Ezt a kocsiszínt a két világháború között kibővítik még két sínpárt befogadó szárnyal. A kocsiszíntől balra terül el a rendező pályaudvar. A remíz legtöbb 50 villamost tudott befogadni. 1989-ben a remízt felszámolják, helyén piac épül, a kocsiszínbe pedig a nagy árucsarnok költözik.

A szálka-dombi remíz

Az igen szűkössé vált vartéri remíz mellé 1978-ban elkezdenek építeni a Szálka-dombon, a Pece-patak árapasztó csatornája mellett egy újat, amely 1055 m²-en terül el és 70 villamos befogadását teszi lehetővé. 1986 decemberére kibővítik, így 150 villamos parkolását, karbantartását és javítását téve lehetővé.

Forrásmunkák:

Liviu Borcea, Mihai Pan: *Istoria tramvaiului din Oradea. Cu prilejul împlinirii a 90 ani de la darea în folosință.*

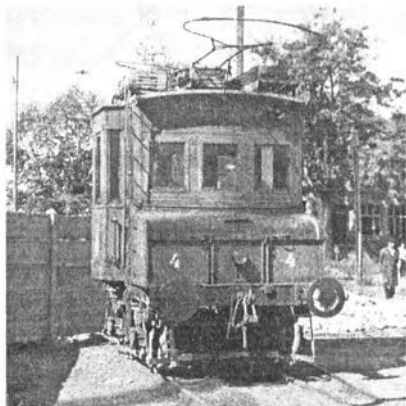
Liviu Borcea, Gheorghe Gorun: *Istoria orașului Oradea.* Cogito Könyvkiadó, Nagyvárad, 1995.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok.* Norán Könyvkiadó, Budapest, 2002.

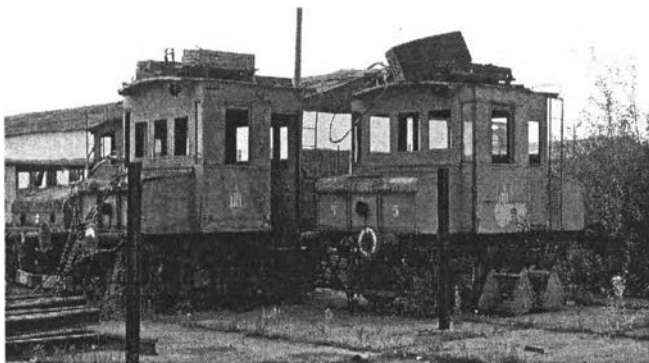
Dr. Fleisz János: *Város kinek nem látni mását.* Bihari Napló Kiadóvállalat Rt. Nagyvárad, 1996.

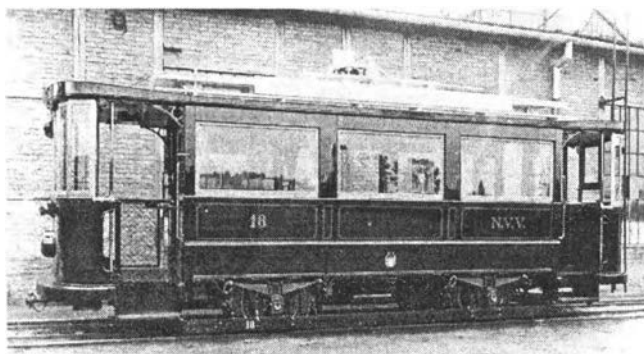
A 3-as pályaszámú tehervontató villamos mozdony a Ghillányi úti remízben

A 4-es pályaszámú tehervontató villamos mozdony a Ghillányi úti remízben

**Az 5-ös pályaszámú tehervontató villamos mozdony
a Helyi Közszállítási Vállalat (OTL) udvarában**

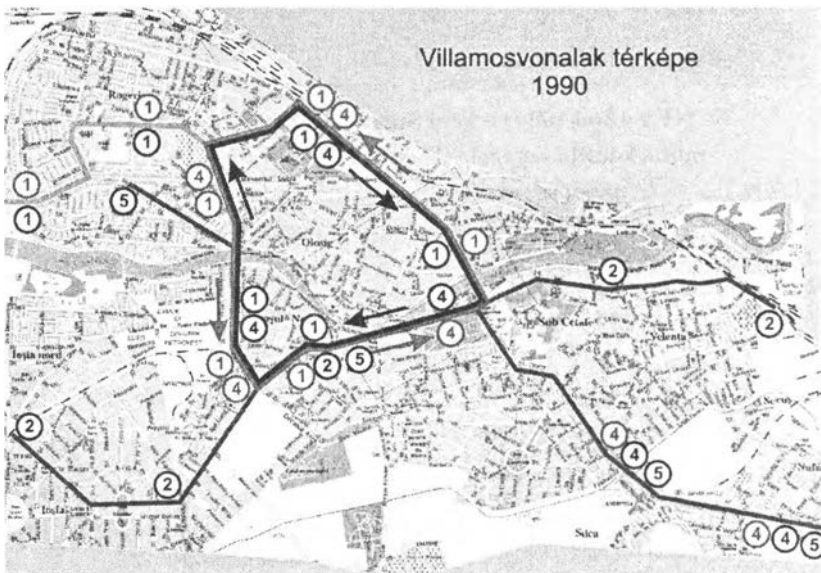
**Az NVV 18-as pályaszámú Siemens típusú
motorkocsija – gyári felvétel 1909-ből**

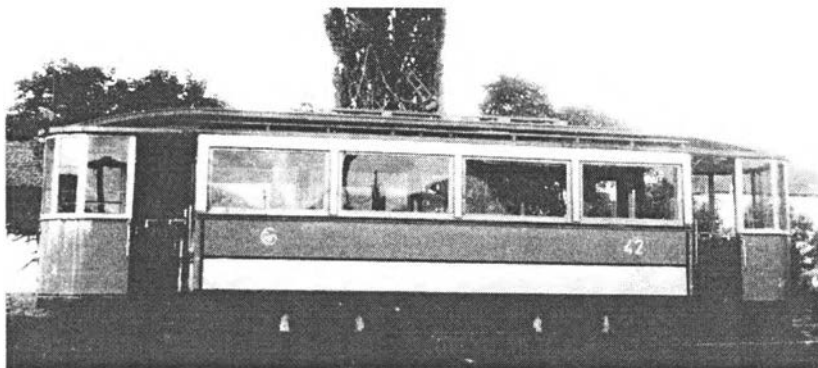
**A remíz beltere
a második
világháború
előtt**

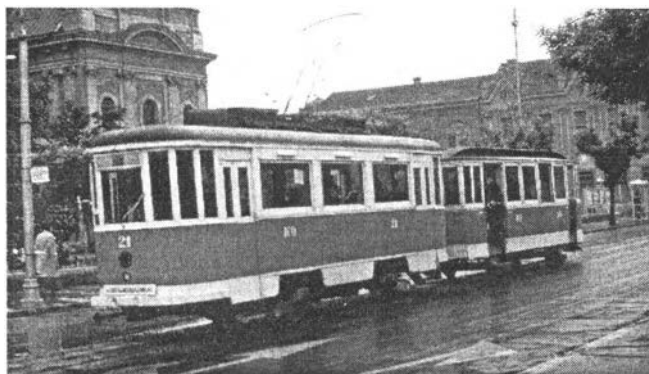

A nagyváradi villamosvonalak térképe a múlt század elején és végén

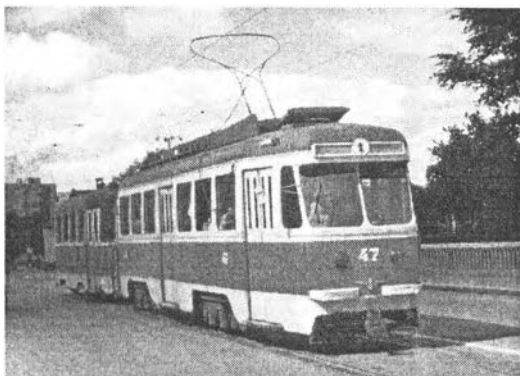

A 42-es pályaszámú, saját építésű motorkocsi

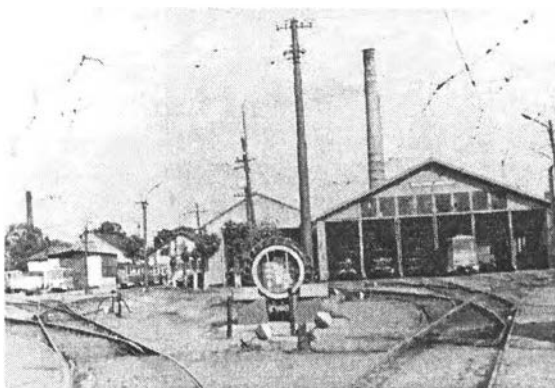
A 105-ös pályaszámú helyben gyártott motorkocsiból átalakított pótkocsi, a 21-es pályaszámú, favázás, átalakított Siemens-motorkocsival

A 47-es pályaszámú
Electroputere (Pullman)
típusú motorkocsi,
a 127-es pályaszámú,
ITB V12-es típusú
pótkocsival

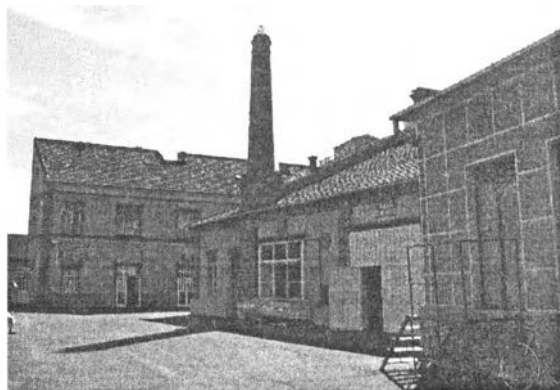

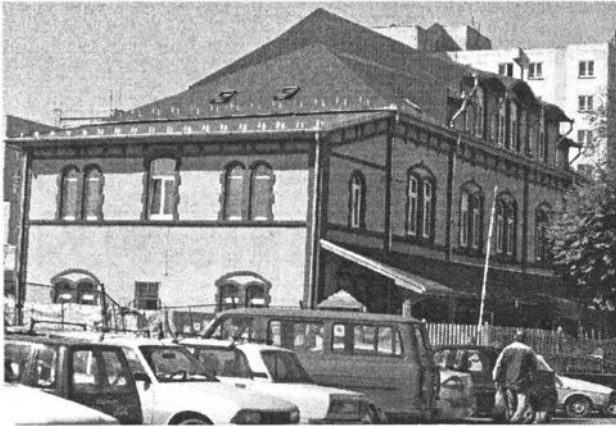
A 62-es pályaszámú ITB típusú motorkocsi, a 123-as pályaszámú ITB V12-es típusú pótkocsival

**A Ghillányi úti remíz.
Jobbra
a nagy kocsiszín,
előtérben
a rendező pályaudvar,
háttérben
a Villamosmű
1. sz. kéménye**

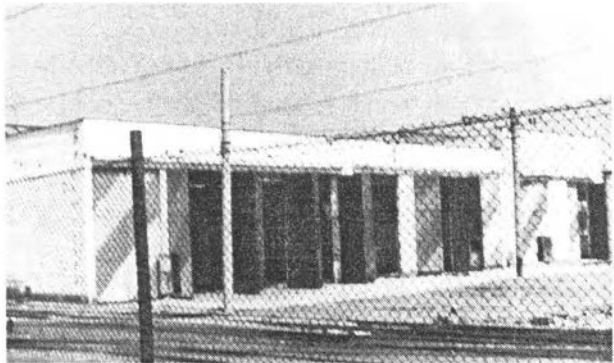
**A Ghillányi úti remíz.
A javítóműhely
épülete**

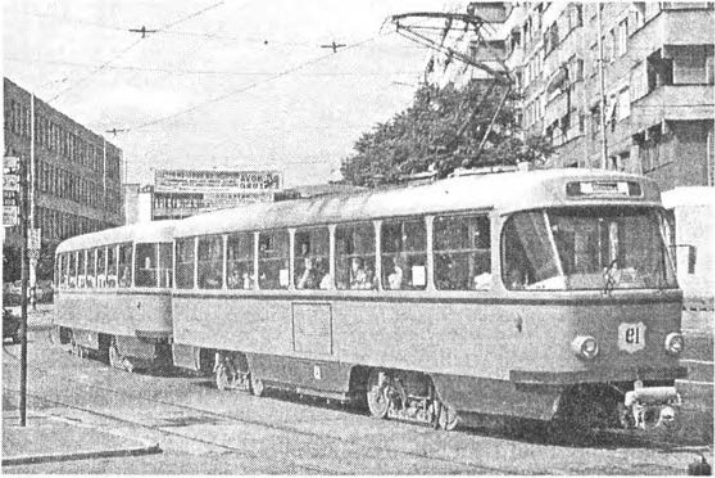

A rendező pályaudvar állomásainak épülete

A szálka-dombi
kocsiszín – 1987

A 26-os
pályaszámú
kétsuklós
ITB V3A típusú
motorkocsi

A CKD – Tatra T4D + B4D típusú szerelvény a Ghillányi úton

A 200-as pályaszámú egysuklós KT4D típusú motorkocsi

PÁSZTAI OTTÓ

A REPÜLŐTÉR

Már a századforduló után, amikor az első repülő-bemutató történt, le- és felszálló pályának a Bónis-kút melletti szabad mezőt használták.

A két világháború között, néhány ritka alkalmat leszámítva, nem lehet beszélni repülőforgalomról Nagyváradon. Abban az időben biztosabbnak látszott a vasúti közlekedés.

1940 után, hetente két-három járatot indítottak Budapest–Nagyvárad között, nyolc-tíz utassal. Ehhez azonban már legalábbis egyengetett kifutópályára volt szükség. Majd a második világháború kitörése szükségessé tette beton kifutópálya építését, tekintve, hogy mostmár kisebb hadirepülőgépek, kórházrepülő, felderítőgépek, néhány egymotoros repülő is igénybe vette. A német megszállás után a Gigant szállítógépeknek meg kellett hosszabbítani a pályát. Még itt állomásozott két-három vitorlázógép is.

Ekkor építettek egy nagy fahangárt, amelybe két repülő fért be, két kisebbet, amely főleg javítóműhelyként üzemelt. Szükség lett egy állandóan működő irányító épületre, félig földbeásott üzemanyag tartályokra, majd tartalék alkatrész raktárra. A betonraktár már nem került befejezésre, hiányoztak a nyílászárók.

Az 1944. augusztus 25-i román bombázásnak áldozatul estek a földön állomásozó Gigant szállítógépek, teljesen kiégtek.

A repülőtér a háború után még sokáig, úgy 1952-ig csak mint katonai reptér működött. Majd fokozatosan megszervezték az országos TAROM társaságot, amelynek keretében Bukarestet összekötötték a megyeszékhelyekkel, s a polgári személyszállítás megkezdődött. Természetesen ez szükségessé tette a kifutópályák korszerűsítését, azok meghosszabbítását, egyben figyelembe vették az általában uralkodó széljárásokat. Hasonlóan korszerűsítették az irányító központokat, a hírközlő szolgálatot, az utasoknak várótermet építettek, biztosították a reptérre és a reptérről való személyszállítást. Mindenütt

ellenőrző-, javítóműhelyeket létesítettek, valamint meteorológiai állomást. Ezzel egyidőben gondoskodtak az irányító és kiszolgáló személyzet képzéséről, továbbképzéséről.

Kezdetben AN gépeken repültek. elég korlátozott, 14–24 utaslét-számmal. A Nagyvárad–Bukarest járat rendszerint Déván szállt le menetközben, míg visszafele főleg Szebenben. Kisebb, nagyobb meghibásodások is előfordultak. Ilyenkor a legközelebbi fogadó város repülőtérén szálltak le, s ha lehetséges volt, elvégezték a szükséges javításokat. Bizony elég gyakran közbeszólt az időjárás is, ez esetben Arad, Déva, Temesvár. Szatmár, Petrozsény repülőtérén kellett leszállni, ahonnan vonatjegyet biztosítottak az utasoknak. Természetesen ez fordítva is történt, hogy nálunk szálltak le más légi járatok.

Az 1960-as évektől már IL16-os, lényegesen nagyobb, biztonságosabb repülőök álltak üzembe. Mint érdekességet említhetjük meg, ekkortól már hetente két-négy charter-gép is felszállt, friss gyümölcs-csel, a skandináv államok felé.

Félixfürdő kiépülése és modernizálása igen sok külföldi vendég látogatását eredményezte Izraelből, a skandináv államokból, s így hetente négy-öt járat érkezett és indult.

Mindez a növekedés szükségessé tette a kifutópályák modernizálását, új reptéri épületek, irányító torony felszerelését, vámhivatal felállítását, megszervezését, a kiszolgáló egységek bővítését. Ez főleg az 1970-es évekre esett.

A későbbiekben, ahogy egyre romlott a gazdasági helyzet, a közhangulat, a szállodák ellátottsága, az exportpiacok beszűkülése, majd megszűnése, elmúlt a külföldi vendégek érdeklődése, s a nagyváradi repülőtér visszasüllyedt a „Hamupipőke” állapotába. Sem országosan sem pedig helyileg nem fordítottak kellő figyelmet a repülőtér helyzetére, amely az időjárás viszontagságai nyomán fokozatosan erodálódott. Az anyagi ráfordítás hiányában a helyzet csak egyre romlik ma is.

Időközben a jegyek ára az egekbe szökkent, de a TAROM így is a csőd szélén áll. Az utasok száma fokozatosan csökken. A nemzetközi járatok szinte teljesen elkerülnek, alig-alig van csak néhány járat. Nem tudnak megfelelő kapcsolatot teremteni a rangos európai repülő-

terekkel, nem igazán kifizetődő nekik, hogy járatokat indítsanak. Temesvár, Kolozsvár, Marosvásárhely ezen a téren messze előttünk jár.

A technikai feltételek jelentős javítása, modernizálása mellett, valószínűleg eredményes marketing tevékenységre is szükség volna.

KERESKEDELEM

PÁSZTAI OTTÓ – HOCHHAUSER RONALD

ANDRÉNYI KÁROLY ÉS FIAI – VASKEREDÉS

Andrényi báró, aradi illetőségű üzletember, cégét 1875-ben alapította. Fokozatosan fejlesztette ki üzleti hálózatát: Nagyvárad, Brassó, majd Bukarestben. A cég keretében mindenütt jelen volt a kicsiben és nagyban (en gros és detail) eladási tevékenység. Ugyanakkor jelentős áruraktárokkal is rendelkezett. Beszerzési forrásai egyrészt belföldi: Aranyosgyéres, Resica, Vajdahunyad, Bukarest, Nadrág, Temesvár, Nagyszeben – másrészt import: Németország, Svédország, Ausztria, Franciaország és Csehszlovákia.

Felszereltsége a lehető legmodernebb: városi vasútvonal az üzletig, valamint a Vámház utcai vasraktárig, liftek, szállítószalagok, targoncák, villás emelők. Példás rend a raktárakban, naprakész nyilvántartás a készletekről, időben való utánrendelések.

Az egyes üzleteknek igen nagy vonzáskörzete volt. A nagyváradhoz tartozott: Kolozs, Szilágy, Szatmár, Nagybánya, Máramarossziget, Beszterce, Naszód. Mindenhova, a megrendelések arányában, két-három nap alatt összeállították a szállítmányokat, pontosan és hiánytalanul. A megbízhatóság volt a kulcsszó, valamint az udvarias kiszolgálás, lett légyen a vevő földműves, kisiparos, középosztálybeli, értelmiségi, vagy földbirtokos, nagykereskedő, bankember, városvezető.

Az alkalmazottak száma 130–140 személy között mozgott, amiből 12–15 az adminisztrációban dolgozott. Kétségtelen tény, hogy a szakmában dolgozók számára az akkori viszonyok mellett a legmagasabb fizetéseket adták, 6.800–7.400 lejt, s emellett még két teljes fizetést is kaptak, húsvétkor és karácsonykor! Minden alkalmazott kapott ingyen 10 m tűzifát, megszervezték a téli beszerzést: lisztet, burgonyát, zöldségfélét, 30 százalékos árkedvezményel. A cég által

árusított termékekből, mint háztartási eszközök, szerszámok, építkezési anyagok, lemezek stb., saját célra történt vásárlása esetén 50 százalékos kedvezményt adtak. Négy évtized alatt egyetlen esetről van tudomásunk, hogy valaki visszaélt az utóbbi kedvezménnyel. Évente egy hónap szabadságot kaptak a tíz évnél régebbi alkalmazottak.

Igen nagy gondot fordítottak az alkalmazottak továbbképzésére; áruismeret, nyilvántartás, könyvelés. Emellett román és német nyelvkurzusokat tartottak ingyenesen, hogy minél tökéletesebb legyen a kiszolgálás.

Gondot fordítottak az egészségbiztosításra, a cégnek volt félmunkaidős orvosa, a betegek számára szükséges gyógyszerek árához 30 százalékos hozzájárulást biztosítottak. A munkaszolgálatra (concentra a tankárok ásására) behívott alkalmazottak családjai hiánytalanul megkapták a fizetésüket. A későbbiek folyamán a katonasághoz átképzésre, frontszolgálatra behívottak családtagjai is megkapták a fizetést, sőt a hadifogságba esettek családjai is.

A cég alkalmazottai szabadidejükben igen élénk kultúrprogramokban vettek részt. Hasonlóképpen vonatkozik ez a sporttevékenységekre is. Kitűnő asztaliteniszezőik voltak, teke, úszás, csónakázás, turizmus és sakk, majd később céllövészet színesítette a palettát. Kétévenként Aradon nagy sporttalálkozókat rendeztek, amelyeken a váradiak igen eredményesen szerepeltek.

Azt viszont el kell mondanunk, a cégnél nem vették jó néven, ha az alkalmazottak politizálni óhajtottak! De ilyesmiről nem is igen tudni.

Sajnos gonosz kezek, a háború befejező szakaszában, amikor a városon keresztülment a front, szándékosan felgyújtották a cég központi épületét, raktárait. Minden odaégett. Nagy nehézségek árán, alapos helyreállítási munkálatok után, valami kevés összeégett vas, acélárut sikerült összeszedni. Mivel pedig az ország fémipara csak lassan talált magára, bizony súlyos áruhiány mutatkozott mindenben: lemezek, szegek, szerszámok stb.

Az államosítás után **Otelul** név alatt működött tovább. Lassan helyreállt a termelés, s a legszükségesebb árucikkek kaphatóak lettek.

A személyzet alaposan felhígult, sokat lazult a fegyelem. A kereskedelmi egység egyre zsugorodott, leválasztottak róla különböző részeket, s mára egyszerűen nyom nélkül eltűnt.

Forrásmunkák:

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad.* Budapest, 1901, 312

Aurel Tripon: *Monografia Almanah a Crișanei.* Tipografia „Diecezană” Oradea, 1936, 314.

Országos Levéltár – Bihar megyei Igazgatósága, Törvényszéki iratok, Szociális cégek: VII. kötet, 29.

PÁSZTAI OTTÓ

ÁRURAKTÁR

Már az 1800-as évek utolsó évtizedeiben felépült a hatalmas területen fekvő Áruraktár. Az egykori Nagypiac Ócskasor melletti párhuzamos utcarész másik oldalán, egészen az Ullmann-palotáig terjedt. A hátsó rész az egykori Szarvas soron a 4-es villamos sínnel párhuzamosan. A Ghillányi utcai (ma Cantemir) frontja szemben volt a Sánc utcával.

A városi vasút szerelvényei, naponta több szállítmányt is vittek az Áruraktárba, illetve hoztak onnan ki. Mindez a tevékenység szervesen kapcsolódott a várad-velencei állomás forgalmához, hiszen a város teherforgalmának túlnyomó része, ott bonyolódott le.

Az Áruraktár igen változatos nyersanyagokat és késztermékeket tárolt. Mivel az akkori nagy kereskedelmi vállalatok csak korlátozott raktározási lehetőségekkel rendelkeztek, szükség volt megfelelő befogadó képességű raktári épületekre. Megtalálhattunk itt mezőgazdasági terményt, fém- és faárut, textíliákat, üvegholmikát, vegyszereket, festékeket, s természetesen elszállításra váró késztermékeket. Rom-

landó árukat azonban itt nem tároltak. Éves forgalmuk 15–17 ezer vagon bevételezett és kiszállított áru. Alkalmazottainak száma 60–70. Elsőnek alkalmazták a három váltásos munkaszervezést, majd a 12 óra munka – 24 óra szabad változatot!

Az áru mozgatására vagonetek, daruk, targoncák, felvonók, s szállítószalag állt rendelkezésre.

Emlékezetem szerint, több mint 40 évig a főraktárnok Rosenzweig Ferenc volt.

Feltétlenül meg kell említenünk, hogy az Áruraktárban példás rend uralkodott, soha nem rongálódtak meg az eredeti csomagolások, s mindig, mindent azonnal meg lehetett találni, s elszállítani. Ugyanakkor, s ez nem elhanyagolható, a raktározási költségek méltányosak, elfogadhatóak voltak.

Aztán a háború, s az azt követő néhány átmeneti év, jószerével teljesen kiürítette az Áruraktárt. Egyszerűen megszűnt a szerepe. Amikor a város vezetése úgy döntött, hogy felszámolja a Nagypiacot, s helyette parkot létesít, az Áruraktár is lebontásra került. Ma a helyén tömbházak, s egy toronyblokk található.

HEVESI SÁNDOR

FRUCTEXPORT

A második világháború hatalmas pusztításokat okozott mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban. Európa kettészakadása egy nyugati és keleti érdekszférára, jelentősen akadályozta az áruforgalmat. A keleti régióban, elsősorban a Szovjetunióban valóságos élelmiszerhiányt okozott. Románia kihasználta a kínálkozó alkalmat és a hagyományos exporttermékek – gabona, hús, élőállat – mellé újabb termékekkel jelent meg a felvevő piacokon. Ekkor a Prodexportból kivált és megalakult a zöldség- és gyümölcsértékesítésre szakosodott Fructexport.

A folyamat 1950-ben teljeseedett ki. Kezdetben a Zöldfa utca két üresen álló üzlethelyiségében indította el tevékenységét, majd ugyanott újabb helyiségeket bérelt.

Az export először kertészeti termékekkel indult – paradicsom, zöld paprika, uborka, káposzta, korai burgonya – majd a gyümölcsök közül a földieper, mint a legkorábban beérő, vált értékes exportcikké. Következett a kajsziarack, őszibarack, szilva és óriási mennyiségben az alma. Közben a görögdinnye egészítette ki a kínálatot. Külön meg kell említeni a diót, amelyet december elejéig, nagyság szerint osztályozva, héjában exportáltak. Egyébként a diótörő részére megszerezték a velencei állomás mozdonytárolóját, s áttelepítették Szatmárról a dió kalibrálásához szükséges berendezést. A diótörés után megtörtént a válogatás, színre, nagyságra, nézve: feles, negyedes, törmelék. Mivel ez a tevékenység egész évben folyamatos volt, mintegy 500 főnek adott munkalehetőséget.

Kezdetben az állam kölcsönökkel, deszka- és üveganyaggal támogatta a palántaneveléshez szükséges melegházak elkészítését, valamint minőségi vetőmagvakat is biztosított. Később hozzájárult a fóliaházak építéséhez, s néhány vállalkozó szellemű termelőszövetkezetnek segítséget nyújtott az üvegházak építéséhez.

Az 50-es években a hatalmas udvaron óriási kádárműhelyt rendeztek be, irodaházat építettek, szerelőműhelyt és garázst alakítottak ki. Majd a velencei állomásról bevezették az iparvágányt, saját tolatómozdonnyal.

Mivel a városi jéggyár nem tudta ellátni a vagonok lehűtéséhez szükséges jégmennyiséggel a vállalatot, Svájcból automatizált jéggyárat vásároltak. Ehhez két hatalmas hűtőkamra és egy hűtőalagút is tartozott. Ugyancsak ebben az időszakban építettek egy ezer tonnás, szigetelt falú raktárkomplexet, az elszállítandó áruk tárolására, rámpát a vagonok ki- és berakodására. A raktáépület alá kialakítottak egy hatalmas pincerendszert is.

Ezekkel párhuzamosan kialakítottak egy széles körű hálózatot: Biharban, Szalontán, Belényesben, Élesden, Székelyhídon, Margitán, Szilágysomlyón, valamint Szatmáron, Nagybányán és Máramarosszigeten. Mindenütt biztosították a raktározási feltételeket.

Több gyümölcsaszaló berendezést építettek, ahol időnként hagyományt és burgonyát is szárítottak.

A zöldségek és gyümölcsök mellett később megszervezték az erdei gyümölcsök begyűjtését: málna, szeder, áfonya, som, majd felvásárolták a termelőktől a szárított gombát. Ugyanakkor kísérleteztek a friss gomba felvásárlásával, s az általuk készített speciális rácsokon való szárítással. Ám ez elég sok rizikót rejtett magában, mert két-három nap alatt, ha nem voltak optimálisak a körülmények, a gomba megrothadt, tönkrement.

Ebben az időszakban a foglalkoztatottak számát még megbecsülni is igen nehéz, mert a munka idényjellegű volt, s az egyes egységeknél a szükségletek arányában vették fel a munkásokat.

A zöldségeket és gyümölcsöket nem csak friss állapotban értékesítették, hanem tartósítva is. A szilvát megaszalták, sőt kis mennyiségben még dióbéllal megtöltve is árusították. Az étkezésre alkalmatlan almát négybe vágták, eltávolították a magházat, s megszártították. A hullott almát óriási üstökben megfőzték, átpasszírozták és gyümölcszseléként értékesítették. A nyers almaszeleteket hordókba téve konzerválószerrel tartósították (kéndioxiddal), s mint gyümölcshúst forgalmazták. Hasonlóképpen konzerválták a kettévágott szilva és kajszibarack egy részét, valamint az erdei gyümölcsöket is. A gyümölcshúsnak nem alkalmas erdei gyümölcsöket kipréselték, konzerválták, s gyümölcsléként értékesítették. A termékskálát bővítendő, uborkát és káposztát is savanyítottak.

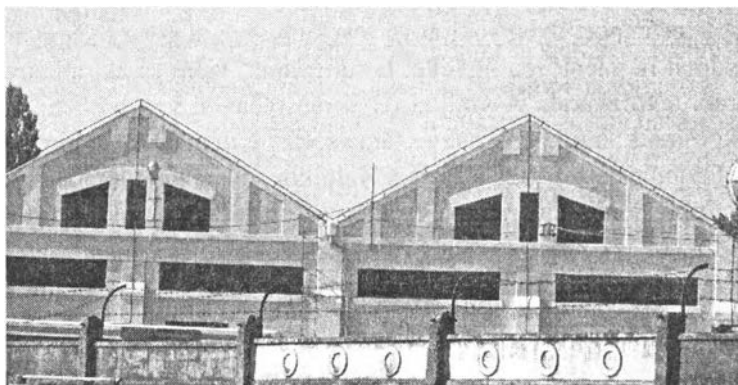
A Fructexport ilyen sokirányú tevékenysége, a göngyöleggyártók forgalmát is jelentősen növelte: hordógyarak, ládagyarak, műanyaggyarak, textilgyarak. A szállítások során igénybe vett hűtővagonok, gépkocsipark, hűtőautók nagy száma sok-sok munkahelyet teremtett.

Miután megszerezték a Római Katolikus Püspöki Palota alatt lévő óriási pincerendszert, rendbehozták az ott lévő hatalmas hordókat. Erre főként az exportra szánt gyümölcslevek tárolása miatt volt nagy szükség. Itt folyt az ülepítés, szűrés, omogenizálás, s a laboratóriumi ellenőrzés.

A biharpüspöki állomás mellett lévő, eredetileg betonból készült és üveggel bélelt nagyméretű hordókat le kellett bontani, mert megre-

pedtek, s a bor tárolása nem volt biztonságos. Helyettük hatalmas, ovális formájú, tölgyfa tárolóedényeket építettek. Kialakították az export-minőségű borok előkészítéséhez szükséges berendezéseket, a palackozót. Saját laboratóriumot rendeztek be, s biztosították a folyamatos minőségi vizsgálatokat. Megjegyezni kívánjuk, hogy a külföldi vevők szigorúan megkövetelték a cukortartalom, az alkohol-fok, a savasság ellenőrzését, a megállapodás szerinti értékek betartását, a borfajta eredetét, szín, tisztaság, íz stb.

Az idő múlásával, a felettes minisztériumok önkényesen megváltoztatták a vállalat tevékenységi körét, s a Mezőgazdasági Minisztérium (állami gazdaságok), valamint az Erdőgazdasági Minisztérium a saját hatáskörébe vonta az általa termelt vagy begyűjtött termékeket. Az 1980-as években új minisztérium alakult, mely egységes irányítás alá vonta a termelőszövetkezeteket, az értékesítőszövetkezeteket, az **Aprozart** és a **Fructexportot**. Ettől kezdve a Fructexport csak mintegy részlege működött, egy összevont kombinátban. Talán mondanunk sem kell, milyen mértékű visszaesést jelentett ez minden téren, de főleg az export terén! Mindaz, ami évtizedek át gondolt, alapos munkája nyomán megvalósult, pár év alatt ebek harmincadjára került. A rendszerváltás után pedig az esztelen privatizáció mindent tönkretett, a drága pénzen, sok hozzáértéssel létesített ültetvények, s a kiszáradt gyümölcsösök mementőként intenek, jelezvén a hozzá nem értés következményeit... !

A Fructexport épülete

PÁSZTAI OTTÓ – MAKAI ZOLTÁN

JEGYZÉK AZ IDŐKÖZBEN MEGSZÚNT ÜZEMEKRŐL

Ezen felsorolásba azokat az ipari létesítményeket helyeztük el, amelyek jogutód nélkül szüntették meg tevékenységüket. Ezekről a létesítményekről az iparágakat bemutató fejezetekben nem esett szó. A felsorolás nem az iparágak sorrendjében történt. A teljesség igénye nélkül állítottuk össze a felsorolást.

1. Andriska és Rosenbaum Autogarage.
2. Bozsák Mihály sodronyszövet, fonat és vasbútor üzeme.
3. Szántó Dezső és Fia redőny- és kályhagyára.
4. Florenz mérleg, ajtó- és ablakgyára.
5. Fulger lakatos és bádógarugyára.
6. Halász Testvérek redőny- és lakatosárugyára.
7. Kovacsik János cséplőgép, traktor javító üzeme.
8. Runvior mezőgazdasági kisgépgyára.
9. Metaloid Fémárugyár.
10. Salamon-féle színesfém öntöde.
11. Standard gyerekkocsi és csőbútor üzeme.
12. Matta-féle gyerekkocsi gyár.
13. Szikvízgyárak.
14. Stern Jakab-féle rézöntöde
15. Spitz Sámuel-féle cementárugyár
16. Magyar Zsír művek Rt.
17. Hunyadi Kókusz zsír Rt.
18. Festékgyárak – Schönczweig, Bódi, Farkas, Stern stb.
19. Galvanizáló műhelyek. / 4–5 műhely /
20. Löbl-szeszgyár
21. Barátki hentesüzem
22. Koser vágóhíd
23. Hangya–Futura lerakat

24. Jéggyár.
25. Népfürdő.
26. Rimanóczy-gőzfürdő.
27. Diossy fűrész- és fatelep.
28. Csokoládégyárak – Popper, Nagy, Petrovici stb.
29. Tímárok a Pecén.
30. Ecetgyárak – Grünberger Izsó, Jónás Ferenc,
Schadeberg Béla.
31. Janky József és Rimanóczy Kálmán Cognac gyára.
32. Strasser-féle konzervgyár.
33. Campbels és Sands légszeszgyár.
34. Mútrágyagyár Rt.
35. Jungreis és Weisz Rum és Licheer gyára.
36. Friedländer Hermann kalapgyára.
37. Kisiparosok akik nem léptek be a szövetkezetekbe. úgy mint a
– szítások, kötélverők, fegyverkészítők, bognárok, hangszerkészítők,
és még sorolhatnánk.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
DUKRÉT GÉZA:	
Iparteremtő nagyváradi személyiségek a századelőn	7
MAKAI ZOLTÁN – PÁSZTAI OTTÓ:	
Az ipar rövid története	15
– Nagyvárad iparának kialakulása	15
– Az ipari forradalom időszaka	17
– Az ipar helyzete 1919 és 1940 között	18
– Második világháborús viszonyok	20
– A város ipara a második világháború befejezésétől az államosításig	21
– Az ipar fejlődése az államosítástól napjainkig	23
ENERGETIKA	
MAKAI ZOLTÁN:	
A Nagyvárad Villanytelep	29
A Nagyvárad 1-es számú Hőerőmű	39
A 2-es számú Hőerőmű	44
FÉMIPAR	
PÁSZTAI OTTÓ:	
Timföldgyár – Alumina	47
VESSELÉNYI GYULA TIBOR:	
Tanulságok városunk szerszámgépgyártásának történetéből	49
– Néhány kép Nagyvárad és Bihar vármegye vas- és fémiparának múltjából	49
– A gépipar alakulása a két világháború között	53
– A vas- és fémipari kisvállalkozások történetéből	57
– A háborús évek következményei	60
– Hagyományos szakszervezeti mozgalom – az ipartörténet szerves része	62

- Szerszámgépgyártás az 1950-es években 65
- A nagyiparosítás negyedszázada – 1960–1985 69
- Tündöklés és bukás 70

VEGYIPAR

PÁSZTAI OTTÓ:

- A nagyváradai vegyipar története 77

HOCHHAUSER RONALD:

- Vesta vegyészeti gyógyszerárugyár 88
- Aurora Aether és Vegyipari Rt. 92

MAKAI ZOLTÁN – HOCHHAUSER RONALD:

- Műanyagipar 95
 - Rippner Farkas Gémkapocs- és Fésűgyár 95
 - Falk Ármin Kefegyár – Nagyvárad 96
 - Celluloid Kefegyár 97
 - ISOMIT Fésű- és Bakelitgyár 97

FAFELDOLGOZÓ IPAR

PÁSZTAI OTTÓ:

- A Jeney-féle Fa- és Széntelep – Hordógyár 101
- A Széles Kálmán-féle Műbútor Asztalos Üzem 103
- A faszarok-gyár 104
- Alfa Bútorgyár – Kombinát 105

MAKAI ZOLTÁN:

- Lemnul Szövetkezet 109

ÉPÍTŐANYAG-IPAR

HOCHHAUSER RONALD:

- Rosenberg Izsó Cementárugyár, Asphalt és Kátrányipar Rt.
Nagyvárad 113

HOCHHAUSER RONALD – MAKAI ZOLTÁN:

- Melocco Román Ipartelepek – Cementgyár és Építőipari Rt. ... 117

MAKAI ZOLTÁN:

- Téglagyárak 119

KÖNNYŰIPAR

HOCHHAUSER RONALD:

A Carmen Cipőgyár 129

MAKAI ZOLTÁN:

Moskovits Farkas és társai cipőgyár, ma Crișul Favorit 130

A Criortex textilipari vállalat 133

BÉRES-RANYÁK KATALIN:

A Miorița S. A. Kötöttárugyár 134

HOCHHAUSER RONALD:

Electra Zsinór-, Csipke- és Szalagárugyár 138

KELEMEN EMŐKE:

A Szörme gyár 141

– A kezdetek 141

– A gyermekkor 142

– A szörme gyár megalapítása és fejlődése
az államosításig 142

– A Május 1. szörme gyár az államosítástól 1953-ig 144

– A gyár fejlődése 1953-tól 1989-ig 147

– A ROVEX Rt. megalakulása 149

ÉLELMISZERIPAR

MAKAI ZOLTÁN – HOCHHAUSER RONALD:

A Malomipar Nagyváradon 152

– Léderer és Kálmán szeszgyár és finomító Rt.

Léderer és Kálmán-féle malom 152

– Az Emília-gőzhengermalom 155

– Az Egyesült László és Hunyadi-gőzmalom Rt. 157

– Az Adria gőzhengermalom, árpagyöngy
és köleshántoló gyár. Moskovits Adolf
és Fiai szeszfinomító, szesz- és élesztőgyár 158

– A Rollinger-malom 160

– Néhány szó a biharpüspöki malmokról 166

SZÉL SÁNDOR:

Olajgyár – Interindustrial, Interoil 167

PÁSZTAI OTTÓ:	
A Cukorgyár	170
A Tej- és Vajgyár	171
Az Avântul Paprikagyár	172
MAKAI ZOLTÁN:	
Vágóhid és Húsfeldolgozó vállalat – Cominca Rt.	176
HOCHHAUSER RONALD:	
A Szesz- és élesztőgyár	178
A várad-szőlősi sörgyár	183
PÁSZTAI OTTÓ:	
Pálinkafőzők	195
Plafar – Gyógynövénybegyűjtő Vállalat	196
Szíkvíztöltők	198
SZOLGÁLTATÁSOK	
BENEDEK KLÁRA:	
Kisipari szövetkezetek	199
– Kezdetek	202
– Kibontakozás	205
– A szövetkezetek fénykora	206
– Rendszerváltás után	211
– Következtetés	212
– Végszó	213
VESSELÉNYI TIBOR:	
A helyi kisipar átalakulásai a 20. század második felében	214
COROIU NICOLAE – MAKAI ZOLTÁN:	
A vízművek	221
– A városi vízmű kiépítése	223
MAKAI ZOLTÁN:	
A nyomdaipar	231
– Rövid történeti visszapillantás	231
– A modern nyomdászat Nagyváradon	233
Az automata telefonközpont	235

MAKAI ZOLTÁN – SZÉL SÁNDOR:	
Területi Elektronikai Számítóközpont	238
KÖZLEKEDÉS	
PÉTER I. ZOLTÁN:	
Nagyvárad egykori vashídjai	240
– A Nagyhíd	240
– A Kishíd	243
– A Széles utcai híd	245
– Garasos híd	246
PÁSZTAI OTTÓ:	
Kompok a Körösön	249
PÁLL JÓZSEF – NAGY ISTVÁN – ZSÍROS ATTILA:	
Nagyvárad villamosok	251
– Tehervontatás	251
– Villamosvonalak	252
– Villamosok	257
– Remízek	259
PÁSZTAI OTTÓ:	
A repülőtér	267
KERESKEDELEM	
PÁSZTAI OTTÓ – HOCHHAUSER RONALD:	
Andrényi Károly és Fiai Vaskereskedés	270
PÁSZTAI OTTÓ:	
Áruraktár	272
HEVESI SÁNDOR:	
Fructexport	273
PÁSZTAI OTTÓ – MAKAI ZOLTÁN:	
Jegyzék az időközben megszűnt üzemekről	277

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félicsfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskola története**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emődi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrassy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora**
25. **Nagyvárad tudós püspökei**
26. György Irén: **Szalaes** (kismonográfia)
27. Antal Béla: **Biharpüspöki**
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: **Albis** (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: **„Aki fényt hagyott maga után...”**
30. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad római katolikus székesegyházai**
31. Kiss Kálmán: **Egri község** (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: **A révi fazekasság monográfiája**
33. Emődi János – Varga Árpád: **Telegdi sírkövek, emléktáblák**
34. Jósa Piroska: **Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál**
35. Dukrét Géza: **Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében**
36. Anzik Albert: **Livada – Sárközújlak**
37. Bozsóky Kresztján Ilona: **A temesvári iparoktatás kezdeteiről**
38. Dukrét Géza: **Hegyköz** (történeti monográfia)
39. Kormányos László: **Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején**
40. Dukrét Géza: **A bihari turizmus története**
41. Velcsov Margit: **Bartók Béla és Nagyszentmiklós**

42. Szilágyi József: **Tóti község monográfiája**
43. Kovács Rozália: **Érmihályfalvi temetők**
44. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: **Nagyvárad városismertető**
45. Kupán Árpád–Dukrét Géza: **1956 emlékezete Biharban**
46. **Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.** Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: **A mozi évszázada Nagyváradon**
48. Gavallér József: **Micske a helynevek tükrében**
49. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad műemlék épületei**

